

NIEUWE BIJDAGEN

TOT DE KENNIS DER

BEVOLKINGSTATISTIEK

VAN

J A V A.

VERZAMELD DOOR

P. B L E E K E R.

Uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en
Volkenkunde van Nederlandsch Indië.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1870.

Statist. et oecon. pol.

Oct. n° 1594

Stat
8° 1594

NIEUWE BIJDRAGEN

TOT DE KENNIS DER

BEVOLKINGSTATISTIEK

VAN

J A V A.

VERZAMELD DOOR

P. B L E E K E R.

Uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en
Volkenkunde van Nederlandsch Indië.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1870.

1409 0629

NIEUWE BIJDAGEN
TOT DE KENNIS DER
BEVOLKINGSTATISTIEK
VAN
J A V A.

Thans nog geen vierde eeuw geleden bemoeide men zich weinig met de statistiek der bevolking van Java. Zelfs de Indische Regeering, die er in de eerste plaats belang bij had, de levende krachten te kennen waarover zij ten behoeve van het toen in volle werking zijnde kultuurstelsel had te beschikken, gaf zich geen moeite, het cijfer der bevolking met eenige juistheid te doen opnemen. Zij berustte eenvoudig in de opgaven, door de hoofden van gewestelijk bestuur haar jaarlijks aangeboden, en alhoewel het toen reeds mogelijk was, althans tot eenig bepaald inzicht te komen betreffende de sterkte der bevolking in de verschillende afdeelingen, regentschappen, distrikten en dessa's, vergenoegde zich de Regeering met de jaarlijksche staten, die slechts globale opgaven bevatteden van de algemeene cijfers der residentien.

Van eene regentschaps- of distriktsstatistiek was geen sprake, dan in de kultuurverslagen. Eene dessastatistiek ontbrak der Regeering geheel en al.

Toen ik, in 1844, en dus reeds 25 jaar geleden, mijne eerste nasporingen omtrent de bevolkingstatistiek van Java in

het werk stelde, wendde ik mij vergeefs tot de bureelen der algemeene regeering, om die statistiek tot in bijzonderheden te leeren kennen. De bijzonderheden waren er eenvoudig niet aanwezig en hij, die de nasporingen wenschte te doen, louter uit zucht naar kennis en wetenschap, kon niet ontgaan dat hij van hoogerhand met een wantrouwend oog werd gadegeslagen.

Wat ik niet vond te Batavia en te Buitenzorg, wist ik te verkrijgen tijdens mijne eerste reizen over Java. In menig regentschap, in verschillende distrikten en zelfs in talrijke dessa's, had ik mij overtuigd van de aanwezigheid van uitvoerige en zeer tot in bijzonderheden gaande bevolkingregisters, en toen ik, in het jaar 1846, Java van het westen tot het oosten en van het noorden tot het zuiden doorreisde en alle residentien bezocht, gelukte het mij, de bouwstoffen bijeen te brengen, die mij in staat stelden het eerst eene bevolkingstatistiek naar de regentschappen en distrikten samen te stellen.

Die arbeid is opgenomen in Jaargang 1847 van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, onder den titel: Bijdragen tot de Statistiek der Bevolking van Java. Hij omvat, wat toen, niet bij de regeering, maar in verschillende gewesten, beschreven was omtrent de uitgestrektheid in □ palen van de regentschappen en distrikten, van het aantal dessa's, van het cijfer der bevolking van de verschillende distrikten, van het aantal Europeanen, Inlanders, Chineezen, Arabieren en andere vreemde Oosterlingen, en zelfs van deze natien het cijfer der mannen en vrouwen en der jongens en meisjes.

Sedert 1847 heeft de kennis der statistiek van Java groote voortschreden gemaakt. Door de "Verslagen van het Beheer van Nederlandsch Indië" sedert 1849 geregeld jaarlijks openbaar gemaakt, heeft het Departement van Koloniën zich aan het hoofd geplaatst der beweging op statistisch gebied. Steeds heeft het die verslagen aan degelijkheid van statistisch gehalte doen winnen, en in de latere jaren, toen de meer vrijgeveige beginselen in het bewind waren, heeft men zelfs niet geaarzeld de uitgebreide statistische opneming van Java te bevelen en te organiseeren en door de instelling van een statistisch bureau de verkregen uitkomsten te doen verzamelen en bijhouden.

Wie het thans op Java zich ten taak zou wenschen te stellen de daar aanwezige statistische gegevens wetenschappelijk te

bewerken, zou een hoogst gewichtigen arbeid kunnen leveren, een monumentaal stuk voor de kennis van het merkwaardigste en belangrijkste eiland in het verre oosten.

Reeds vroeger is in het openbaar gewezen op de wenschelijkheid, dat de schatten van kennis, op Java verzameld en nog te verzamelen, ook bij het Departement van Koloniën konden worden geraadpleegd. Dezelfde mate van kennis toch, die voor het Indisch bestuur wenschelijk wordt geoordeeld, moet ook als noodwendig worden geacht en spoedig verkrijgbaar zijn in Nederland zelf, waar regeering en volksvertegenwoordiging, bij het tegenwoordig stelsel van beheer, zoo dikwerf op de hoogte behooften te zijn om met kennis van zaken te beslissen over aangelegenheden, waarbij eene nauwkeurige statistische kennis van distrikten of dessa's een eerste vereischte is.

Het lijdt ook geen twijfel of de regeering zal, binnen een gegeven tijd, tot het inzicht komen, dat zij hier te lande in het bezit behoort te zijn van eene zoo volledig en uitvoerig mogelijke statistiek van de overzeesche deelen van den Staat, en zij zal dan ook wel moeten volgen het voorbeeld van andere staten, die de statistische kennis hunner overzeesche bezittingen op ruime schaal tot openbare bekendheid brengen.

In het begin dezes jaars geroepen deel uit te maken van de „Commission organisatrice de la Septième session du Congrès international de Statistique”, vestigde ik mijne aandacht op nieuw op een onderwerp, waaraan ik reeds een vierde eeuw geleden veel tijd en moeite ten offer had gebracht. Het kwam mij wenschelijk voor, de bevolkingstatistiek van Java op nieuw tot een punt van meer gezet onderzoek te maken en meer in het bijzonder om, zoo mogelijk, even als in het jaar 1847, die statistiek te doen loopen tot over de Afdeelingen, Regentschappen en Distrikten.

Het was mij bekend, dat tot in bijzonderheden gaande statistieken van enkele residentien van Java en loopende tot het jaar 1862 of 1863, in de archieven van het Departement van koloniën aanwezig waren, en ik liet niet na, mijne medeleden in de genoemde Kommissie, speciaal die der sekte voor de koloniën, te wijzen op het wenschelijke, dat dergelijke statistieken, maar loopende over *alle* residentien en over de jongste jaren, ter beschikking van de sekte wierden gesteld.

Het gevolg is geweest een verzoek der Kommissie aan den Minister van Koloniën om de gewenschte bescheiden ter inzage

te mogen bekomen, en met de meeste welwillendheid heeft deze de verlangde dokumenten uit Indië ontboden en ze der sekte doen aanbieden.

Het zijn deze bescheiden, die ten grondslag liggen aan de volgende bijdragen. Ik had ze wel van verscher dagteekening en zeker ook uitvoeriger gewenscht, althans dat ze, wat de bevolkingen betreft, ook behelsden de cijfers van de seksen en leeftijden, de bijzonderheden van mannen, vrouwen, jongens en meisjes, even als die in mijne Bijdragen van het jaar 1847 zijn opgegeven. Intusschen zijn ze belangrijk genoeg om een grooten stap nader te brengen tot de kennis van den toestand in het jaar 1867, waarover ze loopen.

Na mijne Bijdragen van het jaar 1847 is geene regentschaps-gewijze of distrikts-gewijze bevolkingsstatistiek van geheel Java openbaar gemaakt. De hier gegevene sluit zich daardoor aan die welke over het jaar 1845 loopt en uit den aard der zaak dikwerf als punt van vergelijking heeft gediend. Sedert 1845 is van verreweg de meeste regentschappen en distrikten de uitgestrektheid in □ geogr. mijlen berekend, zoodat de dichtheid der bevolking voor de meeste distrikten is kunnen worden aangetoond.

Wat de oppervlakte der residentien betreft, even als die voor het geheel van Java en Madura, zijn de nieuwere bescheiden gevolgd, die de uitgestrektheid der meeste gewesten enigszins anders aangeven dan de vroeger meestal aangenomen opgaven van P. Baron Melvill van Carnbee. Waar, in deze bijdragen, op vroegere dichtheidstoestanden der bevolking gewezen wordt, zijn die genomen naar de nieuwe bepalingen der uitgestrektheid van de verschillende gewesten. Men gelieve zulks in het cog te houden bij vergelijking met de in vroeger jaren door mij openbaar gemaakte berekeningen van denzelfden aard (Statistisch-ekonomische beschouwingen op koloniaal gebied, in Tijdschr. Ned. Ind. 1863 II p. 230, en and.)

De studie van de dichtheid der bevolking is, met betrekking tot Java vooral, van het hoogste belang. Bovendien staat men hier op vasten bodem. Moge al voor meer dan één gewest de absolute of nagenoeg volstrekte juistheid der cijfers te wenschen overlaten, dit staat toch vast, dat de bevolkingscijfers

voor geen enkel gewest te hoog zijn aangegeven. Er kan wel sprake zijn van een grooter aantal bewoners dan de staten vermelden, maar in geen geval van een geringer aantal. Indien alzoo de dichtheidsverhouding van Java's bevolking uit de berekening der bestaande cijfers blijkt te zijn $= 6091$ zielen per $\square$ geografische mijl, dan is die dichtheid te beschouwen als een minimum en in geen geval als méér dan het minimum. Men kan alzoo met de grootste zekerheid zeggen dat de dichtheid van Java's bevolking minstens is gelijk 6091 zielen per $\square$ mijl.

Wat geldt voor Java in het algemeen, geldt evenzeer voor de verschillende residentien, regentschappen en distrikten, en wanneer men dan ziet, dat in sommige deelen van Java, zooals in Soerabaya, Japara, Bagelen en Kadoe, de dichtheid der bevolking meer dan het dubbele bedraagt van die van Java in het algemeen; wanneer men ontwaart dat in vele uitsluitend landbouwende distrikten de samenhooping der populatie stijgt tot eene dichtheid, van meer dan 20000 en 30000 zielen per $\square$ m., dan is men ten volle gerechtigd om uit die verhoudingen, in verband met de beschikbare bebouwbare gronden, te oordeelen over het meerdere of mindere der plaatshebbende overbevolking, zonder gevaar te loopen die te overschatten.

En nu leert de statistiek van Java van 1867 deze belangrijke en onomstootelijke feiten: dat de densiteit der bevolking die van Nederland reeds overtreft; dat die dichtheid, wanneer men Midden-Java alleen neemt (het deel beoosten Cheribon en bewesten Rembang en Madioen, eene oppervlakte bezittende gelijk aan die van geheel Nederland) tot 10322 zielen per $\square$ m. stijgt, — en dat men, eenige gewesten van Midden-Java ter berekening nemende, b. v. de aan elkander grenzende residentien, Pekalongan, Bagelen, Kadoe, Samarang en Japara (te zamen ongeveer van gelijke grootte als het Koninkrijk Saksen) de hoogstbelangrijke dichtheidsverhouding bekomt van 13759 zielen per $\square$ mijl.

De statistiek van 1867 wijst op een bevolkingseijfer, voor Java en Madura, van 15002818 . — Uit het bovengezegde volgt reeds, dat er geen twijfel kan bestaan omtrent de waarde van dit cijfer als minimum. Het is waarschijnlijk dat, bijaldien overal de opneming der bevolking met wenschelijke juistheid had kunnen plaats hebben, het cijfer nog tal van duizenden

hooger zou zijn geweest, maar in geen geval geringer. Dit geldt evenzeer voor de cijfers der statistieken van vroeger jaren, en inzoover hebben ook deze eene volstreckte waarde, als zij ons leeren dat zij minstens voorstellen de toenmalige sterkte der bevolking. Wat men ook moge gestreden hebben en nog strijden over de onjuistheid dier cijfers, die strijd liep en loopt nog daarover, dat de cijfers veel te gering zijn en niet, dat zij de bevolking te sterk aangeven.

Dat zij te gering zijn is ook de meening die uit een gezet onderzoek moet voortvloeien, maar dat zij in het algemeen zeer ver van de juistheid verwijderd waren komt mij niet aannemelijk voor, althans niet, wanneer men zich niet bepaalt tot de cijfers van een gegeven jaar maar ze neemt voor ruimere tijdvakken. Het blijkt, dat, wanneer in een gegeven gewest eene meer nauwgezette opneming had plaats gehad, de bijhouding der veranderingen in de eerstvolgende jaren in den regel te wenschen overliet, maar dat daarna weder eene meer zorgvuldige opgave geschiedde, waardoor men der voorstelling van den waren stand der zaak weder meer nabij kwam. Daardoor laat zich verklaren dat men na jaren van stilstand of geringen vooruitgang der bevolking plotseling een buitengewonen aanwas waarnam, stilstand en aanwas die meer schijnbaar dan wezenlijk waren. Toetst men dan echter den buitengewonen aanwas niet aan het vorig jaar maar aan een tijdstip van eenige jaren vroeger, dan bevindt men, dat, over eene reeks van jaren genomen, de aanwas in verschillende perioden eene merkwaaardige gelijkheid vertoont, die er op wijst, dat eene bepaalde wet den aanwas beheerscht, maar dan ook recht geeft aan te nemen eene betrekkelijke juistheid der cijfers.

Bovendien weet men, dat op verschillende tijdstippen op hoog gezag zorgvuldige volkstellingen hebben plaats gehad.

1) In 1802 werden de gewesten van Java's Noordoostkust, op last van den toenmaligen goeverneur Nicolaas Engelhard, tot in geringe bijzonderheden opgenomen.

2) Raffles gelastte eene nauwkeurige statistische opneming van geheel Java voorzoover de invloed van het Europeesch gezag zulks toeliet.

3) Onder Van der Capellen werd de bijhouding der statistiek zeer ter harte genomen en eene gelijkvormigheid in de opgaven voorgeschreven door het doen volgen van uitvoerige modellen.

De eischen van het stelsel, sedert 1830 op Java ingevoerd,

brachten mede de noodzakelijkheid van het bezit eener nauwkeurige kennis van de werkkrachten waarover men ten behoeve van kultuur- en heerediensten wilde beschikken. En alhoewel de verkregen kennis langen tijd slechts de eigendom bleef van regeering of hoofden van gewestelijk bestuur, bestond zij toch op schrift.

De ondervinding heeft mij, tijdens mijne reizen over Java geleerd, dat de hoofden der vele dessa's in verschillende residentien die ik toen bezocht, uitvoerige registers aanhielden van de bevolking, van de hoofden, priesters, landbouwers enz., van de mannen en vrouwen en jongens en meisjes, van vee-stapel enz. enz., registers die de blijken droegen dat ze met zorg waren opgemaakt.

In een der zittingen van het onlangs te 's Gravenhage gehouden Internationaal Statistisch Kongres heb ik er op gewezen, dat de bevolking van Java in een tijdvak van vijfendertig jaar verdubbelt, en ik lichtte dat feit toe door de bekende bevolkingscijfers van vroeger jaren. Eene herinnering aan de desbetreffelijk gevonden evenredigheden, zal hier niet overbodig worden geacht. Ik zal de cijfers zelve laten spreken.

35jarige tijdvakken.	Bevolking in		Bevolking in	
1795—1830	1795	3500000	1830	7064936
1830—1865	1830	7064936	1865	14168416
1815—1850	1815	4615270	1850	9570023
1824—1859	1824	6368090	1859	12324095
1829—1864	1829	6691114	1864	13917368
1832—1867	1832	7323982	1867	15002818

Onverschillig alzoo hoe men de 35jarige tijdvakken neemt, vindt men verdubbeling (iets meer of iets minder) van het zielental, en gewis mag men hieruit wel opmaken dat, zoo de waarde der cijfers van de verschillende tijdstippen al te wenschen overliet, wat niet ontkend wordt, toch daaraan mag toegekend worden een hoogere graad van juistheid, of zoo men liever wil, een geringere graad van onjuistheid, dan men algemeen geneigd was aan te nemen.

Tot hetzelfde besluit wordt men onwillekeurig geleid door de studie van de cijfers der seksen, voorzoover die bekend zijn. Toetst men de verhoudingen der geslachten, voortvloeiende uit de cijfers der tellingen van 1802, van 1815 en van 1845 aan die, verkregen door de jongste statistische opneming, aan

welker juistheid minder te twifelen valt, dan ontwaart men ook ten dezen opzichte eene merkwaardige overeenkomst, die aan den eenen kant aantoonst dat de geslachtsverhoudingen overeenstemmen, in de hoofdzaak althans, met wat men in Europa waarneemt, en aan den anderen kant er voor pleit dat de opgaven van de verder van het jongste verwijderde tijdstippen, als daarmede in overeenstemming, niet zoo ver van de juistheid hebben kunnen afwijken als vroeger vermoed werd en ook thans nog door velen aangenomen wordt. Ik heb dit onderwerp uitvoeriger behandeld in een artikel getiteld: „Iets over de verhouding der geslachten onder de Javanen op verschillende tijdstippen” en opgenomen in jaargang 1869 deel 2 van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.

Het is betreuren dat de statistieken van het jaar 1867 op enkele uitzonderingen na, zich niet uitstrekken tot de cijfers der geslachten van de inlandsche bevolking. Algemeen wordt er in gemist de specificatie van mannelijke en vrouwelijke individus, van mannen, vrouwen, jongens en meisjes. Ik trof die slechts aan wat de residentie Kadoe betreft. Wel wordt in de regeeringsverslagen jaarlijks eene specificatie der geslachten wat het totaal der bevolking van volwassenen betreft, gegeven, doch het totaal der „kinderen” komt er slechts voor zonder scheiding in jongens en meisjes. En ofschoon men nu ook door die opgaven tot de ervaring komt dat het cijfer der vrouwen aanmerkelijk hooger is dan dat der mannen (op het einde van 1866 wat de inlandsche bevolking betreft, 4241292 vrouwen tegen slechts 3799155 mannen, gelijkstaande aan 1 man op 1,116 vrouw), geven zij geen volledig inzicht in de eigenlijke verhouding der geslachten omdat van de 6310528 kinderen niet gemeld werd hoeveel er tot het mannelijk en hoeveel er tot het vrouwelijk geslacht behoorden.

Bij de bewerking der statistieken van de verschillende residentien heb ik bijzonder gelet op de gevolgtrekkingen, die men uit de cijfers van verschillende jaren kan maken niet alleen met betrekking tot de volstrekte vermeerdering der bevolking, maar ook wat betreft de vermoedelijke gemiddelde jaarlijksche toenemingsverhoudingen der populatie.

De toelichting van dit punt kwam mij voor niet alleen uit een staatkundig en maatschappelijk, maar ook uit een zuiver

wetenschappelijk oogpunt van hoog belang te zijn. Het geldt hier een evenmachtlijngewest met eene sterk samengedrongene zeer talrijke landbouwende bevolking van het maleische ras, en het konstateeren van het feit, dat die bevolking, niettegenstaande den gemiddelden korteren levensduur harer individuen, zich aanmerkelijk sneller vermenigvuldigt, dan eenig volk van het kaukasische ras in de gematigde of koude luchtstreken.

Berekent men de gemiddelde jaarlijksche toenemingsverhouding van het geheel van Java's bevolking over de cijfers van 1795 en 1867, insluitende een tijdvak van 72 jaar, dan vindt men die verhouding = 2,05 pCt. — Dezelfde verhouding vindt men terug, wanneer men de berekening doet loopen over eenige grootere onderdeelen van dit tijdvak. En men kan met groote zekerheid aannemen dat de jaarlijksche toenemings-verhouding der bevolking ruim 2 pCt. bedraagt.

Het was belangrijk deze merkwaardige algemeene uitkomsten te toetsen aan wat de cijfers leeren met betrekking tot de verschillende residentien, regentschappen en distrikten en ik heb mij dan ook de moeite getroost voor de verschillende grootere en kleinere gewesten dezelfde berekeningen te doen als voor de algemeene cijfers van Java. De uitkomsten daarvan zal men onder de bevolkingscijfers der verschillende residentien aantreffen.

ALGEMEEN
BEVOLKING DER RESIDENTIEN

GEWESTEN OF RESIDENTIEN.	Oppervlakte in □ G. m. ¹	Dessa's	Huisgezinnen van Inlanders.	Inlanders.	Euro.
Bantam	150.87	1857	157476	621746	
Batavia	117.90	2422	192672	853256	
Krawang	86.80	554	42737	207063	
Preanger	385.50	1601	183269	919292	
Cheribon	121.20	1287	186864	935263	
Tagal	63.02	1032	131627	618074	
Pekalongan . . .	33.75	1414	85928	381237	
Banjoemas . . .	101.86	1363	160898	723627	
Bagelen	62.27	2601	234496	984826	
Samarang	99.30	2841	242175	1149813	
Kadoe	37.13	3503	127542	614008	
Djokjokarta . .	54.65	4383	123142	372537	
Soerakarta . . .	110.00	16542	181029	724118	
Japara	42.05	1226	117113	606432	
Rembang	139.11	2069	127468	772260	
Madioen	148.20	1559	104301	635440	
Kediri	117.71	1332	94358	488428	
Soerabaya . . .	108.58	5268	280063	1321033	
Pasoeroean . . .	103.90	1797	107567	516392	
Probolingo . . .	53.23	553	76817	369241	
Bezoeki	120.50	568	71001	339134	
Banjoewangi . .	84.00	106	9612	46020	
Tot. Java. . . .	2341.53	55878	3038155	14199240	30
Madura	121.61	1299	132663	584762	
Tot. Java en Mad.	2463.14 ²	57177	3170818	14784006	30

¹ □ Geogr. mijl = 54.8636 □ kilometers.

² = 135136.727704 □ kilometers.

OVERZICHT.

OP HET EINDE VAN 1867.

	Europeanen.	Chineez.	Ara- bieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	Totalen.	Zielen per ☐ g. m.
46	288	1356	6	529	623925	4135
56	3772	62857	513	324	923722	7834
33	247	2554	"	143	210007	2419
92	448	340	9	97	920186	2387
33	754	14156	531	424	951128	7847
74	453	4314	188		623029	9886
37	473	4078	478	37	386303	11446
27	459	2988	"	193	727267	7103
26	364	2052	"	206	987448	15855
13	6020	12169	448	943	1169393	11775
08	260	3740	42	28	618087	16647
37	1204	1742	19		375502	6869
18	2007	4724	44	313	731206	6647
32	499	8929	106	863	616829	14686
60	654	13751	155	34	786854	5667
40	363	2313	7	183	638306	4307
28	464	4379	"	5	493278	4190
33	4269	8033	1571	3234	1338135	12323
92	1026	3720	493	1166	522797	5031
41	520	1655	202	825	372443	6998
34	414	755	269		340572	2826
20	153	284	288	1817	48562	578
40	30111	160889	5369	11364	14406977	6152
62	515	3312	903	6349	595841	4887
06	30626	164201	6272	17713	15002818	6091

I. BEVOLKING DER RESIDENTIE

BAN

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	Oppervlakte in ☐ G. mijl.	DISTRIKTEN.	Dessa's.	Huisg. (Inla)
Serang	Noorder-	27.963	Serang	135	102
			Tjiroeas. . . .	129	72
			Onderandir. . . .	39	22
			Tjikandi	83	102
			Tanara	34	32
			Kramatwatae . . .	93	52
			Totaal	513	402
Anjer			Anjer	111	72
			Tjilegon	154	142
			Totaal	165	222
			Totaal Regentsch.	678	632
Pandeglang	Midden-	14.067	Pandeglang. . . .	105	72
			Baros	113	92
			Kollelet. . . .	59	72
			Tjomas	101	72
			Tjimanok	134	132
			Totaal	512	452
Tjiringien	Wester-	43.125	Tjiringien	115	112
			Menes	80	82
			Panimbang. . . .	38	32
			Tjibiliong	34	22
			Totaal	267	262
Lebak	Zuider-	65.723	Waronggoenong . .	85	62
			Lebak	55	32
			Sadjira	73	42
			Parongkoedjang . .	47	42
			Tjilangkahan . . .	40	32
			Totaal	300	222
	Tot. Residentie	150.878		1857	1572

IE BANTAM OP HET EINDE VAN 1867.

a's.	Huisgezinnen (Inlanders).	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineez.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
5	10208	117	46171	362	6	509	47165
9	7596	"	32463	"	"	"	32463
9	2983	1	13812	5	"	"	13818
3	10367	27	41086	114	"	"	41227
4	3913	18	14300	448	"	"	14766
3	5909	2	20581	"	"	"	20583
3	40976	165	168413	929	6	509	170022
1	7884	32	24359	50	"	7	24448
4	14270	7	43446	"	"	"	43453
5	22154	39	67805	50	"	7	67901
8	63130	204	236218	979	6	516	237923
5	7995	32	35013	20	"	"	35065
3	9008	"	32937	8	"	"	32945
9	7770	"	28701	5	"	"	28706
1	7226	6	32053	8	"	8	32075
4	13693	"	68620	3	"	"	68623
2	45692	38	197324	44	"	8	197414
5	11972	21	45438	219	"	"	45678
0	8164	"	29196	"	"	"	29196
8	3269	"	13688	"	"	"	13688
4	2992	"	13422	"	"	"	13422
7	26397	21	101744	219	"	"	101984
5	6784	20	28522	73	"	"	28615
5	3262	"	12661	"	"	"	12661
3	4134	5	16821	41	"	5	16872
7	4182	"	13264	"	"	"	13264
0	3895	"	15192	"	"	"	15192
0	22257	25	86460	114	"	5	86604
7	157476	288	621746	1356	6	529	623925

Bantam is, na de Preanger-regentschappen, de uitgestrektste residentie van Java. Haar oppervlakte overtreft die van de provinciën Gelderland, Overijssel en Utrecht te zamen.

Bantam werd in 1815 gerekend eene bevolking te bezitten van 231604 zielen. In 1830 was het bekende cijfer gestegen tot 337169, in 1845 tot 394519, in 1860 tot 550254 en in 1867 tot 623925. In 52 jaar vermeerderde de bevolking alzoo met 169.39 pCt. of jaarlijks gemiddeld met 1.92 pCt. Neemt men het jaar 1845 tot punt van uitgang dan bekomt men een aanwas van 58.15 pCt. of jaarlijks gemiddeld 2.1 pCt.

De dichtheid der bevolking was in 1815 = 1535

" " " " " " 1830 = 2254

" " " " " " 1845 = 2615

" " " " " " 1860 = 3647

" " " " " " 1865 = 4047

" " " " " " 1867 = 4135

De noordelijke helft der residentie is veel dichter bevolkt dan de zuidelijke, wat blijkt uit volgende samenstelling.

REGENTSCHAPPEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ m.
Noorder-Regentschap (Serang en Anjer) . .	27,963	237923	8508
Midden-Regentschap (Pandeglang) . . .	14,067	197414	14033
Totaal . .	42,030	435337	10357
Wester-Regentschap (Tjiringien)	43,125	101984	2364
Zuider-Regentschap (Lebak)	65,723	86604	1317
Totaal . .	108,848	188588	1732

In de beide noordelijke regentschappen is de bevolking alzoo zesmaal meer samengedrongen dan in de beide zuidelijke. Het Pandeglansche overtreft in dit opzicht het Lebaksche zelfs ruim tienmaal.

In de regentschappen verschilt de dichtheid der populatie nog aanmerkelijk naar de distrikten. Dit geldt vooral voor het Tjiringiensche en Lebaksche, waar de distrikten der Zuidkust verreweg het dunst bevolkt zijn.

De beschikbare bescheiden geen melding makende van de oppervlakte der distrikten, kan de dichtheid der bevolking niet met juistheid distrikstgewijze opgegeven worden.

Evenwel laat zich de sterkte der bevolking van de verschillende distrikten vergelijken met de sterkte in 1845. Alhoewel sedert 1845 de administratieve indeeling der residentie belangrijke wijzigingen heeft ondergaan en de afdeeling Pandeglang uitgebreid is ten koste van het Noorder- en Wester-Regentschap en tot een eigen regentschap verheven, zijn de distrikten bijna zonder uitzondering gebleven. Slechts het distrikt Onderandir komt niet op de staten van 1845 als zoodanig voor en het distrikt Kramatwatoe schijnt uit of met het voormalige distrikt Bantam gevormd te zijn. Het distrikt Kollelet behoorde vroeger tot het Noorder-Regentschap en het distrikt Tjimanok tot het Tjiringiensche. De toeneming der bevolking in de verschillende distrikten in een tijdvak van 22 jaar blijkt uit het volgende overzicht.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Bevolking	
		1845	1867
Noorder-	Serang	34261	47165
	Tjiroeas	25092	32463
	Onderandir ¹		13818
	Tjikandi	26230	41227
	Tanara	27623	14766
	Kramatwatoe	15165 ²	20583
	Anjer	26142	24448
	Tjilegon	24904	43453
	Totaal	179417	237923
Midden-	Pandeglang	12207	35065
	Baros	21661	32945
	Kollelet	7924	28706
	Tjomas	21336	32075
	Tjimanok	25396	68623
	Totaal	88524	197414
Wester-	Tjiringien	23513	45678
	Menes	24056	29196
	Panimbang	6508	13688
	Tjibiliong	5008	13422
	Totaal	59085	101984
Zuider-	Waronggoenong	11035	28615
	Lebak	10914	12661
	Sadjira	14272	16872
	Parongkoedjang	14554	13264
	Tjilangkahan	11325	15192
	Totaal	62100	86604

Het blijkt dat de distrikten in zeer ongelijke mate in den vooruitgang deelden. In eenigen werd de bevolking meer dan verdubbeld, terwijl in andere de toeneming van geringer be-

¹ De bevolking van 1845 waarschijnlijk voor een groot deel onder die van Tanara begrepen.

² Voormalig distrikt Bantam.

teekenis was en in enkele distrikten zelfs achteruitgang plaats had. De bevolking nam het snelste toe in de afdeeling Pandeglang en het langzaamste in de afdeeling Lebak.

De gemiddelde sterkte der bevolking per dessa, bedroeg op het einde van 1867 ruim 335 zielen. Het gemiddelde voor de 678 dessa's van het Noorder-regentschap (Serang en Anjer) was 350, voor de 512 dessa's van Pandeglang 385, voor de 265 dessa's van Tjiringien 381 en voor de 300 dessa's van Lebak 288. De gemiddeld het sterkst bevolkte dessa's zijn die der distrikten Tjimanok, Tjikandi en Kollelet. Zij tellen gemiddeld omstreeks 500 inwoners.

Ten opzichte van de kolom huisgezinnen valt op te merken dat zij, wat het distrikt Tjikandi betreft, een distrikt dat geheel partikulier land is, op de officieele bescheiden niet ingevuld is en dat het cijfer 10367 gevonden is door op 4 zielen één huisgezin te stellen.

De gemiddelde sterkte van de huisgezinnen was voor de geheele residentie = 3,95; voor het Serangsche = 4,14; voor het Anjersche = 3,06; voor Pandeglang = 4,31; voor Tjiringien = 3,86, en voor Lebak = 3,89.

Het aantal werkbare mannen wordt voor het einde van 1867 opgegeven met een cijfer van 91814, waarvan 76468 gerekend werden dienstplichtig te zijn. Men rekende alzoo één werkbare man op de ruim 8 zielen van de inlandsche bevolking.

Het aantal Europeanen was in 1845 nog 360 en is alzoo aanmerkelijk verminderd. Dat der Chineezzen, in 1845 niet meer dan 813 bedragende klom tot 1356. De Arabieren en andere vreemde Oosterlingen zijn in hetzelfde tijdvak met ruim een honderdtal toegenomen.

Het distrikt Tjikandi bestaat geheel uit de twee partikuliere landen Tjikandi-oedik en Tjikandi-ilier. De sterkte van hunne bevolking afzonderlijk kan ik niet opgeven. Hunne gezamenlijke uitgestrektheid wordt geschat op 72000 bouws van 500 □ roeden. In de verponding zijn ze aangeslagen op f 1,448600.

II. BEVOLKING DER RESIDENTIE

AFDEELINGEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ G. mijl.	Dessa's of Kampongs.	Huis- (Inla
Batavia (Hoofd- plaats.)	1°. Oude stad		74	
	2°. Weltevreden, Jakatra .		22	
	3°. Molenvliet, Koningsplein		20	
	4°. Zuidwester-distrikt . .		30	
	5°. Wester-distrikt . . .		13	
	6°. Chineesch kamp . .		14	
	7°. Kampong Bali en omstr.		18	
	Totaal	1,700	131	12
Meester-cornelis	Meester-cornelis	4,596	251	14
	Kebayoran	3,370	160	11
	Bekassi	18,650	257	14
	Tjabang boengien	1,413	25	1
	Totaal	28,038	693	42
Tangerang	Oosterdistrikt		208	12
	Zuiderdistrikt		199	12
	Noorderdistrikt		133	27
	Totaal	23,510	540	52
Buitenzorg	Buitenzorg	9,881	239	17
	Tjibinong	6,715	142	9
	Parong	15,074	361	14
	Jassinga	12,014	112	12
	Tjibaroessa	20,968	204	31
	Totaal	64,652	1058	83
	Totaal Residentie . .	117,900	2422	192

BATAVIA OP HET EINDE VAN 1867.

	Huisgezinnen (Inlanders.)	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
4	752	320	3398	2783	20	7	6478
2	1797	1443	9254	3360	19	11	14087
0	3639	2477	26451	5735	91	27	34781
0	2903	428	15896	3174	77	38	19613
3	1032	372	4237	1222	173	141	6145
4	35	"	1183	3970	"	"	5153
8	2122	531	11519	1418	33	"	13501
1	12280	5571	71838	21662	413	224	99758
1	14373	506	62759	3006	60	"	66331
0	11756	42	44733	565	22	"	45362
7	14651	22	62956	4139	15	"	67132
5	1332	1	6108	189	"	"	6298
3	42112	571	176556	7899	97	"	185123
8	12348	43	63411	8345	1	"	71800
9	13460	46	64981	5554	2	"	70583
3	27149	10	106657	8095	"	"	114762
0	52957	99	235049	21994	3	"	257145
9	17149	349	91881	4622	"	50	96902
2	9557	69	43632	1352	"	50	45103
1	14997	75	115026	2594	"	"	117695
2	12053	26	48390	798	"	"	49214
4	31567	12	70834	1936	"	"	72782
8	85323	531	369763	11302	"	100	381696
2	192672	6772	853256	62857	513	324	923722

De residentie Batavia, zoo als zij tegenwoordig is samengesteld, en dus met inbegrip der vroegere residentie Buitenzorg, is slechts eenige weinige □ mijlen kleiner dan de provinciën Zuidholland, Noordholland en Utrecht te zamen. In 1815 werd zij gerekend eene bevolking te hebben van 408327 zielen. In 1830 was het cijfer gestegen tot 486235; in 1845 tot 548454; in 1860 tot 811733, en in 1867 tot 923722.

Volgens deze cijfers, die intusschen, wat de vroegere tijdstippen aangaat, meer te beschouwen zijn als voorstellende den stand onzer vroegere kennis en als niet al te zeer verwijderd van de juistheid, nam de bevolking in 52 jaar toe met 126,22 pCt. of gemiddeld jaarlijks met 1,6 pCt. of in de laatste 22 jaar met 68,42 pCt. of gemiddeld 2,4 pCt. 's jaars. De dichtheid der bevolking zou geweest zijn in

1815	=	3463	zielen	per	□	g.	m.
1830	=	4124	"	"	"	"	"
1845	=	4651	"	"	"	"	"
1860	=	6885	"	"	"	"	"
1865	=	7530	"	"	"	"	"
1867	=	7834	"	"	"	"	"

De afdeeling Batavia, synoniem met Batavia als Hoofdstad van Nederlandsch Indië, beslaat eene oppervlakte van 1.7 □ geogr. mijl. Zij bestaat uit de Oude stad en Zuider voorstad, de Nieuwe stad (Molenvliet, Noordwijk, Rijswijk, Weltevreden, Koningsplein, Parapatan, enz.) en de tusschen en omliggende kampongs, rijstvelden en moerassen. (Eene beschrijving van de verschillende distrikten der hoofdplaats komt voor in mijne Bijdragen tot de geneeskundige topographie van Batavia).

De hoofdplaats heeft thans eene bevolking van 100000 zielen. In 1813 stelde men dat cijfer op 49683. In 1828 bedroeg het 56374; in 1837 62994. Op het einde van 1844 was het weder tot 59485 gedaald. In 1862 evenwel was het reeds tot 96990 geklommen.

De dichtheid der bevolking van de Afdeelingen en, wat de Afdeelingen Meester-cornelis en Buitenzorg betreft, ook van de Distrikten, blijkt uit volgende samenstelling. De oppervlakte in □ g. m. van de distrikten der Hoofdplaats en van de Afdeeling Tangerang zie ik in de ter mijner beschikking staande bescheiden niet aangegeven. Op de kaart der Residentie Batavia van P.

Melvill van Carnbee zijn wel de voormalige kwartieren, maar niet de distrikten aangeduid.

AFDEELINGEN.	DISTRIKTEN.	Oppervl.	Bevolking.	Zielen
		□ g. m.		per □ g. m.
Batavia . . .		1,700	99758	58681
Meester-cornelis.	Meester-cornelis	4,596	66331	14430
	Kebayoran . .	3,379	45362	13424
	Bekassi . . .	18,650	67132	3600
	Tjabangboengien	1,413	6298	4457
	Tot. . .	28,038	185123	6602
Tangerang . .		23,510	257145	10937
Buitenzorg . .	Buitenzorg . .	9,881	96902	9806
	Tjibinong . .	6,715	45103	6716
	Parong . . .	15,074	117695	7870
	Jassinga . . .	12,014	49214	4096
	Tjibaroessa . .	20,968	72712	3471
	Tot. . .	64,652	311696	5903

De afdeeling Tangerang is aanmerkelijk dichter bevolkt dan de afdeelingen Meester-cornelis en Buitenzorg. Het blijkt echter dat de aan de hoofdplaats grenzende distrikten Meester-cornelis en Kebayoran meer dan 14000 en meer dan 13000 zielen per □ g. m. tellen. In het Buitenzorgsche winnen het distrikten Buitenzorg en Parong ver van de overigen dier afdeeling.

Volgend staatje geeft de bevolkingscijfers der afdeelingen en distrikten van de jaren 1844 en 1867.

AFDEELINGEN.	DISTRIKTEN.	1844.	1867.
Batavia	1e. Oude stad . .	4948	6478
	2e. Weltevred. enz.	8101	14087
	3e. Koningspl. enz.	19426	34781
	4e. Zuidwester-distr.	10252	19613
	5e. Wester-distrikt.	4115	6145
	6e. Chineesch kamp	4183	5153
	7e. Kamp. Bali enz.	8460	13501
	Totaal . .	59485	99758
Meester-cornelis	Meester-c. en Kebayoran. ¹	58395	111693
	Bekassi en Tjabangboengien ²	40452	73430
	Totaal . .	98850	185123
Tangerang . .	Ooster-, Zuider- en Noorder. ³ . .	120435	257145
Buitenzorg . .	Buitenzorg	62070	96962
	Tjibinong	27504	45103
	Parong	80064	117695
	Jassinga	32434	49214
	Tjibaroesa	58067	72782
	Totaal . .	260139	381696

De aanwas was het snelste in Tangerang, waar de bevolking in het 23jarig tijdvak meer dan verdubbelde. Ook in Meester-cornelis met Kebayoran was de toeneming nog meer dan 90 pCt. en in Bekassi met Tjabangboengien meer dan 80 pCt., doch ter hoofdplaatse en in het Buitenzorgsche was zij veel geringer; in Batavia ruim 60 pCt. en in Buitenzorg ruim 40 pCt.

De gemiddelde sterkte der bevolking per dessa of kampong was, voor de geheele residentie = 381; voor de hoofdplaats =

¹ Voor 1844 niet afzonderlijk opgegeven.

² Idem.

³ Idem.

761; voor de afdeeling Meester-cornelis = 267; voor de afdeeling Tangerang = 476; en voor de afdeeling Buitenzorg = 360.

De gemiddelde sterkte der inlandsche huisgezinnen was, voor de geheele residentie = 4,42; voor de hoofdplaats Batavia = 5,85; voor de afdeeling Meester-cornelis = 4,19; voor Tangerang = 4,43, en voor het Buitenzorgsche = 4,33. Voor de distrikten van het Buitenzorgsche loopt de verhouding zeer uiteen. Voor Buitenzorg zelf vind ik haar = 5,35; voor Parong = 7,67; voor Tjibinong = 4,56; voor Jassinga = 4,01, en voor Tjibaroesa = 2,24. Deze laatste verhouding schijnt niet aanmemelijk te zijn en op eene misstelling te wijzen hetzij in het aantal huisgezinnen, hetzij in het cijfer der inlandsche bevolking, die, wat deze geheele residentie betreft, met minder zorg schijnt te zijn opgenomen dan in de aangrenzende gewesten.

Het aantal werkbare mannen bedroeg voor de geheele residentie 211344, van welke 161367 dienstplichtig waren. Men rekende alzoo één werkbare man op de 4,03 inlanders.

Naar de natieën gerekend, was de vooruitgang sedert 1844 als volgt. Het cijfer der Europeanen klom van 4140 tot 6772, dat der Chineezzen van 39226 tot 62857; dat der Arabieren en andere vreemde Oosterlingen van 598 tot 837 en dat der Inlanders van 538906 tot 853256.

Men weet dat Batavia, buiten de grenzen der hoofdplaats, nagenoeg geheel bestaat uit zoogenaamde Partikuliere landerijen. Zelfs binnen de grenzen der hoofdplaats vindt men een aantal dier landerijen (Soenther-kampong-doeri, Kemayoran, Tananjonja, Tanatingi, Kwitang-west, Tandjong-tepèkong, Slipi-zuid, Pamangisan, Djelambar, Potodjo en Pedemangan). Zij bevatten een 1900 tal bouws rijstvelden en behooren, met een paar uitzonderingen, slechts aan chineesche eigenaars, maar uit de beschikbare bescheiden laat zich niets bepaalds opmaken omtrent haar bevolking. — Die bescheiden vermelden echter talrijke bijzonderheden, betreffende de Partikuliere landen van de overige afdeelingen der residentie. Die van Meester cornelis en Tangerang zijn grootendeels in handen van Chineezzen en Arabieren, die van Buitenzorg voor het meerendeel in handen van Europeanen.

Ik laat den bevolkingsstaat dier landen over 1867 hier volgen. Voor die der afdeelingen Meester-cornelis en Buitenzorg is de uitgestrektheid in □ palen opgegeven, voor die der afdeeling Tangerang in bouws. Van de landen kleiner dan een vierkante

paal is in den volgenden staat de uitgestrektheid niet vermeld en van de overige zijn de breuken der palen en bouws wegge- laten, daar hier de bedoeling voornamelijk is slechts eene globale voorstelling van de oppervlakte der landen te geven. Een bouw is gelijk 7096.49 □ meters. Een vierkante paal zal overeen- komen met 2.25 □ kilometers.

PARTIKULIERE LANDERIJEN IN DE OMMELANDEN VAN BATAVIA
EN BUITENZORG.

NAMEN DER LANDERIJEN.	Oppervlakte in □ palen.	Kampongs of dessa's.	Europeanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arab. en and. vreemde Oosterlingen.	TOTALEN.
I. AFDEELING MEESTER- CORNELIS.							
<i>a. Distrikt Meester-cornelis.</i>							
Lontar satoe		1	1	211	110	"	222
Kramat besaar . . .		1	24	452	123	"	599
Kramat tana tingi . .		1	24	170	7	"	201
Kramat ketjil		1	"	134	50	"	180
Struiswijk, Kajoepoeti en Salembe		17	72	4086	51	"	4209
Salembe tana padri . .		1	"	109	"	"	109
Solitude of Salemba oetan.		2	59	948	33	"	1040
Salembe tegalan . . .		1	12	249	36	"	297
Menting		4	7	923	11	"	941
Tjikini		3	7	785	29	"	821
Matraman		4	8	1875	56	"	1939
Kebon mangis (goev. gr.).		1	"	113	21	"	134
Pegansan		2	11	567	2	"	580
Tana renda		5	10	687	140	"	837
Boekitdoeri		1	"	324	"	"	324
Meester-cornelis . . .		2	142	291	1128	1	1562
Kampong melayoe besar .	1	5	"	1553	76	"	1629
Kampong melayoe ketjil.		1	1	582	"	1	584
Rustenburg	1	2	11	1192	47	"	1250
Bali-meester	1	9	72	3203	122	"	3397
Tjililitan	5	15	"	2290	106	"	2396
Tjililitan ketjil		1	2	354	4	"	360
Kampong makassar . .		3	"	308	10	"	318
Harmendal of Tana doea ratoes	1	3	"	155	"	"	155
Tana doea ratoes . . .			"	214	"	"	214
Tjikoko en Kebon baroe .		9	"	822	2	"	824

NAMEN DER LANDERIJEN.	Oppervlakte in □ palen.	Kampongs of desd's.	Europeanen.	Inlanders.	Chinezen.	Arab. en and. vreemde Oosterlingen.	TOTALEN.
I. AFDEELING MEESTER-CORNELIS.							
<i>a. Distrikt Meester cornelis.</i>							
Tandjong-oost	19	30	5	6144	307	"	6456
Tandjong-west	12	13	1	3345	70	3	3419
Ragoenan	3	8	"	1200	4	"	1204
Tjiboebroer	6	18	"	4456	72	"	4528
Pella mampang	"	1	"	521	"	9	530
Kalibata bangko	10	4	"	1996	39	17	2052
Kalibata kleutang agong	2	1	"	533	"	"	533
Mampang	"	1	12	480	59	"	551
Kalibata poeloe	"	2	"	368	"	"	368
Kemangbangka	2	4	"	2426	21	"	2447
Mampang tegal parang . .	"	1	"	719	40	14	773
Pella lama	"	1	"	588	"	"	588
Karet bendoengan	"	1	"	1409	9	"	1418
Karet pedoerenan	"	3	"	1718	44	"	1762
Koeningan	"	2	"	1298	"	"	1298
Tjipinang rawa bangke . .	"	5	16	957	11	"	984
Tjipinang pisang	"	2	3	57	"	"	60
Tjipinang 1	"	1	"	154	"	"	154
Tjipinang 2	"	1	"	195	"	"	195
Vrededal of Tjipinang . .	"	2	5	332	8	"	345
Djati rawa mangis	"	2	"	380	"	"	380
Rawa mangis	"	1	"	178	"	"	178
Pangkallan djati negara .	"	1	"	157	"	"	157
Klender	"	17	"	1765	24	"	1789
Djati negara	"	5	"	958	"	"	958
Poeloe gadoeng	2	6	"	1855	107	"	1962
Tanarenda	"	1	"	120	"	"	120
Klappa gading	1	1	"	166	"	"	166
Kandang sampi	"	1	"	118	"	"	118
Kampung sawa	"	1	"	38	"	"	38
Poeloe besar	"	2	"	128	"	"	128
Pedongkellan	"	1	"	200	"	"	200
Tjipinang pondok bamboe	1	1	"	537	"	"	537
Pondok bamboe	2	2	"	773	27	"	800
Delapan poeloe	2	1	"	57	"	"	57
Pendok bamboe tana de-	}	}	}	}	}	}	}
lapan poeloe							
Krangan	5	5	1	2739	"	3	2743
Pondok gedeh	"	6	"	575	"	"	575

NAMEN DER LANDERIJEN.	Oppervlakte in palen.	Kampongs of dessa's.	Europeanen.	Inlanders.	Chinezen,	Arab en and. vreemde Oosterlingen.	TOTALEN.
<i>b. Distrikt Kebayoran</i>							
Assem	6	17	1	3324	161	"	3486
Pesing kampong bali . . .	1	2	2	346	"	"	348
Kampong rawa		1	"	558	"	"	558
Rawa kemangisan	1	1	"	337	15	"	352
Kebon djeroek	6	11	3	2833	48	"	2884
Pedjompongan		3	16	891	31	"	938
Japan	1	3	2	698	4	"	704
Grogol	3	8	"	1471	2	4	1477
Soekaboemi	1	4	2	2244	10	4	2260
Penoembing	2	6	"	1259	28	"	1287
Oeloedjami	7	12	"	4085	65	"	4150
Soedimara	6	10	7	4135	10	"	4152
Tjiledoek	9	16	"	4854	66	"	4920
Djombang	5	5	1	1327	6	"	1334
Simplicitas	5	17	5	2403	19	"	2727
Pondok petoeng	4	24	1	4862	28	"	4891
Bendoengan		2	"	954	31	4	989
Kebayoran	2	3	"	438	3	5	446
Pondok pinang	1	2	"	1245	8	"	1253
Tjipeteh	1	1	"	1085	13	"	1098
Gandaria noord	1	3	"	775	6	"	781
Gandaria zuid	1	2	"	869	5	"	874
Pella petogogan	1	1	"	1582	3	5	1590
Senayan	1	2	"	1291	2	"	1293
Pekembangan	"	1	"	151	"	"	151
Pondok laboe	1	3	"	416	1	"	417
<i>c. Distrikt Bekasi.</i>							
Telok poetjong, Tjikoemir,							
Soekapoera	68	39	6	13183	879	"	14068
Pondok gedeh	27	30	"	8214	138	"	8352
Babolan	22	14	3	5412	257	"	5672
Tjibrum		32	"	8462	226	"	8688
Bekassi-oost	14	12	2	2165	471	"	2638
Karang tjangok	2	4	1	2532	152	"	2685
Pisangan	9	2	"	503	35	"	538
Gaboos	3	6	1	2267	119	"	2387
Loewong	63	4	"	687	25	"	712
Lagoa	2	7	"	619	127	"	746
Tjilintjing	5	11	"	930	496	"	1426

NAMEN DER LANDERIJEN.	Oppervlakte in □ palen.	Kampongs of dossa's.	Europeanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arab. en and. vreemde Oosterlingen.	TOTALEN.
<i>c. Distrikt Bekasi.</i>							
Toegoe	"	1	"	220	"	"	220
Toegoe batoe toemboe	"	1	"	187	2	"	189
Tana serani	"	2	"	55	44	"	99
Rawa glam	1	1	"	125	"	"	125
Soengi bamboe, Pepango	4	2	"	265	"	"	265
Pedjonkoran	"	2	"	262	157	15	434
Pebayoran	116	19	"	3495	449	"	3944
Blentjong	4	3	2	474	"	"	476
Kedong gedeh	62	13	"	2780	102	"	2882
Tjikarang	"	8	"	1327	160	"	1487
Babakan, Parakan	9	3	"	633	5	"	638
Pondok sogu	4	"	"	363	"	"	363
Pondok klappa	3	6	"	1201	"	"	1212
Rawa domba	"	2	"	201	5	"	206
Bang liauw	"	1	"	142	75	"	217
Kampung tipar	"	1	"	78	"	"	78
Pepontjol	3	2	"	284	"	"	284
Soengi tiram	1	1	"	18	"	"	18
Poeloe daon of Pisang bengala	1	1	"	417	15	"	432
Bendoengan melayoe	"	1	"	455	1	"	456
Troessan	"	1	"	73	"	"	73
Karattan en Tikoengan	6	7	"	840	17	"	857
Kampung manga	"	7	"	211	"	"	211
Bendoengan batik	"	1	"	34	"	"	34
Tandjong priok	"	1	"	124	58	"	182
Kampung kodja	"	3	"	184	52	"	236
Tjakong	9	12	6	3548	62	"	3616
<i>d. Distrikt Tjabang boengien</i>							
Kampung boegis	9	3	1	1015	11	"	1027
Kampung tjabang	3	11	"	2595	66	"	2661
Pondok tenga	7	3	"	780	57	"	837
Moeara bekassi	"	2	"	616	49	"	665
Karatan laut	10	1	"	245	"	"	245
Soengi tawar	"	1	"	188	1	"	189
Maroenda besar	"	1	"	254	5	"	259
Maroenda kodja	"	1	"	40	"	"	40
Maroenda klappa	2	1	"	65	"	"	65
Maroenda poeloe	"	1	"	113	"	"	113
Maroenda	"	1	"	197	"	"	197

NAMEN DER LANDERJEN.	Oppervlakte in bouws.	Kampongs of dessa's.	Europeanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arab. en and. vreemde Oosterlingen.	TOTALEN.
II. AFDEELING TANGERANG. a. Oosterdistrikt.							
Tangerang goevern. grond	eenige	1	12	277	4	"	293
Bazaar Tangerang	"	1	"	160	917	"	1077
Kali passir	2	1	"	239	5	"	244
Tangerang-oost	120	1	"	31	113	"	144
Tangerang-west	202	"	"	21	5	"	26
Babakan-noord	422	2	"	1214	106	1	1321
Klappa doea	24	"	"	56	3	"	59
Grendeng 1	134	2	"	5	13	"	18
Grendeng 2	5	"	"	612	18	"	630
Grendeng karawadji	4347	19	16	5760	336	"	6112
Karawadji 1	30	1	"	146	56	"	202
Karawadji 2	172	3	"	239	16	"	255
Parong koeda	1479	2	"	921	338	"	1259
Kedaong-oost	343	1	"	657	101	"	758
Kedaong-west	643	5	"	2581	346	"	2927
Selapadjang-oost	1638	4	"	1731	376	"	2107
Selapadjang-west	1585	3	"	1626	165	"	1791
Sepatan	3259	13	"	4011	614	"	4625
Bodjong rengel	1153	6	"	1010	117	"	1127
Telok naga	1347	3	"	739	149	"	888
Pekadjangan	?	2	"	1851	142	"	1993
Pankallan 1	19	1	"	1438	156	"	1594
Pankallan 2	84	1	"	491	115	"	606
De Qual	30	1	"	173	"	"	173
Tegal angoes	3344	4	"	1709	271	"	1980
Kampong lima	?	3	"	1085	218	"	1303
Kampong melayoe	6815	5	"	3900	655	"	4555
Dadap (of Dapat).	"	1	"	786	359	"	1145
Kauwal	2677	4	2	2320	325	"	2647
Angkee en Kapoek	1797	5	"	1264	136	"	1400
Passir poeti	299	"	"	"	"	"	"
Tana merdika en een stuk goevern. grond	?	"	"	38	"	"	38
Slingerland of Moara angkee	361	"	"	74	4	"	78
Pesing 1	255	2	"	250	33	"	283
Pesing 2	1	1	"	6	"	"	6
Minga java	187	1	"	163	4	"	167
Tjengkareng	1277	8	2	984	64	"	1050

NAMEN DER LANDERIJEN.	Oppervlakte in bouws.	Kampongs of dessa's	Europeanen.	Inlanders.	Chinezen.	Arab. en and. vreemde Oosterlingen.	TOTALEN.
II. AFDEELING							
TANGERANG.							
a. Oosterdistrikt.							
Rawa boaja	757	3	3	754	2	"	759
Kampong doeri 1	13	1	"	168	"	"	168
Kampong doeri 2	6	1	"	57	"	"	57
Kampong doeri 3 en 4 . .	95	1	"	183	"	"	183
Tana kodja 1	259	3	"	154	"	"	154
Tana kodja 2	155	3	"	125	"	"	125
Kalidras of Burgvliet . .	1902	16	3	2332	89	"	2424
Batoe tjepper	2043	7	"	2791	375	"	3166
Gondrong	2008	13	"	2837	"	"	2837
Poues of Pories	1444	6	"	1506	62	"	1568
Pondok kesambi	264	2	"	466	"	"	466
Amstelveen	1955	4	"	1726	264	"	1990
Tjikokol	563	5	"	787	52	"	839
Panongangan	625	2	"	629	50	"	679
Bergzicht	1735	9	"	956	167	"	1123
Pondok djagoeng	704	4	"	642	141	"	783
Preang	308	1	"	206	37	"	243
Lengkong	7	1	"	33	19	"	52
Lengkong-oost	723	4	"	1018	159	"	1177
Babakan-zuid	687	3	"	664	9	"	673
Serpong	4933	12	5	6809	639	"	7453
b. Zuiderdistrikt.							
Bazaar baroe	23683	43	23	32801	3075	"	35899
Tjioeni	2818	14	"	2920	378	"	3298
Lengkong-west	9513	27	2	9303	1397	2	10704
Antjol-passir	2774	4	9	1905	25	"	1939
Antjol victoria	1990	6	"	1735	39	"	1774
Tjikoya	4087	25	3	3637	128	"	3768
Tigaraksa	18446	80	9	12680	512	"	13201
c. Noorderdistrikt.							
Blaradja	14640	14	"	9337	466	"	9803
Tjakkong	9	9	"	11044	116	"	11160
Djengati	12050	7	"	5670	13	"	5683
Passilian	18	18	"	21250	363	"	21613
Karang serang dalem . .	4686	15	"	11133	911	"	12044

NAMEN DER LANDERIJEN.	Oppervlakte in bouw.	Kampongs of dessa's	Europeanen.	Inlanders.	Chinezen.	Arab. en and. vreemde Oosterlingen.	TOTALEN.
II. AFDEELING							
TANGERANG.							
<i>c. Noorderdistrikt.</i>							
Ketappang	6756	7	5	10073	1549	"	11627
Karang serang laut . . .	3787	15	"	7731	1729	"	9460
Kramat	6078	12	3	9210	1090	"	10303
Radjak	2818	5	2	4159	246	"	4407
Karet	3417	5	"	3317	450	"	3767
Ketas	3576	14	"	7443	726	"	8169
Gandoe	1409	3	"	1729	247	"	1976
Onnom	4774	9	"	4561	189	"	4750
III. AFDEELING							
BUITENZORG.							
<i>a. Distrikt Buitenzorg</i>	□ palen.						
Tjiseroa	36	10	7	6959	279	"	7245
Klein Pondok gedeh en Tjikoppo	19	13	12	6642	62	"	6716
Pondok gedeh (huis) en Tjiawi	67	87	7	14803	169	4	14983
Bloeboer, m. d. Chin. wijk Tjidjeroek en Stogol . .	11	27	301	12764	182	"	13247
Soekasari	39	87	7	17689	3421	30	21147
Tjomas	"	2	6	641	11	9	667
Kampong baroe	33	72	9	17137	111	7	17264
Dermaga	18	9	"	6627	299	"	6926
Klein Pondok gedeh. . .	11	18	7	8610	88	"	8705
	"	1	"	9	"	"	9
<i>b. District Tjibinong.</i>							
Tjitrap, Tjitjadas of Nen- gewer	97	62	12	24808	385	8	25213
Soekaradja	10	12	10	4493	132	"	4635
Tjiloear	5	15	9	567	33	31	640
Tana baroe.	3	3	5	2227	38	"	2270
Nengewer	3	4	2	5249	105	"	5356
Tjibinong-oost	4	10	9	2553	382	9	2953
Tjilangkap	3	3	"	1270	36	"	1306
Tjibinong-west en Tjilo- dong	13	7	5	518	136	2	661
Kaum pandak	5	3	4	1250	5	"	1259

NAMEN DER LANDERIJEN.	Oppervlakte in □ palen.	Kampongs of dessa's.	Europeanen.	Inlanders.	Chinezen.	Arab. en and vreemde Oosterlingen.	TOTALEN.
<i>b. Distrikt Tjibinong.</i>							
Tjikempoan of Petingi .	5	12	4	2200	18	"	2222
Tjimangis	17	11	11	3756	82	"	3849
<i>c. Distrikt Parong.</i>							
Tjampea en Tjiboen boelan	78	29	17	34293	490	"	34800
Sading of Padjoewangan .	52	12	7	9525	185	"	9717
Kedong badak	14	14	14	7649	274	"	7937
Tjileboet	11	16	7	5237	28	"	5272
Bodjong gedeh	24	27	2	4639	155	"	4796
Pondok terong en Ratoe djaya	9	11	"	2375	123	"	2498
Depok	5	7	8	1463	21	"	1492
Pondok tjina	5	7	"	1633	99	"	1732
Mampaug en Tana agong	"	6	"	477	"	"	477
Tjineri	10	4	"	2377	84	"	2461
Sawangan	19	34	"	5996	122	"	6118
Pondok tjabeh oedik . .	2	4	"	518	66	"	584
Pondok tjabeh ilier . .	1	2	"	479	"	"	479
Pamoelan, Pondok renda of Zorgvliet	13	23	"	4775	70	"	4845
Koeripan	39	51	6	11683	57	"	11746
Goenong sindoer	19	31	"	4579	351	"	4930
Tjibodas	26	64	"	6655	164	"	6819
Roemping	10	6	5	3290	41	"	3336
Janlappa parong	5	10	3	1757	86	"	1846
Temanggoengan	5	12	"	2781	"	"	2781
Tjikolean	4	8	4	1716	173	"	1893
Trogong	3	4	2	744	5	"	751
<i>d. Distrikt Jassinga.</i>							
Tjoeroek betoeng	21	5	3	1878	60	"	1941
Sading jamboe	8	8	"	4309	11	"	4320
Bolang	101	34	6	14586	25	"	14617
Jassinga	73	25	6	10125	14	"	10145
Tjikoppo mayak	4	"	3	1006	"	"	1009
Janlappa	29	16	5	4758	20	"	4783
Parong pandjang	30	16	3	7770	549	"	8322
Tjikadoe	20	8	"	3958	119	"	4077

NAMEN DER LANDERIJEN.	Oppervlakte in □ palen.	Kampongs of dessa's.	Europeanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arab. en and. vreemde Oosterlingen.	TOTALEN.
<i>e. Distrikt Tjibaroessa.</i>							
Tjibaroessa	148	45	2	10221	613	"	10836
Tanabaroo of Nambo, Tji paningkies of Tjimapak.	234	69	5	30497	327	"	30829
Tjilengsi	80	55	2	20410	996	"	21408
Klappa noengal	44	35	3	9706	"	"	9709

Van de 283 bovengenoemde partikuliere landerijen komen 11 op de Afdeeling Batavia, 139 op de Afdeeling Meester-cornelis, 78 op de Afdeeling Tangerang, en 55 op de Afdeeling Buitenzorg.

Men ontwaart dat ze aanmerkelijk verschillen zoowel in uitgestrektheid als in zielental.

Bazaarbaroe, Tjampea en Tjipamingkies of Tanabaroo hebben ieder meer dan 30000 zielen.

De bevolking van elk der landen Passilian, Tjitrap en Tjijeroek bedraagt meer dan 20000 zielen.

Op een dertiental landen vindt men tusschen 10000 en 20000 opgezetenen, op een 20—30tal tusschen 5000 en 10000 zielen, op ruim een 30-tal van 2000 tot 5000 bewoners, en op meer dan 50 is het bevolkingscijfer tusschen de 1000 en 2000.

Men schat de oppervlakte der Partikuliere landerijen van de geheele residentie op 937499 bouws. Daarvan behoorden 571194 bouws aan Europeanen, 344502 bouws aan Chineezzen en slechts 21803 bouws aan Inlanders, Arabieren en andere vreemde Oosterlingen.

Op de aan Europeanen behorende landen werd het zielental gerekend op 427660, op de in het bezit van Chineezzen zijnde op 337115 en op de landerijen van Arabieren en Inlanders op 29681.

De gezamenlijke landen waren in de verponding aangeslagen op f 33,846,900.

III. BEVOLKING DER RESIDENTIE KRAWANG OP HET EINDE VAN 1867.

(Zie de tabel op blz. 482—483.)

De residentie Krawang beslaat eene oppervlakte, die der provinciën Zuidholland en Zeeland te zamen, nog een weinig overtreffende.

In 1815 schatte men de bevolking van Krawang op 31625 zielen; in 1830 op 79445; in 1845 op 125752; in 1860 op 166710, en in 1867 op 210007 zielen. Volgens deze cijfers, waaromtrent hetzelfde geldt wat reeds vroeger opgemerkt is, nam de bevolking in 52 jaar toe met 564,05 pCt. of gemiddeld jaarlijks met 3,7 pCt., — of in 22 jaar, van 1845 tot 1867, met 67,0 pCt. of gemiddeld jaarlijks 2,35 pCt. De dichtheid der bevolking zou geweest zijn, in

1815	=	363	zielen	per	□	g.	m.
1830	=	915	"	"	"	"	"
1845	=	1448	"	"	"	"	"
1860	=	1920	"	"	"	"	"
1865	=	2267	"	"	"	"	"
1867	=	2419	"	"	"	"	"

Krawang bestaat voor de grootste helft uit partikuliere landen, die te zamen eene oppervlakte innemen grooter dan de geheele residentie Japara en weinig kleiner dan de residentie Batavia, zooals deze was vóór 1866 of voordat Buitenzorg er meê vereenigd was. De goevernements-gronden van Krawang staan, wat uitgestrektheid betreft, tusschen de residentiën Kadoe en Japara.

De goevernements-gronden zijn veel minder dicht bevolkt dan de Partikuliere landen. Ik vind de dichtheidsverhouding voor de goevernements-distrikten = 1850, voor de Tegalwaroe-landen = 2669 en voor de Pamanoe- en Tjiassem-landen = 3022.

De densiteit der populatie verschilt nog aanmerkelijk, zoowel op de goevernements- als op de partikuliere gronden, naar de

distrikten. In het algemeen kan men zeggen dat de noordelijke distrikten veel dunner bevolkt zijn dan de zuidelijke, die nabij het gebergte liggen of er deel van uitmaken.

Zoo is de dichtheidsverhouding voor Tjabangboengien, dat het noordwestelijk deel der residentie inneemt, = 760; voor Sindangkassi = 1485; voor Krawang = 2448; voor Adiarsa = 2711 en voor Wanayassa = 2748.

De Tegalwaroelanden liggen alle in den zuidwestelijken hoek der residentie, tusschen de goevernements-gronden van Krawang en het Buitenzorgsche. Voor de beide noordelijke landen, Sumedangan en Tjiampel, was in 1867 de dichtheidsverhouding der bevolking = 1904, voor Kandangsapi = 2868 en voor Tegalwaroe = 3634.

Het land Pamanoekan en Tjiassem, de uitgestrektste partikuliere bezitting op geheel Java en eene bevolking tellende van meer dan 107000 zielen, beslaat de kleinere oostelijke helft der residentie. Het is grooter dan de geheele residentie Pekalongan, of, om eene vergelijking met een onzer provinciën te maken, grooter dan de geheele provincie Zeeland.

De verhouding der bevolkingsdichtheid in zijne distrikten is voor Tjiassem = 1230; voor Pamanoekan = 2513; voor Kalidjati = 1700; voor Malang = 3285; voor Pegaden = 2172; voor Tjiherang = 3610; voor Segalaherang = 5681 en voor Batoesirap = 10118. Ook hier zijn alzoo de beide zuidelijkste distrikten het dichtste bevolkt.

In 1845 telde men op de goevernements-gronden 48916 zielen. Daaronder waren er 17561 behoorende tot de toenmalige 18 etablissementen van landbouw en toen ter tijde niet bij de bevolking der verschillende distrikten opgenomen. Eene vergelijking van de bevolkingscijfers der goevernements-distrikten van 1845 en 1867 zou alzoo tot geene juiste gevolgtrekkingen leiden. Toch laat zich vaststellen, dat het cijfer voor die distrikten te zamen het bovengegevene was en dat het tot het einde van 1867 met 28709 en alzoo met 58,79 pCt. gestegen was, wat eene jaarlijksche toeneming voorstelt van 2,01 pCt.

De bevolking der Tegalwaroe-landen kwam voor het jaar 1845 voor met een cijfer van 14689. Zij nam dus toe met 68,11 pCt. of 2 pCt. 's jaars.

De Pamanoekan- en Tjiassem-landen hadden in 1845 nog slechts eene bevolking van 69375 zielen. De vermeerdering was 38313 zielen = 55,22 pCt. of gemiddeld 2 pCt. 's jaars.

De cijfers der verschillende distrikten dezer landen waren op de beide gezegde tijdstippen als volgt:

DISTRIKTEN.	1845.	1867.
Segalaherang	13299	19063
Batoesirap.	10452	18720
Tjiherang (Soebang)	8051	16158
Pegaden	9302	13685
Pamanoekan	9483	16965
Tjiassem	6326	6590
Malang	5626	9035
Kalidjati	5836	7472

Het gemiddelde zielental per dessa was in 1867 voor de geheele residentie = 379; voor de goevernements-distrikten = 456; voor de Tegalwaroe-landen = 504 en voor het land Pamanoekan en Tjiassem = 322.

De gemiddelde sterkte der inlandsche huisgezinnen was voor de geheele residentie = 4,8 zielen, voor de goevernements-distrikten = 5,2, voor de Tegalwaroe-landen = 4,8 en voor de Pamanoekan-Tjiassem-landen = 4,6.

Het aantal werkbare mannen werd voor het einde van 1867 opgegeven met een cijfer van 43445, wat gelijkstaat met 1 man op de 4,7 inlanders.

Het aantal dienstplichtigen werd slechts van de goevernements-distrikten opgegeven en bedroeg 12617 man.

Sedert 1845 krom het aantal Europeanen van 100 tot 247, dat der Chineezzen van 1847 tot 2554 en dat der Arabieren en andere vreemde Oosterlingen van 8 tot 143.

III. BEVOLKING DER RESIDENTIE

REGENTSCHAP.	GEWESTEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ G. mijl.	Dessa's.	Huisge- (Inland)
Krawang.	Goeverne- ments-distrik- ten.	Wanayassa . . .	4,625	27	27
		Sindangkassi . .	8,150	36	25
		Adiarsa . . .	7,000	40	30
		Krawang . . .	9,975	46	41
		Tjabangboengien .	12,200	21	19
		Totaal . . .	41,950	170	144
	Pamanoekan- en Tjiassem- landen.	Segalaharang . .	3,725	56	43
		Batoesirap . . .	1,850	59	40
		Tjiherang . . .	4,475	55	33
		Pegaden . . .	6,300	38	28
		Pamanoekan . .	6,750	30	36
		Tjiassem . . .	5,350	28	15
		Malang . . .	2,750	35	19
		Kalidjati . . .	4,400	34	16
		Totaal . . .	35,600	335	232
	Tegalwaroe- landen.	Tegalwaroe . .	3,325	23	24
		Kandangapi . .	1,375	10	7
		Tjiampel . . .	4,555	5	3
		Soemedangen . .		11	15
		Totaal . . .	9,250	49	50
		Tot Partik. land.	44,850	384	282
		Tot. Residentie.	86,800	554	427

TIE KRAWANG OP HET EINDE VAN 1867.

ssa's.	Huisgezinnen (Inlanders).	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineez.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
7	2781	"	12790	23	"	"	12813
6	2527	55	11813	140	"	100	12108
0	3034	5	18791	161	"	33	18990
6	4125	9	23607	816	"	"	24432
1	1985	5	8580	697	"	"	9282
0	14452	74	75581	1837	"	133	77625
6	4337	63	18990	10	"	"	19063
9	4034	8	18700	12	"	"	18720
5	3332	42	16003	113	"	"	16158
8	2820	"	13685	"	"	"	13685
0	3612	38	16730	187	"	10	16965
8	1553	1	6583	6	"	"	6590
5	1904	2	9033	"	"	"	9035
4	1650	"	7472	"	"	"	7472
5	23242	154	107196	328	"	10	107688
3	2453	1	12031	43	"	"	12085
0	723	"	3944	"	"	"	3944
5	358	"	1620	112	"	"	1732
1	1509	18	6681	234	"	"	6933
9	5043	19	24286	389	"	"	24694
4	28285	173	131482	717	"	"	132382
4	42737	247	207063	2554	"	143	210007

IV. BEVOLKING DER PREANGER-REGENT-SCH

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Opervlakte in □ G. mijl.	Dessa's.	Huisge- (Inland)
Noord-Ban- dong . . .	Bandong . .	Nigri.	8,53	12	53
		Oedjongbroeng koelon . .		44	48
		Bandjaran	10,88	49	41
		Koppo	2,12	17	23
		Tjisondari	3,23	26	18
		Rongga	8,78	45	31
		Tjilokotot	6,95	64	49
		Radjamandala	6,17	18	18
		Tjihea	6,45	12	13
		Gandasoli	6,33	30	32
		Tot.	59,44	317	330
Zuid-Ban- dong . . .		Oedjongbroeng wetan . .	3,10	32	42
		Tjipedjek	3,56	27	27
		Madjalaya	4,05	23	25
		Tjitjalengka	1,49	23	23
		Bloeboer limbangan . .	2,61	20	19
		Timbangantan	8,32	40	53
		Tjikemboelan	2,32	28	44
		Tot.	25,45	193	236
		Tot. Regentsch.	84,89	510	567
Tjandjoer. .	Tjiandjoer .	Tjiandjoer	0,20	16	32
		Tjipoetri.	3,93	17	45
		Tjiblakoeng.	1,21	14	19
		Tjikalong	5,13	16	28
		Bayabang	1,20	23	21
		Pesser	3,06	15	27
		Tjikondang.	6,33	20	29
		Maleber	1,12	15	24
		Djampang wetan	17,22	12	22
		Tjadamar	24,71	13	16
		Tot.	64,11	161	271

ENT-SCHAPPEN OP HET EINDE VAN 1867.

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders.)	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
12	5319	81	24750	111	1	"	24943
44	4859	105	24530	14	"	"	24649
49	4186	8	21196	"	"	"	21204
17	2303	"	10364	"	"	"	10364
26	1855	3	8522	"	"	"	8525
45	3160	"	13742	"	"	"	13742
64	4954	11	21769	"	"	"	21780
18	1828	"	9235	"	"	"	9235
12	1335	"	7828	"	"	"	7828
30	3224	17	16910	51	"	"	16978
317	33023	225	158346	176	1	"	159248
32	4229	"	19446	"	"	"	19446
27	2755	3	16032	"	97	"	16035
23	2510	"	14700	"	1	"	14700
23	2374	3	10952	"	2	"	10955
20	1999	"	8546	"	"	"	8546
40	5329	1	30212	"	3	"	30213
28	4491	"	24852	"	"	"	24852
193	23687	7	124740	"	"	"	124747
510	56710	232	283586	176	1	"	283995
16	3284	88	15945	8	"	"	16041
17	4585	5	26327	10	"	"	26342
14	1984	"	12192	4	"	"	12196
16	2813	"	17351	"	"	"	17351
23	2181	"	13866	"	"	"	13866
15	2717	"	13846	"	"	"	13846
20	2944	"	16900	"	"	"	16900
15	2414	"	16219	"	"	"	16219
12	2246	"	12881	"	"	"	12881
13	1663	"	9913	"	"	"	9913
161	27131	93	155440	22	"	"	155555

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ G. mijl.	Dessa's.	Huisge- (Inlan
Soekaboemi		Goenoeng parang . . .	3,31	25	65
		Tjimahi	2,89	16	31
		Tjiheulang	3,02	12	23
		Tjitjoeroek	6,12	22	34
		Plaboean	21,31	14	16
		Djampang koelon . . .	35,64	18	20
		Djampang tenga . . .	16,60	17	22
		Tot. . .	88,89	124	211
Bloeoer	Soemedang	Tot. Regentsch.	153,00	285	480
		Tandjongsari	5,33	37	3
		Soemedang	6,12	71	5
		Tjibeurru	3,64	36	2
		Tjongeang	3,81	21	1
		Dermawangi	5,79	29	1
		Dermaradja	2,19	15	1
		Tot. . .	26,93	209	16
Galoengoeng		Malambong	4 80	36	3
		Tjiawi	2,53	41	6
		Indihiang	3,06	66	7
		Tassikmelayoe	2,40	46	3
		Singaparna	3,06	65	6
		Tot. . .	15,85	254	22
Limbanan	Limbanan	Tot. Regentsch.	42,78	463	4
		Negri	0,25	7	1
		Panembong	1,41	20	1
		Soetji	3,15	26	1
		Wanaredja	2,07	28	1
		Wauakerta	1,41	28	1
		Tot. . .	8,29	109	1

Desa's.	Huisgezinnen (Inlanders.)	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
25	6592	2	39958	24	"	"	39984
16	3182	"	16515	"	"	"	16515
12	2285	3	13859	60	"	"	13922
22	3495	3	17742	52	"	"	17797
14	1666	13	11201	"	"	"	11214
18	2014	"	11771	"	"	"	11771
17	2289	"	13198	"	"	"	13198
24	21523	21	124244	136	"	"	124401
85	48654	114	279684	158	"	"	279956
37	3591	5	20758	"	"	17	20780
71	5498	45	26717	"	"	22	26784
36	2370	"	14509	"	"	2	14511
21	1945	"	10163	"	"	2	10165
29	1988	9	11169	"	"	7	11185
15	1298	"	7874	"	"	"	7874
09	16690	59	91190	"	"	50	91299
36	3225	"	16223	"	"	"	16223
41	6340	"	20735	"	"	4	20739
66	7841	"	30457	"	"	1	30458
46	3902	1	18945	"	"	3	18949
65	6674	1	37506	"	"	"	37507
54	27982	2	123866	"	"	8	123876
63	44672	61	215056	"	"	58	215175
7	1663	14	6928	6	"	36	6984
20	2424	"	11631	"	"	"	11631
26	2627	"	14475	"	"	"	14475
28	3447	"	21403	"	"	"	21403
28	3281	"	16976	"	"	"	16976
09	13442	14	71413	6	"	36	71469

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ g. mijl.	Dessa's	Huisgez. (Inlands)
Soekapoera	Soekapoera	Passerpandjang	2,37	15	166
		Bandjar	8,61	23	187
		Kwassen (Kawasan)	4,88	13	86
		Kalipoetjang	2,61	12	69
		Tjikemboelan	2,89	9	68
		Prigi	3,64	9	100
		Tjidjoelang	9,23	20	178
		Mandala	10,22	32	191
		Panjaredan	4,72	22	177
		Paroeng	4,26	11	82
		Karoeng	11,21	9	100
		Salatjan	1,66	6	96
		Tradjoe	2,53	12	129
		Batoewangi	2,85	9	83
		Nagara	12,42	20	133
		Kandangwessi	12,54	12	127
		Totaal	96,54	234	1979
		Totaal Residentie	385,50	1601	18326

Dessa's	Huisgezinnen (Inlanders.)	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
15	1663	18	4388	"	8	3	4417
23	1874	3	5606	"	"	"	5609
13	867	"	2902	"	"	"	2902
12	698	"	2763	"	"	"	2763
9	685	"	3137	"	"	"	3137
9	1002	"	3165	"	"	"	3165
20	1787	"	3648	"	"	"	3648
32	1912	"	8019	"	"	"	8019
22	1779	"	6614	"	"	"	6614
11	824	"	3227	"	"	"	3227
9	1005	"	3520	"	"	"	3520
6	963	"	3005	"	"	"	3005
12	1290	"	4873	"	"	"	4873
9	835	"	3470	"	"	"	3470
20	1334	6	6307	"	"	"	6313
12	1273	"	4909	"	"	"	4909
234	19791	27	69553	"	8	3	69591
601	183269	448	919292	340	9	97	920186

De Preanger-regentschappen vormen de uitgestrektste residentie van Java. Zij beslaan eene oppervlakte van 385,31 □ geogr. mijlen, gelijkstaande aan die der provinciën Zuidholland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Drenthe, Groningen en Friesland te zamen, en; wat Java betreft, nagenoeg overeenkomende met die van de residentiën Bantam, Batavia en Cheribon te zamen.

Het regentschap Tjiandjoer is grooter dan de geheele residentie Krawang. Bandung is slechts weinig kleiner, en Soekapoera is slechts weinig kleiner dan de geheele residentie Samarang. Soemedang wint het in oppervlakte nog van de geheele residentie Japara. Limbangan daarentegen is slechts ruim 8 □ geogr. mijlen groot.

De Preanger werden in 1815 gerekend eene bevolking te bezitten van 194048 zielen. In 1830 was dat cijfer geklommen tot 483421; in 1845 tot 727849; in 1860 tot 850755; in 1865 tot 896517, en in 1867 tot 920186. Volgens deze cijfers nam de bevolking in 52 jaar toe met 374,20 pCt. of gemiddeld jaarlijks met 3 pCt. De cijfers van 1845 tot punt van uitgang nemende, vindt men eene toeneming van 26,42 pCt. of van 1,01⁵ pCt. 's jaars. De dichtheid der populatie zou geweest zijn, in

1815	=	503	zielen	per	□	g.	m.
1830	=	1254	"	"	"	"	"
1845	=	1888	"	"	"	"	"
1860	=	2207	"	"	"	"	"
1865	=	2325	"	"	"	"	"
1867	=	2387	"	"	"	"	"

Ofschoon de residentie tot de minst dicht bevolkte van Java behoort, is de bevolking er zeer ongelijk verdeeld. Dit valt voornamelijk in het oog wanneer men de noordelijke en zuidelijke helft der Preanger met elkander vergelijkt. Tot de zuidelijke helft behooren, van het westen naar het oosten gerekend, de distrikten Djampang koelon, Djampang tenga, Djampang wetan en Tjidammer, alsmede het regentschap Soekapoera. Zij beslaan te zamen eene oppervlakte van 190,61 □ g. m. en dus nagenoeg de helft der geheele residentie.

DISTRIKTEN, ENZ.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Distrikt Djampang koelon . . .	35,64	11771	330
Djampang tenga . . .	16,60	13198	795
Djampang wetan . . .	17,22	12881	748
Tjidamar . . .	24,71	9913	401
Regentschap Soekapoera . . .	96,54	69591	720
Totaal Zuidelijke helft residentie .	190,71	117354	615
Noordelijke helft der residentie .	194,79	802832	4121

De noordelijke helft der Preanger is alzoo bijna *zeven* maal dichter bevolkt dan de zuidelijke. Het geheele regentschap Soekapoera heeft slechts 720 zielen per □ g. m. De Djampangs en Tjidamar, te zamen bijkans zoo groot als de residentien Tagal en Pekalongan te zamen, tellen slechts eene bevolking van 47763 zielen of van 507 zielen per □ g. m. Deze uitgestrekte distrikten zijn alzoo nog minder dicht bevolkt dan Banjoewangi, waar men 578 zielen per □ g. m. telt.

Naar de afdeelingen en regentschappen berekend, is de dichtheid als volgt:

REGENTSCHAPPEN.	AFDEELINGEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Bandong . . .	Noord-Bandong .	59,44	159248	2678
	Zuid-Bandong .	25,15	124747	4901
	Tot. . .	84,89	283995	3345
Tjiandjoer . . .	Tjiandjoer . . .	64,11	155555	2426
	Soekaboemi . . .	88,89	124401	1399
	Tot. . .	153,00	279956	1829
Soemedang . . .	Bloeboer . . .	26,93	91299	3389
	Galoengoeng . .	15,85	123876	7815
	Tot. . .	42,78	215175	5029
Limbangan . . .	Limbangan . . .	8,29	71469	8621
Soekapoera . . .	Soekapoera . . .	96,54	69591	720

Voor de uitgestrekte regentschappen Bandong en Tjiandjoer is de dichtheid der bevolking zeer verschillend in de verschillende distrikten, zelfs wanneer men de Djampangs en Tjidamar

buiten berekening laat. Stelt men b. v. de oostelijke distrikten van noordelijk Tjiandjoer bijeen, dan bekomt men de volgende uitkomsten:

DISTRIKTEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Tjiandjoer en Bayabang .	1,40	29907	21362
Tjipoetri	3,93	26342	6728
Tjikalong	5,13	17351	3382
Tjiblagong	1,21	12196	10080
Maleber	1,12	16219	14481
Tjikondang	6,33	16906	2670
Pesser	3,06	13846	4524
Goenongparang	3,31	39984	12080
Tjimahi	2,89	16515	5715
Tot.	28,38	189260	6668

Daarentegen is de bevolking in de drie westelijke distrikten van noordelijk Tjiandjoer verdeeld als volgt:

DISTRIKTEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Tjihenlang	3,02	13922	4610
Tjitjoeroek	6,12	17797	2908
Plaboean	21,31	11214	525
Tot.	30,45	42933	1499

Reeds boven is aangetoond dat de zuidelijke distrikten van Tjiandjoer nog veel dunner bevolkt zijn, te weten:

DISTRIKTEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Djampang koelon	35,64	11771	330
Djampang tenga.	16,60	13198	795
Djampang wetan	17,22	12881	748
Tjidamar	24,71	9913	401
Tot.	94,17	47763	507

De populatie van het van het regentschap Tjiandjoer is alzoo in de noordwestelijke distrikten nagenoeg driemaal dichter en in de noordoostelijke distrikten ruim dertienmaal dichter dan in de zuidelijke distrikten. Voor de noordwestelijke en zuidelijke

distrikten te zamen, eene opperlakte beslaande van 124,62 □ g. m. en eene bevolking tellende van 90696 zielen, was de dichtheidsverhouding = 727 en alzoo ruim negenmaal geringer dan in de noordoostelijke distrikten.

Een nader inzicht in de dichtheidsverhoudingen van het regentschap Bandong erlangt men door het in drie groepen van distrikten te overzien, b. v.

WESTELIJKE DISTRIKTEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Gandasoli	6,33	16971	2682
Radjamandala	6,17	9235	1496
Tjihea	6,45	7828	1213
Tjilokotot	6,95	21780	3133
Rongga	8,78	13742	1565
Tjisondari	3,23	8525	2639
Totaal	37,91	78088	2598
MIDDEN DISTRIKTEN.			
Negri en Oedjongbroeng koelon	8,53	49592	5837
Oedjoengbroeng wetan	3,10	19446	6273
Bandjaran	10,88	21204	1949
Koppo	2,12	10364	4888
Tjipedjek	3,56	16035	4504
Madjalaya	4,05	14700	3630
Totaal	32,24	131341	4061
OOSTELIJKE DISTRIKTEN.			
Tjitjalengka	1,49	10955	7352
Bloeboer limbangan	2,61	8546	3082
Tjikemboelan	2,32	24852	10712
Timbanganten	8,32	30213	3631
Totaal	14,74	74566	5058

Even als alzoo de afdeeling Zuid-Bandong aanmerkelijk dichter bevolkt is dan de afdeeling Noord-Bandong (zie hiervoren), zijn de oostelijke distrikten aanmerkelijk dichter bevolkt dan de midden distrikten en deze weder belangrijk dichter dan de westelijke.

Het regentschap Soemedang bevat in de afdeeling Bloeboer de noordelijke distrikten, in de afdeeling Galoengoeng de zuidelijke. Hierboven is reeds aangetoond dat de bevolkingsdichtheid

der zuidelijke distrikten is = 7815 en die der noordelijke = 3389, ver overtreft.

De dichtheid der bevolking in de distrikten afzonderlijk blijkt uit volgende samenstelling.

DISTRIKTEN.	Oppervlakte	Bevolking.	Zielen per
	□ g. m.		□ g. m.
Tandjongsari	5,38	20784	3862
Soemedang	6,12	26784	4376
Tjibeurum	3,64	14511	4000
Tjongeang	3,81	10165	2669
Dermawangi	5,79	11185	1931
Dermaradja	2,19	7874	3595
Malambong	4,80	16223	3380
Tjiawi	2,53	20739	8197
Indihiang	3,06	30458	9953
Tassikmelayoe	2,40	18949	7895
Singaparna	3,06	37507	12257

Het bleek ook reeds dat het kleine regentschap Limbangan dichter bevolkt is dan de overige en zelfs dan de afdeeling Galoengoeng.

Voor de verschillende distrikten van dit regentschap waren in 1867 de verhoudingen als volgt:

DISTRIKTEN.	Oppervlakte	Bevolking.	Zielen per
	□ g. m.		□ g. m.
Negri met Panembong .	1,66	18615	11214
Soetji	3,15	14475	4595
Wanaradja	2,07	21403	10339
Wanakerta	1,41	16976	12039
Totaal . .	8,29	71469	8621

Wat eindelijk het uitgestrekte regentschap Soekapoera betreft, zijne negen distrikten, die het grootere zuidelijk deel innemen, hebben eene aanmerkelijk dunnere bevolking dan de zeven noordelijke distrikten die aan Limbangan, Soemedang en Banjoemas grenzen. Men ontwaart zulks uit het volgend overzicht:

REGENTSCHAPPEN.	AFDEELINGEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Zuidkust-distrik- ten	Kandangwessi . .	12,54	4909	391
	Nagara . . .	12,42	6313	516
	Karoeng . . .	11,21	3520	314
	Paroeng . . .	4,26	3227	757
	Mandala . . .	10,22	8019	784
	Tjidjoelang . .	9,23	3648	395
	Prigi . . .	3,64	3165	869
	Tjikemboelan .	2,89	3137	1085
	Kalipoetjang .	2,61	2763	1058
	Tot. . .	69,02	38701	502
Noorder-distrik- ten	Batoewangi . .	2,85	3470	1217
	Tradjoe . . .	2,53	4873	1886
	Panjaredan . .	4,72	6614	1401
	Selatjan . . .	1,66	3005	1810
	Passerpandjang .	2,37	4417	1863
	Bandjar . . .	8,61	5609	651
	Kwassen (Kawa- san) . . .	4,88	2902	594
	Tot. . .	27,62	30890	1118

waaruit blijkt dat de populatie in de laatste distrikten meer dan dubbel zoo dicht is als in de eerste.

Trekt men alle Zuidkust-distrikten der geheele residentie te samen (dus ook met inbegrip van het aan de Wijnkoopsbaai grenzende distrikt Plaboean, dan vindt men 97678 zielen op eene uitgestrektheid van 184,5 □ geogr. mijl of eene dichtheid = 529. — Voor de overige residentie blijven dan over 201 □ g. m. en 822508 zielen, wat eene densiteit voorstelt van 4880, of ruim negenmaal hooger dan die der stranddistrikten.

In mijne Bijdragen van het jaar 1847 gaf ik eene statistiek van de distrikts-bevolking der Preanger over het jaar 1845. Alhoewel sedert dit jaar eenige verandering heeft plaats gegrepen ten aanzien van de getallen en indeeling der distrikten, is toch eene vergelijking van de cijfers van dien tijd met die van 1867 mogelijk. Zij is leerzaam als aantoonende de bevolking in de kleinere onderdeelen der residentie.

In het volgend overzicht zijn de distrikten die sedert 1845 opgeheven zijn, binnen'slijns geplaatst, onder of nabij de distrikten waarin ze zijn opgelost.

REGENTSCHAP.	DISTRIKT.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Bandong.	Negri (Bandong) . . .	11188	24943
	Oedjoengbroeng koelon.	18478	24649
	Oedjoengbroeng wetan .	12795	19446
	Madjalaya.	9912	14700
	Tjipedjek	12664	16035
	Bandjaran.	17010	21204
	Koppo.	9583	10364
	Tjisondari.	6968	8525
	Ronggo	10643	13742
	Tjilokottot	14791	21780
	Radjamandala	6576	9235
	Tjihea	3105	7828
	Gandasoli	12351	16978
	Tjikao	2949	"
	Timbanganten	36031	30213
	Tjikemboelan.	17150	24852
	Tjitjalengka	6751	10955
	Bloeboer limbangan. .	5135	8546
	Totaal	214080	283995
Tjiandjoer.	Tjiandjoer.	10233	16041
	Tjipoetri	9110	26342
	Tjiberem	6018	"
	Tjiblakoeng	9500	12196
	Tjikalang	1489	17351
	Bayabang	7105	13866
	Pesser	3935	13846
	Tjikondang	4393	16900
	Kaliastana	4751	"
	Padakatti	5400	"
	Maleber	12325	16219
	Djampang wetan . . .	13666	12881
	Tjibetoeck	10400	"
	Tjidamar	7017	9913
	Goenoeng parang . . .	31830	39984
	Tjimahi	9506	16515
	Tjikembar	1739	"

REGENTSCHAP.	DISTRIKT.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Tjandjoer	Tjiheulang	7936	13922
	Tjitjoeroek	8787	17797
	Soenawenang	7714	"
	Plaloea	6565	"
	Plaboean	"	11214
	Djampang koelon	13065	11771
	Djampang tenga	9884	13198
	Totaal	202368	279956
Soemedang.	Tandjongsari	18725	20780
	Soemedang	5771	26784
	Tjikadoe	15112	"
	Tjiakar	7328	"
	Tjibeurum	19980	14511
	Tjongeang	6660	10165
	Malandang	3928	"
	Dermawangi	13959	11185
	Dermaradja	5050	7874
	Malambong	12181	16223
	Pawenang	4563	"
	Tjiawi	23184	20739
	Indihiang	26450	30458
	Tassikmelayoe	18172	18949
	Singaparna	27786	37507
	Totaal	208849	215175
Limbanan.	Negri (Garoet)	4068	6984
	Panembong	4550	11631
	Soetji	9157	14475
	Passangrahan	2550	"
	Wanaredja	13405	21403
	Wanakerta	10894	16976
	Totaal	44624	71469
Soekapoera.	Passirpandjang	2618	4417
	Manondjaya	1833	"
	Bandjar	1462	5609

REGENTSCHAP.	DISTRIKT.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Soekapoera.	Djangola	2356	"
	Kwassen	1480	2902
	Kalipoetjang	2161	2763
	Tjikemboelan	2142	3137
	Prigi	2434	3165
	Tjidjoelang	2697	3648
	Mandala	4820	8019
	Panjaredan	5019	6614
	Paroeng	1668	3227
	Karoeng	1575	3520
	Salatjan	1564	3005
	Tradjoe	2543	4873
	Batoewangi	2509	3470
	Nagara	3852	6313
	Kandangwessi	2333	4909
	Tot.	45066	69591

Volgens de bovenstaande cijfers was de toeneming der bevolking in de distrikten en regentschappen zeer ongelijk. Wat de regentschappen aangaat was zij in de 22 jaar, van 1845 tot 1867, voor Limbangan 60,15 pCt., voor Soekapoera 54,42 pCt., voor Tjiandjoer 38,34 pCt., voor Bandung 32,65 pCt., en voor Soemedang slechts 3,03 pCt. — In Soemedang bleef alzoo het cijfer der bevolking nagenoeg stationair (gemiddelde jaarlijksche aanwas = 0,13 pCt.), terwijl de gemiddelde jaarlijksche toenemingsverhouding was voor Limbangan = ruim 2,10 pCt., voor Soekapoera = 1,94 pCt., voor Tjiandjoer 1,46 pCt. en voor Bandung = 1,27 pCt. 's jaars.

De gemiddelde sterkte der bevolking per dessa was in 1867 voor de geheele residentie ruim 574 zielen; voor het regentschap Bandung 557 (voor Noord-Bandung 502 en voor Zuid-Bandung 646); voor het regentschap Tjiandjoer 982 (voor de afdeeling Tjiandjoer 966 en voor Soekaboemi 1003); voor het regentschap Soemedang 464 (voor Bloeboer 436 en voor Galonggoeng 487); voor het regentschap Limbangan 655; en voor het regentschap Soekapoera slechts 297 zielen.

De gemiddelde sterkte der huisgezinnen (inlandsche) was voor de geheele residentie = ruim 5,01 zielen, voor Bandong = 5,00; voor Tjiandjoer = 5,76; voor Soemedang = 4,81; voor Limbangan = 5,31; en voor Soekapoera = 3,51 zielen.

Het aantal werkbare mannen in de geheele residentie werd voor 1867 opgegeven te bedragen 256101, waarvan gerekend werden dienstplichtig te zijn 125750. Men rekende alzoo 1 werkbare man op de 3,6 inlanders.

In den aanwas der bevolking in de laatste 22 jaar deelde ook het Europeesche en Chineesche element. Het cijfer der Europeanen krom van 172 tot 448, dat der Chineezzen van 202 tot 340. Slechts dat der Arabieren en andere vreemde Oosterlingen onderging eene aanmerkelijke vermindering en daalde van 305 tot 106, doch deze vermindering is slechts schijnbaar omdat de vroeger tot de vreemde Oosterlingen gerekenden deels daartoe niet behoorden en sedert onder de inlandsche bevolking zijn gerangschikt.

BEVOLKING DER RESIDENTIE CHERIBON

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in G. mjl.	Dessa's.
Cheribon.	Cheribon.	Kotta Cheribon	0,465	26
		Loearkotta	1,822	45
		Mandirantjang	2,857	58
		Beber.	3,009	46
		Tot.	8,153	175
Sindanglaut.	Sindanglaut.	Sindanglaut	3,023	56
		Lossari	3,513	44
		Tot.	6,536	100
Ploembon.	Ploembon.	Gegissiklor	3,706	38
		Ploembon	1,237	61
		Palinanang	3,426	64
		Tot.	8,369	163
		Tot. Regentsch.	23,058	438
Koeningan.	Koeningan.	Koeningan	2,250	65
		Kadoegedeh	3,770	46
		Lebakwangi	1,535	16
		Loeragoeng	8,060	49
		Tjiawigebang	2,194	24
		Tot.	17,839	200
Madjalengka.	Madjalengka.	Madjalengka	2,743	35
		Djatiwangi	4,255	32
		Radjalaloe	2,875	50
		Madja	3,460	39
		Telaga	5,907	72
		Tot.	19,240	228
Galoe.	Galoe.	Tjiamies	4,324	87
		Pendjaloe	4,536	58
		Kwali	5,388	42
		Rantja	6,789	41
		Tot.	21,037	228
Indramayoe.	Indramayoe.	Karangampel	3,362	31
		Indramayoe	1,857	30
		Sleeman	3,219	22
		Tot.	8,438	83
		Partikuliere landen . .	31,588	110?
		Tot. Regentsch.	40,026	193?
		Tot. Residentie. . . .	121,200	1,287?

BO

Huisg
(Inlan

6

6

5

6

25

7

11

12

8

9

6

22

63

6

2

3

1

2

3

1

2

3

1

2

3

1

2

3

1

2

3

1

2

3

1

2

3

1

2

3

1

IERI. BON OP HET EINDE VAN 1867.

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders.)	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
26	6387	312	26383	2186	375	332	29588
45	6763	"	28855	140	"	"	28995
58	5801	"	26607	123	"	"	26730
46	6089	1	25813	672	1	13	26500
175	25040	313	107658	3121	376	345	111813
56	7558	43	55959	645	"	"	56647
44	11573	40	52915	1513	112	18	54598
100	19131	83	108874	2158	112	18	111245
38	8931	11	38232	141	"	"	38884
61	9593	15	49260	433	"	"	49708
64	6276	31	38823	1620	21	4	40499
163	24800	57	126315	2194	21	4	128591
438	68971	453	342847	7473	509	367	351649
65	6401	30	33751	702	"	"	34483
46	4205	6	22719	390	"	"	23115
16	2694	"	17556	270	"	"	17826
49	5242	"	27484	258	"	"	27742
24	3737	"	19581	554	"	"	20135
200	22279	36	121091	2174	"	"	123301
35	6807	45	43601	248	"	"	43894
32	4628	9	28749	294	"	"	29052
50	6716	22	37713	140	"	1	37876
39	5590	1	26251	30	"	2	26284
72	9294	6	47077	572	"	21	47676
228	33035	83	183391	1284	"	24	184782
87	10571	18	50514	249	11	1	50793
58	6541	"	31794	13	1	"	31808
42	3912	1	17863	5	"	"	17869
41	3405	"	14574	"	"	"	14574
228	24429	19	114745	267	12	1	115044
31	9370	2	27717	11	"	12	27742
30	6430	87	38749	1755	10	20	40621
22	6275	"	26346	341	"	"	26687
83	22075	89	92812	2107	10	32	95050
110?	16075	74	80377	851	"	"	81302
193?	38150	165	173189	2958	10	32	176352
287?	186864	754	935263	14156	531	424	951128

De residentie Cheribon beslaat eene oppervlakte van 121,2 □ g. m. en is dus weinig kleiner dan Noordholland, Zuidholland en Utrecht te zamen.

Zij werd in 1815 gerekend eene bevolking te bezitten van 233956. In 1830 schatte men het bevolkingscijfer op 429576; in 1845 op 616523; in 1860 op 904588; in 1865 op 933803, en in 1867 op 951128. Volgens deze cijfers nam de bevolking in 52 jaar toe met 306,54 pCt. of gemiddeld jaarlijks met 2,27 pCt. Berekent men de toeneming der bevolking na het jaar 1845, tijdstip waarop de bevolkingscijfers meer vertrouwen begonnen te verdienen, dan zou zij geweest zijn 54,27 pCt. in 22 jaar of gemiddeld 2½ pCt. 's jaars. Volgens de vermelde cijfers was de dichtheid der bevolking in

1815	=	1930	zielen	per	□ g. m.
1830	=	3544	"	"	" " "
1845	=	5086	"	"	" " "
1860	=	7463	"	"	" " "
1865	=	7704	"	"	" " "
1867	=	7847	"	"	" " "

De bevolking is ook hier zeer ongelijk over de verschillende regentschappen verdeeld. Het regentschap Cheribon heeft niet minder dan 15250 zielen per □ g. m.; Madjalengka 9604; Koeningan 6912; Galoe 5468, en Indramayoe 4405. Cheribon is alzoo meer dan driemaal dichter bevolkt dan Indramayoe en meer dan tweemaal dichter dan Koeningan en Galoe. In het regentschap Cheribon is de bevolking nog het meest samengedrongen in de afdeeling Sindanglout, op welke 17020 zielen per □ g. m. komen. Daarop volgt de afdeeling Ploembon met 15365, en dan de afdeeling Cheribon met 13714 zielen per □ g. m.

Het regentschap Indramayoe bestaat voor ruim drierden zijner uitgestrektheid uit Partikulier land (Indramayoe en Kandanghauer). De goevernements-distrikten zijn er veel dichter bevolkt dan de partikuliere landen en tellen 11263 zielen per □ g. m. Voor de landen Kandanghauer en Indramayoe is dit cijfer slechts 2573, waaruit blijkt dat zij tot de schraalst bevolkte gedeelten der residentie behooren.

Volgende samenstelling doet de bevolkingsdichtheid zien van de verschillende goevernements-distrikten:

REGENTSCHAP.	DISTRIKT.	Oppervl. in □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Cheribon	Kotta Cheribon en			
	Loear kotta . .	2,287	58583	25613
	Mandirantjang . .	2,857	26730	9356
	Beber	3,009	26500	8806
	Sindanglaut . . .	3,023	56647	18738
	Lossari	3,513	54598	15541
	Gegissiklor . . .	3,706	38384	10357
	Ploembon	1,237	49708	40184
	Palimanang . . .	3,426	40499	11821
	Koeningan	2,280	34483	15124
Koeningan	Kadoegedeh . . .	3,770	23115	6131
	Lebakwangi . . .	1,535	17826	11613
	Loeragoeng . . .	8,060	27742	3442
	Tjawigebang . . .	2,194	20135	9177
	Madjalengka . . .	2,743	43894	16000
Madjalengka	Djatiwangi . . .	4,255	29052	6827
	Radja galoe . . .	2,875	37876	13174
	Madja	3,460	26284	7600
	Telaga	5,907	47676	8071
Galoe	Tjamies	4,324	50793	11747
	Pendjaloe	4,536	31808	7012
	Kwali	5,388	17869	3312
	Rantji	6,789	14574	2146
Indramayoe	Karangampel . . .	3,362	27742	8251
	Indramayoe . . .	1,857	40621	21874
	Sleeman	3,219	26687	8290

Met uitzondering van Indramayoe (geheel in het noorden) en Tjamies (aan de zuidergrens der residentie), zijn de dichtst-bevolkte distrikten die, welke op de hellingen van den Tjermaj en in de verlenging van zijn noordoostelijken voet zijn gelegen. Deze distrikten samenstellende, bekomt men eene kompakte bevolking op eene oppervlakte van 27,25 □ g. m., en dus grooter dan de provincie Utrecht, van 15762 zielen per □ g. m., b. v.:

	□ g. m.	Zielen.	Zielen p. □ g. m.
Radja galoe	2,875	37876	= 13174
Madjalengka	2,743	43894	= 16000
Palimanang	3,426	40499	= 11821
Ploembon	1,237	49708	= 40184
Mandirantjang . . .	2,857	26730	= 9356
Koeningan	2,280	34483	= 15124
Beber	3,009	26500	= 8806
Loear kotta en Cheribon	2,287	58583	= 25616
Sindang laut	3,023	56647	= 18738
Lossari	3,513	54598	= 15541
Totaal	27,250	429518	= 15762

De Partikuliere landen Indramayoe en Kandanghauer zijn te zamen grooter dan de provincie Zeeland. In de statistieken, ter mijner beschikking, zijn ze echter geheel buiten beschouwing gelaten, zoodat omtrent de oppervlakte en de bevolking der afdeelingen of distrikten waarin ze verdeeld zijn (Loewongmalang, Kandanghauer, Lelea en Losarang in het land Kandanghauer en Djatitoedjoe, Oedjoeng, Lobener en Passekan in Indramayoe) geene bijzonderheden kunnen worden medegedeeld.

Ik laat hier volgen een overzicht van de bevolking der verschillende distrikten zooals zij bekend was op het einde van de jaren 1845 en 1867.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Cheribon.	Kotta Cheribon . . .	26324	29588
	Loearkotta . . .	13700	28995
	Mandirantjang . . .	20883	26730
	Beber . . .	13843	26500
	Sindanglaut . . .	35684	56647
	Lossari . . .	42737	54598
	Gegissiklor. . .	21879	38384
	Ploembon . . .	30091	49708
	Palimanang . . .	29290	40499
Koeningan.	Totaal. . .	234431	351649
	Koeningan. . .	26793	34483
	Kadoegedeh . . .	16432	23115
	Lebakwangi . . .	12906	17826
	Loeragoeng . . .	18714	27742
	Tjiawigebang . . .	12818	20135
	Totaal. . .	87663	123301
Madjalengka.	Madjalengka . . .	32921	43894
	Djatiwangi. . .	13581	29052
	Radjalaloe. . .	25201	37876
	Madja . . .	18991	26284
	Telaga . . .	37524	47676
Galoe.	Totaal. . .	128218	184782
	Tjiamies . . .	28457	50793
	Pendjaloe . . .	26662	31808
	Kwali . . .	12568	17869
	Rantja . . .	7058	14574
Indramayoe.	Totaal. . .	74745	115044
	Karangampel . . .	"	27742
	Indramayoe . . .	16568	40621
	Sleeman . . .	16001	26687
	Partik. landen . . .	58838	81302
	Totaal. . .	91407	176352

Volgens deze cijfers was de toeneming der bevolking het aanzienlijkst in het regentschap Indramayoe en het geringste in het regentschap Koenungan. Voor Indramayoe bedroeg zij 92,93 pCt. of 3,1 pCt. 's jaars; voor Galoe 53,91 pCt. of 2 pCt. 's jaars; voor Cheribon 50 pCt. of 1,9 pCt. 's jaars; voor Madjalengka 44,11 pCt. of 1 6 pCt. 's jaars, en voor Koenungan 40,65 pCt. of 1,53 pCt. 's jaars.

In sommige distrikten stond de toeneming gelijk met of boven eene verdubbeling, zooals in Loearkotta, Djatiwangi, Rantja en Indramayoe, terwijl in geen enkel distrikt het bevolkingscijfer afnam.

Uit de bescheiden blijkt niet het geheele aantal dessa's der residentie, zijnde niet vermeld het aantal dessa's der Partikuliere landen Kandanghauer en Indramayoe. Voor al de goevernements-distrikten te zamen vind ik een cijfer van 1177 dessa's, waaruit volgt dat de gemiddelde bevolkingssterkte der dessa's in 1867 was = 739. Dit gemiddelde aannemende om tot eene gissing van het cijfer der dessa's op de Partikuliere landen te komen, zou men dat bij benadering op 110 kunnen stellen. Dit cijfer is op den staat ingevuld en dus niet het resultaat van werkelijke bevinding. Ook het gegeven cijfer van 1287 dessa's voor de geheele residentie is daardoor slechts als een benaderend aan te merken.

De gemiddelde bevolkingssterkte der dessa's is overigens nog al uiteenlopend voor de verschillende regentschappen en afdeelingen. Voor het regentschap Cheribon vind ik de verhouding = 802; voor de afdeeling Cheribon = 639; voor de afdeeling Sindanglaut = 1112; voor de afdeeling Ploembon = 788; voor het regentschap Koenungan = 616; voor het regentschap Madjalengka = 810; voor het regentschap Galoe = 513; en voor de goevernements-distrikten van Indramayoe = 1145.

De gemiddelde sterkte der huisgezinnen over de geheele residentie kan men stellen op 5 zielen. Ik vind deze verhouding voor de gezamenlijke goevernements-distrikten. Daar het cijfer der huisgezinnen van de Partikuliere landen in de beschikbare bescheiden niet is vermeld, heb ik het in den staat ingevuld door het $\frac{1}{5}$ te nemen van de inlandsche bevolking.

Naar de regentschappen berekend was de verhouding als volgt: voor Cheribon = 4,9; voor Koenungan = 5,4; voor Madjalengka = 5,5; voor Galoe = 4,7 en voor de goevernements-distrikten van Indramayoe = 4,2.

Het aantal werkbare mannen in de geheele residentie, slechts zonder de Partikuliere landen, komt op de staten over 1867 voor met een cijfer van 218053, en dat der dienstplichtigen met een cijfer van 91088. Er kwam gemiddeld één man op de 3,9 inlanders.

Volgens de opgaven over 1845 was het aantal Europeanen in de geheele residentie toen nog slechts 624, dat der Chineezzen 8814 en dat der Arabieren en andere vreemde Oosterlingen 817. Ook ten opzichte van deze elementen, vooral van het Chineesche, had alzoo eene niet onbelangrijke toeneming plaats.

VI. BEVOLKING DER RESIDENTIE

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in ☐ G. mijl.	Dessa's.
Tagal.	Tagal.	Tagal	0,90	31
		Krangdon	0,50	32
		Maribaya	2,00	65
		Doekoewriengien . . .	1,75	70
		Pangkah	1,00	64
		Gantoengan	4,50	41
		Totaal	10,65	303
Pamalang.	Pamalang.	Pamalang	3,60	83
		Tjomallor	1,20	62
		Tjomalkidoel	1,30	56
		Mandiradja	2,85	50
		Bongas	8,10	49
		Totaal	17,05	300
Brebes.	Brebes.	Brebes	4,25	122
		Lossari	11,50	117
		Boemiayoe	7,87	68
		Lebaksioe	5,00	73
		Salem	6,70	49
		Totaal	35,32	429
		Tot. Residentie.	63,02	1032

TAGAL OP HET EINDE VAN 1867.

	Huisgezinnen (Inlanders).	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineez.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
31	8266	302	36583	1253	188	"	38326
32	5683	12	27183	"	"	"	27195
35	6071	"	30091	"	"	"	30091
70	13567	25	71107	692	"	"	71824
34	7686	12	50300	"	"	"	50312
41	3184	"	14561	16	"	"	14577
3	44457	351	229825	1961	188	"	232325
3	10043	31	61035	390	"	"	61456
2	4931	1	26555	230	"	"	26786
6	5785	16	23713	158	"	"	23887
0	4393	1	29170	29	"	"	29200
9	5173	6	35030	9	"	"	35045
0	30325	55	175503	816	"	"	176344
2	22118	32	69459	492	"	"	69983
7	16462	7	62456	605	"	"	63068
8	7854	3	38118	388	"	"	38509
8	6532	5	27495	46	"	"	27546
9	3879	"	15218	6	"	"	15224
	56845	47	212746	1537	"	"	214330
	131627	453	618074	4314	188	"	623029

De residentie Tagal, eene oppervlakte beslaande van 63,02 □ g. m., is slechts weinig grooter dan de provincie Overijssel en ruim 7 □ m. grooter dan de provincie Zuidholland.

Op verschillende tijdstippen werd het cijfer der bevolking geschat als volgt: in 1815 op 178415; in 1830 op 179078; in 1845 op 296874; in 1860 op 454246; in 1865 op 557196, en in 1867 op 623029. Het schijnt dat ook in dit gewest de tellingen in vroeger jaren vrij veel te wenschen hebben overgelaten. Intusschen zou, volgens de bekende cijfers, de populatie in 52 jaar toegenomen zijn met 249,20 pCt. of gemiddeld 2,43 pCt. 's jaars. Het jaar 1845 tot grondslag der vergelijking nemende, bekomt men eene verhouding van 109,86 pCt. of 3,4 pCt. 's jaars. De bekende dichtheid der bevolking was, in

1815	=	2831	zielen	per	□ g. m.
1830	=	2841	"	"	"
1845	=	4710	"	"	"
1860	=	7208	"	"	"
1865	=	8841	"	"	"
1867	=	9886	"	"	"

De bevolkingsdichtheid in 1867 in de verschillende regentschappen blijkt uit volgende samenstelling:

REGENTSCHAP.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Tagal	10,65	232325	21811
Pamalang	17,05	176344	10342
Brebes	35,32	214330	6068

Het regentschap Brebes, grooter dan de beide overigen te zamen, is alzoo verreweg het dunst bevolkt, en ook Pamalang heeft in evenredigheid met Tagal nog niet de helft van zijn zielental.

De bevolking is voornamelijk samengedrongen in het midden en oosten van het noordelijk deel der residentie.

Dit deel bestaat uit de negen hieronder genoemde distrikten, die een aaneensluitend geheel vormen ter grootte van iets meer dan een vierde gedeelte der geheele residentie.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Brebes.	Brebes	4,25	69983	16469
Tagal.	Tagal en Krangdon	1,40	65521	46800
	Doekoewringien .	1,75	71824	41042
	Pangkah	1,00	50312	50312
	Maribaya	2,00	30091	15045
Pamalang.	Pamalang	3,60	61456	17071
	Tjomallor	1,20	26786	22321
	Tjomalkidoel . .	1,30	23887	18360
	Totaal	16,50	399860	24234

Voor de vier centrale en aaneenliggende distrikten Tagal, Krangdon, Doekoewringien en Pangkah bekomt men eene oppervlakte van slechts 4,15 □ g. m., op welke eene bevolking van 187657 zielen is opeengehoopt. De dichtheidsverhouding voor deze distrikten is = 45218 zielen per □ g. m.

De evenredigheden met betrekking tot de overige distrikten die, met uitzondering slechts van Lossari, tot de zuidelijke grootere helft der residentie behooren, blijken uit volgend overzicht:

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Brebes.	Lossari	11,50	63068	5484
	Salem	6,70	15224	2272
	Boemiayoe . . .	7,87	38509	4893
	Lebaksioe . . .	5,00	27546	5509
Tagal.	Gantoengan . .	4,50	14577	3239
Pamalang,	Mandiradja . .	2,85	29200	10245
	Bongas	8,10	35045	4326
	Totaal	46,52	223169	4797

In Tagal schijnen geene andere Partikuliere landen te zijn dan Sewaka (in Tjomallor) en Ketangoengan (in Boemiayoe). Slechts dit laatste zie ik in de nieuwste bescheiden als partikulier land vermeld, doch de uitgestrektheid er van is niet opgegeven. Het behoort aan den regent van Brebes en had in 1867 eene bevolking van 5911 zielen. In 1845 was dit cijfer 6476.

De distriktsgewijze toeneming der bevolking sedert 1845 blijkt uit volgend overzicht:

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Tagal.	Tagal	26091	38326
	Krangdon	18805	27195
	Maribaya	14038	30091
	Doekoewringien	43011	71824
	Pangkah	30193	50312
	Gantoengan	4944	14577
	Totaal.	137082	232325
Pamalang.	Pamalang	24163	61456
	Tjomallor	9342	26786
	Tjomalkidoel	15382	23887
	Mandiradja	10579	29200
	Bongas.	9858	35045
	Totaal.	69324	176344
Brebes.	Brebes	29761	69983
	Lossari.	16489	63068
	Boemiayoe.	21767	38509
	Lebaksioe	13866	27546
	Salem	10753	15224
	Totaal.	92636	214330

De bevolkingstoename was, blijkens de gegeven cijfers, in de laatste 22 jaar voor het regentschap Pamalang 154,37 pCt. of 4,3 pCt. 's jaars, voor het regentschap Brebes 136,76 pCt. of 4,1 pCt. 's jaars en voor het regentschap Tagal 69,40 pCt. of 2,43 pCt. 's jaars.

De distrikten in welke de bevolking in gezegd tijdvak meer dan verdubbelde zijn Maribaya en Gantoengan in Tagal; Pamalang, Tjomallor, Mandiradja en Bongas in Pamalang; en Brebes en Lossari in het regentschap Brebes. In Bongas en Lossari had zelfs meer dan verdrievoudiging plaats.

Het gemiddeld bevolkingscijfer der dessa's was in 1867 voor de geheele residentie = 603; voor het regentschap Tagal = 766;

voor het regentschap Pamalang = 587, en voor het regentschap Brebes = 499. Voor een paar distrikten, Tagal en Doekoewringien, was het meer dan 1000.

Als gemiddelde sterkte der huisgezinnen vind ik, voor de geheele residentie nagenoeg 4.7; voor het regentschap Tagal 5,1; voor het regentschap Pamalang 5,7 en voor het regentschap Brebes 3,7.

Het aantal werkbare mannen is voor de geheele residentie opgegeven met een cijfer van 134309, waaronder echter niet begrepen zijn die van het regentsland Ketangoengan. Dit laatste geldt ook voor het cijfer der dienstplichtigen, in de bescheiden op 33732 gesteld.

Ten opzichte van de toeneming der niet-inheemsche bevolking valt op te merken dat, sedert 1845 het cijfer der Europeanen klom van 274 tot 453, en dat der Chineezzen van 3068 tot 4314. Daarentegen daalde het cijfer der vreemde Oosterlingen van 2820 tot 188, wat evenwel niet toe te schrijven is aan eene werkelijke vermindering, maar daaraan dat de meerderheid der vroeger in deze kategorie geplaatste bevolking ten onrechte daarin opgenomen was en tot die der inlanders is teruggebracht.

Volgens de statistische opneming van de regentschappen Tagal, Pamalang en Brebes, die plaats had in 1802 (op last van den toenmaligen goeverneur van Java's noordoostkust N. Engelhard) door M. G. Willems en J. C. Hein, bestond de geheele toenmalige bevolking van Tagal (zonder de Europeanen) uit 202856 zielen. Het jaar 1867 wijst voor die bevolking een cijfer aan van 622576. Naar deze cijfers te oordeelen zou de populatie in 65 jaren tijds toegenomen zijn met 206,90 pCt. en de jaarlijksche gemiddelde toenemingsverhouding over 65 jaren = 1,82 pCt.

VII. BEVOLKING DER RESIDENTIE PEKA- LON

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ G. m ² .	Dessa's.	Huisge- (Inlan
Pekalongan.	Pekalongan.	Pekalongan	0,87	113	131
		Pekadjangan	1,24	98	73
		Sawangan	5,21	230	90
		Totaal.	7,32	441	295
Bandar.		Wiradessa	1,65	130	86
		Sragi of Seragi	2,40	164	76
		Bandar	4,76	115	58
		Totaal.	8,81	409	220
		Totaal regentschap.	16,13	850	516
Batang.	Batang.	Batang	1,74	101	49
		Massin	1,57	79	53
		Sidayoe	2,74	82	72
		Totaal.	6,05	262	174
Keboemen.		Soebah en Simbang	5,55	113	51
		Kalisalak	3,60	92	69
		Keboemen	2,42	97	47
		Totaal.	11,57	302	168
		Totaal regentschap.	17,62	564	342
		Totaal residentie	33,75	1414	859

KA- LONGAN OP HET EINDE VAN 1867.

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders.)	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
113	13166	402	50599	2470	466	37	53974
98	7345	"	31772	161	"	"	31933
230	9068	9	39248	6	"	"	39263
441	29579	411	121619	2637	466	37	125170
130	8668	1	48896	170	12	"	49079
164	7601	2	35865	8	"	"	35875
115	5800	2	30098	24	"	"	30124
409	22069	5	114859	202	12	"	115078
850	51648	416	236478	2839	478	37	240248
101	4900	35	34005	1088	"	"	35128
79	5356	"	18525	8	"	"	18533
82	7220	"	23501	12	"	"	23513
262	17476	35	76031	1108	"	"	77174
113	5137	21	25581	43	"	"	25645
92	6927	1	20346	65	"	"	20412
97	4740	"	22801	23	"	"	22824
302	16804	22	68728	131	"	"	68881
564	34280	57	144759	1239	"	"	146055
1414	85928	473	381237	4078	478	37	386303

Pekalongan, ofschoon de kleinste residentie van Java, heeft toch nog eene uitgestrektheid van 33,75 □ g. m. en is dus nog ruim 3 □ g. m. grooter dan de provincie Zeeland en ruim 8 □ g. m. grooter dan de provincie Utrecht.

In 1815 werd het cijfer der bevolking geschat op 115442; in 1830 op 249897; in 1845 op 235539; in 1860 op 324602; in 1865 op 356148 en in 1867 op 386303. In 52 jaar zou alzoo het zielental toegenomen zijn met 234,65 pCt. of met 2,3 pCt. 's jaars. Van 1830 tot 1845 daalde het van ruim 249000 tot ruim 235000. De toeneming van 1845 tot 1867 was echter weder aanzienlijk en bedroeg 64,4 pCt. of gemiddeld 2,3 pCt. 's jaars.

De dichtheid der bevolking naar de bestaande gegevens berekenende, erlangt men als uitkomst, voor

1815	3420	zielen	per	□ g. m.
1830	7404	"	"	" " "
1845	6978	"	"	" " "
1860	9617	"	"	" " "
1865	10552	"	"	" " "
1867	11446	"	"	" " "

De twee regentschappen van Pekalongan zijn nagenoeg van gelijke grootte. Het regentschap Pekalongan vormt de westelijke, meer vruchtbare helft der residentie, het regentschap Batang de oostelijke helft. Elk regentschap is in twee afdeelingen verdeeld. De afdeeling Bandar ligt ten westen van de afdeeling Pekalongan; de afdeeling Batang ten westen van de afdeeling Keboemen.

In deze regentschappen en afdeelingen was de dichtheid der bevolking in 1867 als volgt

AFDEELING.	REGENTSCHAP.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Pekalongan . .	Pekalongan. .	7,32	125170	17099
	Bandar . .	8,81	115078	13062
	Totaal . .	16,13	240248	14894
Batang . . .	Batang . . .	6,05	77174	12756
	Keboemen . .	11,57	68881	5953
	Totaal . .	17,62	146055	8289

Het regentschap Pekalongan is alzoo veel dichter bevolkt dan

het regentschap Batang, en wat de afdeelingen betreft staat Pekalongan insgelijks bovenaan en heeft eene bijkans drie maal meer samengedrongene bevolking dan Keboemen.

De populatie, ofschoon elk distrikt gezegd kan worden sterk bevolkt te zijn, is het meest opeengehoopt in de noordwestelijke distrikten. Zij beslaan te zamen eene uitgestrektheid van 9,47 □ g. m. en maken dus wat meer dan een vierde gedeelte der residentie uit, terwijl het zielental er niet minder dan 224522 bedraagt en dus aanmerkelijk meer dan de helft (bijna 60 pCt.) van dat der geheele residentie.

De bevolkingsdichtheid van elk dier distrikten blijkt uit de volgende samenstelling.

DISTRIKTEN	Oppervlakte □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Sragi	2,40	35875	14948
Wiradessa	1,65	49079	20744
Pekadjangan en Pekalongan	2,11	85907	40714
Massin	1,57	18533	11804
Batang	1,74	35128	20188
Tot.	9,47	224522	23708

Van de overige zes distrikten vormen vijf het grootere zuidelijke deel der residentie. Van het westen naar het oosten volgen op elkander Bandar, Sawangan, Sidayoe, Kalisalak en Keboemen. Soebah met inbegrip van het land Simbang, beslaat het noordoostelijk deel der residentie. De dichtheid van de bevolking dezer distrikten blijkt uit het volgend overzicht:

DISTRIKTEN.	Oppervlakte □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Bandar	4,76	30124	6328
Sawangan	5,21	39263	7541
Sidayoe	2,74	23513	8216
Kalisalak	3,60	20412	5670
Keboemen	2,42	22824	9431
Soebah	5,55	25645	4617
Totaal	24,31	161781	6654

Al deze distrikten te zamen genomen hebben alzoo eene meer dan drie maal dunnere bevolking dan de noordwestelijke distriktengroep.

De toeneming der inlandsche bevolking in de distrikten sedert 1845 blijkt uit de vergelijking der ondervolgende cijfers.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING (JAVANEN).	
		1845.	1867.
Pekalongan .	Pekalongan	28959	50599
	Pekadjangan	20106	31772
	Sawangan	27166	39248
	Wiradessa	23701	48896
	Sragi of Seragi . . .	13825	35865
	Bandar	24757	30098
	Tot.	138514	236478
Batang . . .	Batang	21627	34005
	Massin	16486	18525
	Sidayoe	19099	23501
	Soebah	14088	25581
	Kalisalak	11922	20346
	Keboemen	11491	22801
	Tot.	94713	144759

De bescheiden over 1845 melden slechts, voor ieder distrikt, het cijfer der inlanders. De niet-inheemsche bevolking is er slechts regentschapsgewijze of residentiesgewijze opgegeven.

De inlandsche bevolking nam, volgens de bovenstaande cijfers, in de laatste 22 jaar toe, in het regentschap Pekalongan met 70,72 pCt. en in het regentschap Batang met 52,83 pCt., wat een gemiddelden jaarlijkschen aanwas voorstelt voor Pekalongan van 2,46 pCt. en voor Batang van 1,95 pCt.

De aanwas had zonder uitzondering in alle distrikten plaats. Slechts in de distrikten Wiradessa, Sragi en Keboemen was hij zoo groot dat de bevolking verdubbelde of meer dan verdubbelde.

Het gemiddeld bevolkingscijfer der dessa's was in 1867 voor de geheele residentie = 273; voor het regentschap Pekalongan = 282, en voor het regentschap Batang = 258. Voor slechts een paar distrikten, Pekalongan en Wiradessa, naderde dit cijfer de 400.

Het gemiddeld zielental per huisgezin was, over de geheele

residentie genomen = 4,4; voor het regentschap Pekalongan = 4,5, en voor het regentschap Batang = 4,2.

Als cijfer der werkbare mannen vind ik opgeteekend 70306 en als dat der dienstplichtigen 51243. Er kwam alzoo één werkbare man op de 5,4 inlanders.

Sedert 1845 klom het aantal Europeanen van 302 tot 473 en dat der Chineezzen van 2353 tot 4078. De Arabieren en andere vreemde Oosterlingen komen in de bescheiden van 1845 voor met een cijfer van 564. Het cijfer voor 1867 is slechts 515, zoodat dit element der bevolking in aantal is achteruit gegaan.

Volgens de telling van 1802 op last van N. Engelhard bewerkstelligd door de speciaal daartoe gekommitteerden H. W. Max en M. Berg, bestond toenmaals de bevolking der regentschappen Pekalongan, Batang, Wiradessa en Oeloedjami, die aan het tegenwoordig gebied der residentie beantwoordden, uit 104105 zielen (zonder de Europeanen). In 1867 bedroeg het bevolkingscijfer, zonder de Europeanen, 385830; zoodat in 65 jaren tijds de populatie met 270,61 pCt. zou zijn vermeerderd, welke verhouding over de geheele 65jarige reeks genomen, beantwoordt aan eene gemiddelde jaarlijksche van 2,03 pCt.

VIII. BEVOLKING DER RESIDENTIE

REGENTSCHAPPEN. — AFDEELINGEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ g. mjl.	Dessa's	Huisge- (Inlan
Banjoemas.	Banjoemas	1,726	43	23
	Soekaradja	2,483	95	64
	Poerworedjo	3,900	83	83
	Kaliredjo	3,642	42	83
	Totaal.	11,751	263	26
Poerwokerto.	Poerwokerto.	3,558	111	17
	Adjibarang	5,888	76	12
	Djamboe	4,362	58	10
	Totaal.	15,808	245	40
Poerbolingo.	Poerbolingo	3,813	133	18
	Kertanegara	4,933	91	12
	Tjahiana	6,244	87	9
	Totaal.	14,990	311	40
Bandjarnegara.	Bandjar	4,752	116	8
	Singomerto	4,633	103	8
	Karangkobor	4,246	77	4
	Batoor	2,900	50	4
	Totaal.	16,531	346	26
Tjilatjap.	Tjilatjap	12,571	56	6
	Adiredjo	6,048	53	14
	Pegadingan	11,279	41	1
	Madjenang	6,082	23	2
	Dayaloehoer	8,804	25	2
	Totaal.	44,784	198	27
	Totaal residentie.	101,864	1363	160

DE BANJOEMAS OP HET EINDE VAN 1867.

Dessa's	Huisgezinnen (Inlanders.)	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineez.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
43	2596	123	19723	314	"	49	20209
95	6317	14	55847	205	"	"	56066
83	8214	5	48404	72	"	"	48481
42	8992	19	30861	53	"	8	30941
263	26119	161	154835	644	"	57	155697
111	17490	18	74051	358	"	"	74427
76	12854	4	48808	206	"	"	49018
58	10020	"	43472	49	"	6	43527
245	40364	22	166331	613	"	6	166972
133	18137	72	80174	399	"	66	80711
91	12722	1	46599	88	"	"	46688
87	9917	"	43007	7	"	"	43014
311	40776	73	169780	494	"	66	170413
116	8239	"	33673	23	"	"	33696
103	8912	33	45610	320	"	9	45972
77	4296	3	15939	159	"	"	16101
50	4915	"	17398	226	"	"	17624
346	26362	36	112620	728	"	9	113393
56	6711	162	26415	363	"	55	26995
53	14414	5	51788	111	"	"	51904
41	1860	"	18087	20	"	"	18107
23	2120	"	14363	10	"	"	14373
25	2172	"	9408	5	"	"	9413
198	27277	167	120061	509	"	55	120792
363	160898	459	723627	2988	"	193	727267

De residentie Banjoemas, eene oppervlakte innemende van 101,864 □ g. m., is nog één □ g. m. grooter dan de provinciën Zuidholland en Noordholland te zamen. Tot 1830 maakte zij deel uit van de Vorstenlanden en werd haar geschatte bevolking onder het algemeene cijfer der Vorstenlanden begrepen.

De eerste bijzondere opgave dagteekent van het jaar 1830. Men stelde toen het totale bevolkingscijfer op 421554. Over 1845 komt het voor als 405654; in 1860 als 537482; in 1865 als 698912, en in 1867 als 723627. In 37 jaar zou alzoo het zielental vermeerderd zijn met 71,63 pCt. of gemiddeld met 1,44 pCt. 's jaars, of in de laatste 22 jaar met 78,38 pCt. of 2,67 pCt. 's jaars.

Voor de genoemde tijdstippen was de verhouding van het zielental tot de uitgestrektheid als volgt:

1830 = 4138 zielen per □ g. m.

1845 = 3982 " " " " "

1860 = 5276 " " " " "

1865 = 6866 " " " " "

1867 = 7103 " " " " "

De bevolking is zeer ongelijkmatig over de residentie verdeeld. Het regentschap Tjilatjap 44,784 □ g. m. groot en alzoo bijkans de helft der uitgestrektheid van de geheele residentie beslaande, bezit slechts een zesde van haar geheel zielental, en in dit regentschap zelf is de verdeeling nog zeer ongelijk en is de bevolking voor de grootste helft beoosten de Tjidonan gevestigd, terwijl van de 120000 zielen van het regentschap nagenoeg 52000 komen op het beoosten de Serayoe liggende kleinere distrikt Adiredjo. Ook in de overige regentschappen, ofschoon alle dicht bevolkt, zijn de bewoners nog zeer ongelijkmatig verspreid.

Volgend overzicht doet een en ander uitkomen.

REGENTSCHAPPEN.	Oppervlakte □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Banjoemas	11,751	155697	13249
Poerwokerto	13,808	166972	12092
Poerbolingo.	14,990	170413	11368
Bandjarnegara	16,531	113393	6859
Tjilatjap.	44,784	120792	2688

Het regentschap Tjilatjap verdient ten onderwerpelijken opzichte nog eene afzonderlijke beschouwing. Het is zoo groot als de provincie Noordholland en vormt het westelijk en zuidelijk deel der residentie. Van zijne vijf distrikten ligt Dayaloehoer het meest westelijk en grenst aan Cheribon en de Preanger. Dan volgen, naar het oosten, de distrikten Madjenang (in het noorden) en Pegadingan (in het zuiden), en voorts het distrikt Tjilatjap (tusschen de Tjihawoer en Serayoe) met Noesakembangan, en het distrikt Adiredjo (langs het zuiderstrand). Een groot deel van Pegadingan en Tjilatjap bestaat uit het moerassig alluvieland, dat in de Segara-anakan en de straat van Noesakembangan overgaat.

De dichtheidsverhoudingen der bevolking van de Tjilatjapsche distrikten waren in 1867 als volgt:

REGENTSCHAP.	DISTRIKTEN.	Oppervl.	Bevolking.	Zielen per
		□ g. m.		□ g. m.
Tjilatjap . . .	Tjilatjap . . .	12,571	26995	2147
	Adiredjo . . .	6,048	51904	8582
	Pegadingan . .	11,279	18107	1605
	Madjenang. . .	6,082	14373	2363
	Dayaloehoer . .	8,804	9413	1069

Tjilatjap buiten berekening latende, blijft voor het overige der residentie over eene oppervlakte van 57,080 □ g. m. met 606475 zielen, wat eene bevolkingsdichtheid voorstelt van 10624. Banjoemas zonder Tjilatjap is nog grooter dan Zuidholland en niet veel kleiner dan het aangrenzende Tagal, en nog dichter bevolkt dan deze laatste residentie. Het omvat het grootste deel van het Serayoe-gebied.

De verdeeling der bevolking in de verschillende distrikten van Banjoemas zonder Tjilatjap blijkt uit volgend overzicht. De daarbij genoemde regentschappen liggen, van het westen naar het oosten gerekend, in de volgorde waarin zij zijn genoemd. Geen hunner reikt tot aan de zuidkust.

REGENTSCHAPPEN	DISTRIKTEN.	Oppervl.	Bevolking.	Zielen per
		□ g. m.		□ g. m.
Poerwokerto . .	Adjibazang . . .	5,888	49018	8324
	Djamboe . . .	4,362	43527	9978
	Poerwokerto . . .	3,558	74427	20918
Banjoemas . .	Banjoemas . . .	1,726	20209	11708
	Soekaradja . . .	2,483	56066	22058
	Kaliredjo . . .	3,642	30941	8495
	Poerworedjo . . .	3,900	48481	12431
Poerbolingo . .	Poerbolingo . . .	3,813	80711	21167
	Kertanegara . . .	4,933	46688	9464
	Tjahiana . . .	6,244	43014	6888
Bandjarnegara .	Bandjar . . .	4,752	33696	7090
	Singomerto . . .	4,633	45972	9923
	Karangbar . . .	4,246	16101	3792
	Batoor . . .	2,900	17624	6077

Men ontwaart dat de distrikten van Bandjarnegara, uitmakende het hoogste gedeelte van het Serayoe-gebied, aanmerkelyk ijler bevolkt zijn dan die der overige drie regentschappen. Deze laatste alleen hebben op eene oppervlakte van 40,549 □ g. m. niet minder dan 493082 zielen of gemiddeld 12160 per □ g. m. Drie der distrikten, Poerwokerto, Soekaradja en Poerbolingo, alle aaneenliggende in het hart der residentie en te zamen nagenoeg 10 □ g. m. groot, tellen ieder eene bevolking van meer dan 20000 zielen.

Het volgend overzicht doet ontwaren de verschillen der distrikts-cijfers, wat de inlandsche bevolking betreft, in de opgaven van de jaren 1845 en 1867. Vroeger maakte het eiland Noesakembangan een eigen distrikt uit, dat in 1845 ruim een 1500tal zielen telde. Het schijnt sedert bij het distrikt Tjilatjap ingelijfd te zijn. Ook melden de vroegere opgaven niet de distrikts-gewijze verdeeling der niet-inheemsche bevolking. De vergelyking kon zich daarom slechts tot de inlandsche bevolking bepalen.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Banjoemas.	Banjoemas	15129	19723
	Soekaradja	27008	55847
	Poerworedja	27639	48404
	Kaliredjo	5742	30861
	Totaal	75518	154835
Poerwokerto .	Poerwokerto	44748	74051
	Adjibarang	19655	48808
	Djamboe	13154	43472
	Totaal	77557	166331
Poerbolingo .	Poerbolingo	55104	80174
	Kertanegara	28002	46599
	Tjahiana	37902	43007
	Totaal	121008	169780
Bandjar negara	Bandjar	27500	33673
	Singomerto	24813	45610
	Karangkoer	14117	15939
	Batoor	7505	17398
	Totaal	73935	112620
Tjilatjap . .	Tjilatjap (met N. Kamb.)	10904	26415
	Adiredjo	22860	51788
	Pegadingan	10454	18087
	Madjenang	3483	14363
	Dayaloehoer	3964	9408
	Totaal	51665	120061

Volgens deze cijfers vermeerderde het zielental, in de 22 jaar van 1845 tot 1867, in het regentschap Tjilatjap met 132,4 pCt.; in het regentschap Poerwokerto met 114,46 pCt.; in het regentschap Banjoemas met 105,03 pCt.; in het regentschap Bandjarnegara met 52,32 pCt., en in het regentschap Poerbolingo met 40,30 pCt., welke evenredigheden gelijk staan met een gemiddelden jaarlijkschen aanwas, voor Tjilatjap van 3,9 pCt.; voor Poerwokerto van 3,50 pCt.; voor Banjoemas van 3,30 pCt.; voor Bandjarnegara van 1,92 pCt., en voor Poerbolingo van 1,52 pCt.

De aanwas had, zonder uitzondering, plaats in alle distrikten. In negen distrikten steeg het cijfer tot boven eene verdubbeling (Soekaradja, Kaliredjo, Adjibarang, Djamboe, Batoor, Tjilatjap, Adiredjo, Madjenang en Dayaloehoer), in drie daarvan zelfs tot boven eene verdrievoudiging (Djamboe), verviervoudiging (Madjenang) en vervijfvoudiging (Kaliredjo). De geringste aanwas had plaats in de distrikten Banjoemas, Tjahiana en Karangkoobar.

Het gemiddeld bevolkingscijfer der dessa's was in 1867 voor de geheele residentie = 533; voor het regentschap Banjoemas = 592; voor het regentschap Poerwokerto = 681; voor het regentschap Poerbolingo = 547; voor het regentschap Bandjarnegara = 324, en voor het regentschap Tjilatjap = 610.

Ieder huisgezin bestond gemiddeld, over de geheele residentie genomen, uit 4,5 zielen. Deze verhouding was voor het regentschap Banjoemas = 5,9; voor het regentschap Poerwokerto = 4,1; voor het regentschap Poerbolingo = 4,1; voor het regentschap Bandjarnegara = 4,1, en voor het regentschap Tjilatjap = 4,4.

Het cijfer der werkbare mannen was 217592, waarvan 114334 gerekend werden dienstplichtig te zijn. Alzoo kwam één werkbare man op de 3,3 zielen.

Sedert 1845 klom het aantal Europeanen van 141 tot 459, en dat der Chineezzen van 1647 tot 2988. Van Arabieren en andere vreemde Oosterlingen is in de opgaven van 1845 geen sprake.

IX. BEVOLKING DER RESIDENTIE BAGELÉN OP HET EINDE VAN 1867.

(Zie staat op bladz. 80—81).

De residentie Bagelen beslaat eene oppervlakte van 62,276 □ g. m. en is dus iets grooter dan de provincie Overijssel, of een zevental □ mijlen grooter dan de provincie Zuidholland.

Even als Banjoemas maakte zij tot 1830 deel uit van de Vorstenlanden en werd ook tot dien tijd haar bevolkingscijfer niet afzonderlijk vermeld. In 1830 werd dat cijfer gesteld op 379382, doch daaronder was niet begrepen de bevolking van het regentschap Ledok, en het kan alzoo niet dienen ter bepaling van de dichtheid der bevolking van de residentie op gezegd tijdstip.

Het bevolkingscijfer van 1845 was 613762; dat van 1860 = 723945; dat van 1865 = 903006, en dat van 1867 = 987448. De uitkomsten der statistische opneming van de laatste jaren wettigt de gevolgtrekking, dat de cijfers van vroeger jaren, althans die van 1865, beneden de werkelijkheid bleven. Volgens de bekende cijfers intusschen was de bevolkingsdichtheid in

1845 =	9855	zielen	per	□ g. m.
1860 =	11624	"	"	"
1865 =	14499	"	"	"
1867 =	15855	"	"	"

In 22 jaar zou, blijkens deze cijfers, het zielental vermeerderd zijn met 60,88 pCt. of met gemiddeld 2,12 pCt. 's jaars.

Bagelen is, na Kadoe, de dichtstbevolkte residentie van Java. Zij overtreft in dit opzicht nog aanmerkelijk de sterkst bevolkte provinciën van Nederland (Zuidholland en Noordholland), en zulks niettegenstaande er van talrijke of groote steden geen sprake is.

Trekt men het bergregentschap Ledok, dat nagenoeg een derde gedeelte der geheele residentie inneemt, af, dan blijft eene oppervlakte over van 42,021 □ g. m., bevolkt met 824900 zielen, wat eene dichtheidsverhouding voorstelt van niet minder dan 19629 zielen per □ g. m. Dit gedeelte is dan nog zoo groot als de evenzoo zeer sterk bevolkte residentie Japara (waar het dichtheidscijfer intusschen de 15000 nog niet bereikt), en grooter dan het aangrenzende Kadoe, waar de densiteit gelijk staat met die van Japara.

Van de overige regentschappen beslaat Ambal de geheele

(Zie verder blz. 82).

IX. BEVOLKING DER RESIDENTIEBAG

REGENTSCHAPPEN. — AFDEELINGEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ G. mijl.	Dessa's.	Huisgez. (Inland)
Poerworedjo.	Poerworedjo		150	153
	Tjangkep		117	110
	Loano		151	115
	Djenar		143	109
	Totaal	10,609	561	489
Koetoardjo.	Koetoardjo		138	97
	Pitoeroeh		87	73
	Kemiri		88	64
	Totaal	5,547	313	235
Keboemen.	Keboemen		101	169
	Kedoengtawon		117	90
	Premboen		113	81
	Totaal	8,187	411	340
Karanganjar.	Karanganjar		147	127
	Gombong		154	165
	Sokka		159	162
	Totaal	10,486	460	456
Ambal.	Ambal		126	140
	Wonorotto		68	79
	Petanahan		56	54
	Poering		83	78
	Karangbollong		62	38
	Totaal	7,192	395	390
Ledok.	Wonosobo		115	80
	Kalialang		88	86
	Leksono		64	53
	Kaliwiro		80	87
	Sapoeran		114	124
	Totaal	20,255	461	433
	Totaal residentie	62,276	2601	2344

NTIEBAGELN OP HET EINDE VAN 1867.

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders.)	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
150	15396	143	80437	868	"	156	81604
117	11035	"	51549	14	"	"	51563
151	11535	21	55524	13	"	"	55558
143	10950	"	53434	12	"	"	53446
561	48916	164	240944	907	"	156	242171
138	9701	20	44635	111	"	"	44766
87	7362	"	34235	1	"	"	34236
88	6463	"	36526	1	"	"	36527
313	23526	20	115396	113	"	"	115529
101	16926	12	74231	390	"	"	74633
117	9012	"	43994	27	"	"	44021
113	8102	"	36959	7	"	"	36966
411	34040	12	155184	424	"	"	155620
147	12760	23	46861	50	"	"	46934
154	16586	36	60904	59	"	"	60999
159	16275	10	62343	"	"	"	62253
460	45621	69	170108	109	"	"	170286
126	14083	21	51291	48	"	16	51376
68	7916	"	27615	"	"	"	27615
56	5430	4	18991	9	"	"	19004
83	7808	9	29388	"	"	"	29397
62	3845	4	13898	"	"	"	13902
395	39082	38	141183	57	"	16	141294
115	8016	53	35895	405	"	34	36387
88	8664	1	33060	9	"	"	33070
64	5396	"	20577	4	"	"	20581
80	8765	"	27441	12	"	"	27453
114	12470	7	45038	12	"	"	45057
461	43311	61	162011	442	"	34	162548
2601	234426	364	984826	2052	"	206	987448

zuidkuststrook der residentie, terwijl het midden van het gewest wordt ingenomen door Karanganjar. Keboemen, Koetoardjo en Poerworedjo, die in de aangegeven orde van het westen naar het oosten op elkander volgen.

De dichtheid der bevolking in de zes regentschappen afzonderlijk blijkt uit volgende aantooning.

REGENTSCHAP.	Oppervl.	Bevolking.	Zielen per
	□ g. m.		□ g. m.
Poerworedjo	10,609	242171	22828
Koetoardjo	5,547	115529	20827
Keboemen	8,187	155620	19008
Karanganjar	10.486	170286	16239
Ambal	7,192	141294	19645
Ledok	20,255	162548	8025

De officieele bescheiden vermelden niet de uitgestrektheid der distrikten afzonderlijk, zoodat zich met betrekking tot de densiteitsverhoudingen in de kleinere gewestelijke afdelingen geene bepaalde berekeningen laten maken. Dit gemis aan bijzonderheden is te betreuren, omdat eensdeels eene juistere kennis van de verbreiding der populatie er door wordt belemmerd en er ten andere een schakel te meer door ontbreekt om de distrikts-statistiek van Java volledig voor te stellen. Zoo ook zou het niet onbelangrijk zijn te kunnen bepalen in hoever de bevolkingsdichtheid van de drie noordelijke distrikten van Ledok (Kalialang, Wonosobo en Leksono), verschilt van die der beide zuidelijke en veel grootere (Kaliwiro en Sapoeran). Hetzelfde geldt ook voor Ambal, waar het meest westelijke distrikt (Karangbollong) zich veel verder noordwaarts uitstrekt en van eene geheel andere natuur is wat den bodem betreft, dan de distrikten Poering, Petanaham, Ambal en Wonorotto, die zich als een smalle zoom laag kustland van het westen naar het oosten uitstrekken.

De distrikten der residentie zijn nog dezelfde als die van het jaar 1845, zoodat eene vergelijking tusschen de volstreckte bevolkingscijfers van 1845 en 1867 geene bezwaren oplevert, te minder, daar in de cijfers van 1845 ook die der Europeanen, Chineezzen, Arabieren en andere vreemde Oosterlingen zijn begrepen.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Poerworedjo.	Poerworedjo . . .	42329	81604
	Tjangkreng . . .	25729	51563
	Loano . . .	25849	55558
	Djenar . . .	27097	53446
	Totaal. . .	121004	242171
Koetoardjo.	Koetoardjo. . .	22622	44766
	Pitoeroeh . . .	22161	34236
	Kemiri . . .	24995	36527
	Totaal. . .	69778	115529
Keboemen.	Keboemen . . .	37449	74633
	Kedoengtawon. . .	30887	44021
	Premboeni. . .	14605	36966
	Totaal . . .	82941	155620
Karanganjar.	Karanganjar . . .	31731	46934
	Gombong . . .	34828	60999
	Sokka . . .	47508	62353
	Totaal. . .	114067	170286
Ambal.	Ambal . . .	36223	51376
	Wonorotto. . .	19362	27615
	Petanahan . . .	13845	19004
	Poering. . .	20238	29397
	Karangbollong . .	5304	13902
	Totaal. . .	94972	141294
Ledok.	Wonosobo . . .	28142	36387
	Kalialang . . .	25399	33070
	Leksono . . .	19495	20581
	Kaliwiro . . .	24187	27453
	Sapoeran . . .	33763	45057
	Totaal. . .	130986	162548

De toeneming der bevolking blijkt, volgens de gegeven cijfers, zeer verschillend geweest te zijn in de verschillende regentschappen en distrikten. Voor het regentschap Poerworedjo was zij = 100,13 pCt. of gemiddeld jaarlijks 3,03 pCt.; voor het regentschap Keboemen = 87,62 pCt. of gemiddeld jaarlijks 2,9 pCt.; voor het regentschap Koetoardjo = 65,59 pCt. of gemiddeld jaarlijks 2,3 pCt.; voor het regentschap Karanganjat = 49,28 pCt. of gemiddeld jaarlijks 1,9 pCt.; voor het regentschap Ambal = 48,77 pCt. of gemiddeld jaarlijks 1,80 pCt., en voor het regentschap Ledok = 24,09 pCt. of gemiddeld jaarlijks 0,99 pCt. De aanwas blijkt alzoo het geringste te zijn geweest in het bergregentschap Ledok en in het strandregentschap Ambal. Verhuizing uit deze naar de centrale regentschappen heeft misschien veel bijgedragen tot geringe vermeerdering eenerzijds en belangrijke toeneming ter andere zijde.

Verdubbeling van zielental in het genoemde tijdvak van 22 jaar had in geen enkel distrikt plaats van de regentschappen Ledok, Karanganjat en Koetoardjo. In de overige regentschappen is zij slechts op te merken wat betreft de distrikten Tjangkrep, Loano, Premboen en Karangbollong, ofschoon zij in meerdere andere distrikten bijkans bereikt werd.

Het gemiddeld bevolkingscijfer der dessa's was in 1867 voor de geheele residentie = 379; voor het regentschap Poerworedjo = 431; voor het regentschap Koetoardjo = 369; voor het regentschap Keboemen = 378; voor het regentschap Karanganjat = 370; voor het regentschap Ambal = 357, en voor het regentschap Ledok = 352.

Ieder huisgezin bestond gemiddeld, over de geheele residentie genomen, uit 4,2 zielen. Voor de regentschappen was deze verhouding als volgt: Poerworedjo = 4,9; Koetoardo = 4,9; Keboemen = 4,5; Karanganjat = 3,7; Ambal = 3,6, en Ledok = 3,7.

Het cijfer der werkbare mannen was 217203, waarvan 137969 heeredienst- en 31726 kultuurdienstplichtigen. Er kwam alzoo één werkbare man op de 4,5 inlanders.

Sedert 1845 steeg het cijfer der Europeanen van 217 tot 364; dat der Chineezzen van 1415 tot 2052, en dat der Arabieren en andere vreemde Oosterlingen van 89 tot 206.

X. BEVOLKING DER RESIDENTIE SAMARANG OP HET EINDE VAN 1867.

(Zie staat op bladz. 86—87.)

De residentie Samarang heeft een nagenoeg gelijken omvang als de provincien Noordholland en Zuidholland te zamen en staat ook gelijk met deze gewesten wat de dichtheid der bevolking betreft; niettegenstaande er geen spraak is van groote steden als Amsterdam, Rotterdam en 's Gravenhage, die alleen reeds meer dan een vierde van het zielental van Holland bevatten.

De gewesten thans tot Samarang behoorende werden in 1815 gerekend eene bevolking te bezitten van 345231 zielen. In 1830 schatte men het zielental op 385366; in 1845 op 754497; in 1860 op 970210; in 1865 op 1054185, en in 1867 op 1169393. Volgens deze cijfers was de bevolkingsdichtheid op genoemde tijdstippen, voor

1815 =	3486	zielen	per	□ g. m.
1830 =	3880	"	"	" " "
1845 =	7598	"	"	" " "
1860 =	9770	"	"	" " "
1865 =	10616	"	"	" " "
1867 =	11775	"	"	" " "

Sedert 1815 zou de bevolking alzoo vermeerderd zijn met 238,72 pCt. of gemiddeld 2,61 pCt. 's jaars. Neemt men het jaar 1845 tot punt van vergelijking, dan komt de aanwas neer op 54,98 pCt. of gemiddeld 2 pCt. 's jaars.

De massa der bevolking is zeer ongelijk over de residentie verdeeld. In het oostelijkste regentschap, Grobogan, dat zich tusschen Japara en Madioen tot aan Rembang uitstrekt, is de bevolking aanmerkelijk schaarscher dan in de overige regentschappen. Men telt er gemiddeld 6336 zielen per □ g. m. In het regentschap Demak, dat westelijk van Grobogan ligt en zich naar het westen toe aan het regentschap Samarang aansluit, is de bodem reeds meer bevolkt, en klimt het zielental reeds tot ruim 10000 per □ g. m. Het doet ten deze echter onder voor de overige regentschappen.

(Zie verder blz. 88).

X. BEVOLKING DER RESIDENTIE

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ G. mijl.	Dessa's.
Samarang.	Samarang.	Samarang. Gouvernt. .	1,1	77
		Partik.	"	280
		Srondol. Gouvernt. .	1,1	77 ⁷⁵
		Partik.	"	5
		Grogol. Gouvernt. .	3,9	95
		Partik.	"	7
		Singenlor. Gouvernt. .	1,5	79
		Singenkoelon. Gouvernt.	1,4	57
		Partik.	"	28
		Totaal.	9,1	705
Salatiga.	Salatiga.	Salatiga	5,9	134
		Tengaron	3,2	95
		Totaal.	9,1	229
Ambarawa.	Ambarawa.	Ambarawa	6,5	165
		Oenarang	3,0	91
		Totaal.	9,5	256
Kaliwoengoe.	Kendal.	Bodja.	5,8	105
		Kaliwoengoe.	2,9	62
		Totaal.	8,7	167
Kendal.		Perboean.	0,9	79
		Kendal	1,2	102
		Troeko	3,0	134
		Totaal.	5,1	315
Selokaton.		Selokaton	4,9	133
		Totaal Regentsch.	18,7	615
Demak.	Demak.	Demak	3,2	163
		Wedoong	4,5	90
		Samboong	5,0	116
		Singenkidoel	5,4	98
		Mangar	12,2	139
		Totaal.	30,3	606
Grobogan.	Grobogan.	Poerwodadi	4,0	135
		Wirosari	6,4	95
		Grobogan	3,3	92
		Kradenan	9,0	108
		Totaal.	22,7	430
		Totaal Resid. . . .	99,3	2841

TIE SAMARANG OP HET EINDE VAN 1867.

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders).	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
77	4497	4874	25662	7842	411	788	39577
280	9436	"	46254	"	"	"	46254
77	6900	"	32281	"	"	"	32281
5	125	"	660	"	"	"	660
95	5974	"	28335	"	"	"	28335
7	761	"	4006	"	"	"	4006
79	8969	"	41563	"	"	"	41563
57	4873	"	23350	"	"	"	23350
28	1472	"	8144	"	"	"	8144
705	43007	4874	210255	7842	411	788	224170
134	17481	306	80922	662	23	69	81982
95	10414	"	43569	17	"	3	43589
229	27895	306	124491	679	23	72	125571
165	14064	197	71787	438	9	45	72476
91	7482	100	38275	159	"	13	38547
256	21546	297	110062	597	9	58	111023
105	11955	135	51450	37	"	8	51630
62	8679	57	41657	43	"	11	41768
167	20634	192	93107	80	"	19	93398
79	6816	9	30088	9	"	"	30106
102	11040	54	51121	315	4	4	51498
134	8306	17	38549	3	"	"	38569
315	26162	80	119758	327	4	4	120173
33	10588	60	42621	65	"	"	42146
315	57384	332	255486	472	4	23	255717
63	15814	37	77251	739	"	2	78029
90	15830	6	63506	74	"	"	63586
16	8778	"	42252	23	"	"	42275
98	11606	81	54899	542	"	"	55522
39	13949	6	68970	78	"	"	69054
06	65977	130	306878	1456	"	2	308466
35	8438	69	42645	959	1	"	43674
95	5263	9	28611	45	"	"	28665
92	5028	1	30464	14	"	"	30479
08	7637	2	40921	105	"	"	41028
30	26366	81	142641	1123	1	"	143846
41	242175	6020	1149813	12169	448	943	1169393

Laat men Demak en Grobogan, die de grootste helft der residentie uitmaken, buiten berekening, dan blijft voor de overige regentschappen over eene oppervlakte van 46 □ g. m. (en dus zoo groot als Noordholland), bevolkt met 717081 zielen of met 15550 zielen per □ m., wat eene dichtheidsverhouding geeft nagenoeg gelijk aan die van de residentie Bagelen.

Ook deze regentschappen echter bieden nog aanmerkelijke verschillen aan. Ambarawa, met Salatiga het zuidelijk deel der residentie vormende, heeft 11700 zielen per □ m. Kendal, het meest westelijk gelegen en aan Pekalongan grenzende, telde 13674, en Salatiga 13799 zielen per □ m., terwijl in het hoofden centrale regentschap Samarang de bevolking tot gemiddeld 24907 zielen per □ m. is saamgedrongen. In Kendal is voorts nog een aanmerkelijk verschil op te merken, wat zijne afdeelingen aangaat. In de bergafdeeling Selokaton, het zuidwestelijk vierde der afdeeling uitmakende, is de dichtheidsverhouding = 8601; in de afdeeling Kaliwoengoe, de kleinere oostelijke helft der afdeeling vormende = 10724, en in de afdeeling Kendal, die het noordwestelijk vierde van het regentschap beslaat, daarentegen = 23563.

Volgende samenstelling doet deze verhoudingen nader uitkomen.

REGENTSCHAPPEN.	AFDEELINGEN.	Oppervl.	Bevolking.	Zielen
		□ g. m.		per □ g. m.
Samarang.	Samarang . . .	9,0	224170	24907
Salatiga.	Salatiga . . .	9,1	125571	13799
Ambarawa.	Ambarawa . . .	9,5	111023	11700
Kendal.	Kaliwoengoe . . .	8,7	93398	10724
	Kendal . . .	5,1	120173	23563
	Selokaton . . .	4,9	42146	8606
	Totaal Reg.	18,7	255717	13674
Demak.	Demak . . .	30,3	308466	10180
Grobogan.	Grobogan . . .	22,7	143846	6336

Ten opzichte van de uitgestrektheid der verschillende distrikten, bevatten de nieuwste der beschikbare bescheiden geene of slechts onvolledige gegevens. Het is mij echter gelukt in de statistieken van de jaren 1862 en 1863 meer bepaalde opgaven te vinden, en alhoewel deze gedeeltelijk te wenschen overlaten wat juistheid

betreft, ben ik er toch in geslaagd de fouten en leemten te ontdekken en te herstellen. Het is mij daardoor mogelijk geworden ook de verhoudingen van de bevolkingsdichtheid der distrikten, behalve die van het regentschap Samarang, te bepalen. Voor de distrikten van laatstgenoemd regentschap, is slechts eene benaderende bepaling mogelijk, omdat de statistiek van 1867 volstrekt geen melding maakt van het cijfer der Europeanen, Chineezzen, Arabieren en andere Oostersche vreemdelingen, terwijl ook het cijfer der inlanders voor dit regentschap er met ruim 2000 te laag is opgegeven. De juiste cijfers voor het Samarangsche moesten alzoo gevonden worden door aftrekking der cijfers van de overige regentschappen van de residentie-totalen, in den Regeerings-almanak voor Neêrlandsch Indië van het jaar 1869 openbaar gemaakt. Daardoor komt men echter wel tot de cijfers van het regentschap maar niet tot die der distrikten. In bovenstaanden staat zijn de cijfers der niet-inheemsche bevolking alle op het distrikt Samarang gebracht, omdat blijkbaar, in de statistiek van 1867, de bevolking van de hoofdplaats Samarang grootendeels niet medegeteld is. Uit statistieken van vorige jaren blijkt overigens dat het aantal Europeanen, Chineezzen enz. in de overige distrikten van het regentschap slechts gering is en van weinig invloed op de berekening der bevolkingsdichtheid. Zoo vind ik over 1866 het aantal Europeanen buiten het distrikt der hoofdplaats aangegeven als 73 (69 in Srondol en 4 in Singenlor), dat der Chineezzen als 75 (11 in Srondol en 64 in Grogol), dat der Arabieren als 6 (in Srondol) en dat der andere vreemde Oosterlingen als 23 (in Srondol). Voorts wijst de statistiek van 1865 er op, dat van de niet-inheemsche bevolking ongeveer 350 Europeanen, meer dan 7000 Chineezzen en meer dan 300 Arabieren van het distrikt Samarang er op de partikuliere landen gevestigd zijn.

REGENTSCHAPPEN	DISTRIKTEN.	Oppervl.	Bevolking.	Zielen per
		□ g. m.		□ g. m.
Samarang.	Samarang . . .	1,1	85831	78028
	Srondol . . .	1,1	32941	29946
	Singenlor . . .	1,5	41563	27709
	Singenkoelon . . .	1,4	31494	22490
	Grogol . . .	3,9	32341	8292
Salatiga.	Salatiga . . .	5,9	81982	13895
	Tengaron . . .	3,2	43589	13621
Ambarawa.	Ambarawa . . .	6,5	72476	11150
	Oenarang . . .	3,0	38547	12839
Kendal.	Bodja . . .	5,8	51630	8901
	Kaliwoengoe . . .	2,9	41768	14402
	Kendal & Perboean . . .	2,1	81604	38859
	Troeko . . .	3,0	38569	12856
	Selokaton . . .	4,9	42146	8601
Demak.	Demak . . .	3,2	78029	23759
	Wedoong . . .	4,5	63586	14130
	Samboong . . .	5,0	42275	8455
	Singenkidool . . .	5,4	55522	10282
	Mangar . . .	12,2	69054	5660
Grobogan.	Poerwodadi . . .	4,0	43674	10918
	Wirosari . . .	6,4	28665	4478
	Grobogan . . .	3,3	30479	9175
	Kradenan . . .	9,0	41028	4558

Eene bijzondere opmerking verdienen de vier eerstgenoemde distrikten. Zij vormen te zamen de vlakte en het voorheuvelland van Samarang en bevatten op eene oppervlakte van slechts 5,1 □ m. eene populatie van niet minder dan 191829 zielen of 37613 per □ m. Verklaarbaar is het dan ook, dat de omstreken van Samarang wel eens vergeleken worden bij een miereuwest. In het distrikt Grogol, dat zich aan het Demaksche aansluit, is de bevolking reeds meer dan viermaal ijler.

Eene tweede belangrijke samendringing der bevolking heeft plaats in de vlakte van Kendal, waar de distrikten Troeka, Kendal, Perboean en Kaliwoengoe, te zamen 8 □ m. groot, eene bevolking tellen van 161943 zielen of 20243 zielen per □ m.

Als een derde middenpunt van de volksmassa der residentie zijn te beschouwen de beide noordelijke Demaksche distrikten Demak en Wedoong, die te zamen eene oppervlakte beslaan van 7,7 □ g. m. en bevolkt zijn met 141175 zielen of met 18334 zielen per mijl.

Het zijn alzoo voornamelijk de stranddistrikten waar de bevolking het dichtste is. Ten einde dit feit meer te doen uitkomen volgt een overzicht van de verhoudingen dier distrikten. Zij zijn geplaatst in de rei zooals zij op elkander volgen van het westen naar het oosten. Hierbij is niet gerekend Bodja, waarvan slechts een kleine uitlooper het strand bereikt.

STRANDDISTRIKTEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Troeko	3,0	38569	12856
Kendal	1,2	51498	42915
Kaliwoengoe	2,9	41768	14402
Samarang met Spondol .	2,2	118772	53987
Singenkoelon.	1,4	31494	22490
Demak	3,2	78029	23759
Wedoong.	4,5	63586	14130
Totaal. . .	18,4	423716	23028

Evenzeer als van de stranddistrikten, treft de volkrijkheid van de distrikten door welke de groote weg loopt naar de Vorstenlanden. Van het noorden naar het zuiden volgen daar op elkander:

DISTRIKTEN	Oppervlakte □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Samarang.	1,1	85831	78028
Spondol	1,1	32941	29946
Oengarang	3,0	38547	12839
Ambarawa	6,5	72476	11150
Salatiga	5,9	81982	13895
Tengaron.	3,2	43589	13621
Totaal. . .	20,8	353366	17084

De distriktsverdeeling der residentie heeft na 1845 geene andere wijziging ondergaan dan de samensmelting van de distrikten Tjangkiran en Limbangan in het Kendalsche tot het tegenwoordige distrikt Bodja. Er bestaan alzoo geene bezwaren tegen eene vergelijking der bevolkingscijfers van het jaar 1845, vroeger door mij openbaar gemaakt, met die van het jaar 1867.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Samarang.	Samarang	72531	85831
	Srondol	17232	32941
	Grogol	28032	32341
	Singenlor	25141	41563
	Singenkoelon	19280	31494
	Totaal.	162216	224170
Salatiga.	Salatiga.	48211	81982
	Tengaron	29891	43589
	Totaal.	78102	125571
Ambarawa.	Ambarawa	43355	72476
	Oenarang	15363	38547
	Totaal.	58718	111023
Kendal.	Bodja	22160	51630
	Kaliwoengoe	18944	41768
	Perboean	13889	30106
	Kendal	30283	51498
	Troeko	19472	38569
	Selokaton	23661	42146
	Totaal.	128409	255717
Demak.	Demak	55611	78029
	Wedoong	47971	63586
	Samboong	33176	42275
	Singenkidool	40645	55522
	Mangar.	50819	69054
	Totaal.	228222	308466
Grobogan.	Poerwodadi	27016	43674
	Wirosari	22070	28665
	Grobogan	16782	30479
	Kradenan	32002	41028
	Totaal.	97870	143846

De aanwas der bevolking in het twee-en-twintigjarig tijdvak 1845—1867 was voor het regentschap Samarang 38,13 pCt. of gemiddeld 1,5 pCt. 's jaars; voor het regentschap Salatiga 60,77 pCt. of 2,21 pCt. 's jaars; voor het regentschap Ambarawa 89,97 pCt. of 2,90 pCt. 's jaars; voor het regentschap Kendal 99,14 pCt. of 3,20 pCt. 's jaars; voor het regentschap Demak 78,97 pCt. of 2,67 pCt. 's jaars; en voor het regentschap Grobogan 46,97 pCt. of 1,75 pCt. 's jaars.

De toeneming had, zonder uitzondering, plaats in alle distrikten. Het bevolkingscijfer bereikte het dubbele of meer dan het dubbele van 1845 in de distrikten Oenarang, Bodja, Kali-

woengoe en Perboean. Verdrievoudiging of nog sterker aanwas kwam nergens voor.

Het gemiddelde bevolkingscijfer der dessa's was in 1867 voor de geheele residentie = 411; voor het regentschap Samarang = 318; voor Salatiga = 548; voor Ambarawa = 433; voor Kendal = 415; voor Demak = 548 en voor Grobogan = 334.

Ieder huisgezin bestond gemiddeld, over de geheele residentie genomen, uit 4,7 zielen; voor de regentschappen was deze verhouding de volgende: Samarang = 4,8; Salatiga = 4,4; Ambarawa = 5,1; Kendal = 4,4; Demak = 4,6; Grobogan = 5,4.

Het cijfer der werkbare mannen werd voor het jaar 1867 opgegeven = 237459. Daaronder werden 179811 dienstplichtigen gerekend. Er kwam alzoo één werkbare man op de 4,8 inlanders.

De cijfers der niet inheemsche bevolking klonnen van 1845 tot 1867 voor de Europeanen van 2883 tot 6020, voor de Chineezee van 9579 tot 12169. Dat der Arabieren en andere vreemde oosterlingen nam echter af van 2277 tot 1391, doch hierboven is reeds aangestipt dat van de vreemde oosterlingen de als zoodanig ten onrechte gerangschikten tot de inlandsche bevolking zijn teruggebracht.

In Samarang bevinden zich talrijke Partikuliere landerijen. Zij liggen alle in de afdeeling Samarang zelve en zijn 35 in getal. Ik vind nergens hunne grootte of bevolking gespecificeerd. Hun gezamentlijke uitgestrektheid bedraagt 20820 bouws, waarvan 6016 behooren aan Europeanen, 11773 aan Inlanders, 1395 aan Chineezee, en 1636 aan andere vreemde Oosterlingen. De landen hadden in 1867 te zamen eene bevolking van 21759 zielen en waren in de verponding aangeslagen voor f 4,237,650.

Volgens de volkstelling van 1802, op last der toenmalige regeering bewerkstelligd door H. G. Slootman, J. M. Faupell, C. F. Krul en A. Vosling, bezaten de toenmalige regentschappen Samarang, Kaliwoengoe, Kendal, Oenarang, Salatiga, Ambarawa en de beide Demaks een zielental van 380057 zonder de Europeanen. Die regentschappen beantwoordden aan de tegenwoordige residentie Samarang zonder het regentschap Grobogan. Het cijfer der bevolking in 1867 voor dezelfde gewesten en zonder de Europeanen. was = 1019741. Diensvolgens zou de vermeerdering bedragen hebben in 65 jaren tijds 168,31 pCt. De gemiddelde jaarlijksche toenemingsverhouding over het geheele 65jarige tijdvak genomen was diensvolgens = 1,50.

XI. BEVOLKING DER RESIDENT

REGENTSCHAPPEN OF AFDEELINGEN.	DISTRIKTEN.	ONDER-DISTRIKTEN.	Oppervlakte in ☐ G. mijl.	Dessa's.	Huisgezin (Inlande
Magelang.	Magelang.	Magelang			
		Tengahen			
		Soember			
		Totaal	1,729	244	1110
	Ngassinan.	Ngandeng			
		Kajoepoering			
		Poetjang			
		Totaal	2,781	265	891
	Balak.	Klapa			
		Gales			
		Totaal	2,781	255	904
	Bandongan.	Tanabaya			
		Djetak			
		Kantji			
		Totaal	3,063	364	1088
	Probolinggo.	Probolinggo			
		Pinggol			
		Bebengan			
		Moengkit			
		Totaal	4,346	503	2018
	Remameh.	Salam			
		Djames			
		Totaal	1,572	238	698
	Menoreh.	Menoreh			
		Sadegan			
		Boroboedoer			
		Kaliaboe			
		Totaal	4,346	441	1398
		Tot. Regentsch.	20,618	2310	8098

SI- DENTIE KADOE IN 1867.

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders).	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineez.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
			12719				12719
			25509				25509
			12373				12373
244	11103	201	50601	1544	39	25	52410
			16607				16607
			16171				16171
			11176				11176
265	8913	2	43954	44	"	"	44000
			16022				16022
			33321				33321
255	9049	"	49343	37	"	"	49380
			24296				24296
			14731				14731
			16038				16038
264	10829	"	55065	18	"	"	55083
			34730				34730
			23962				23962
			22105				22105
			19169				19169
03	20120	17	99966	330	2	"	100315
			17288				17288
			13318				13318
38	6986	"	30606	9	"	"	30615
			21141				21141
			22543				22543
			17722				17722
			22594				22549
41	13938	"	84000	35	"	"	84035
10	80938	220	413535	2017	41	25	415838

REGENTSCHAPPEN OF AFDEELINGEN.	DISTRIKTEN.	ONDER-DISTRIKTEN.	Oppervlakte □ g. m.	Dessa's.	Huisge- (Inlan-
Temanggoong.	Djetis.	Boeloe			
		Temanggoong			
		Moengseng			
		Totaal	2,694	337	113
	Kadoe.	Manden			
		Kadoe			
		Petir			
		Totaal	2,980	382	138
	Lempoeyang.	Lempoeyang			
		Djoemo			
		Kebondalem			
		Totaal	4,511	228	94
	Prapak.	Krangan			
		Pingit			
		Totaal	1,902	99	52
	Soemowono.	Pringtali			
		Malabeh			
		Soemowono			
		Totaal	4,429	147	67
Tot. Regentsch.		16,518	1193	466	
	Tot. Residentie	37,136	3503	1275	

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders).	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
			15854				15854
			15615				15615
			14244				14244
337	11328	39	45713	418	1	3	46174
			20728				20728
			18706				18706
			17937				17937
382	13877	"	57371	1046	"	"	58417
			15394				15394
			12783				12783
			8790				8790
228	9435	"	36967	9	"	"	36976
			11585				11585
			14299				14299
99	5264	1	25884	190	"	"	26075
			13255				13255
			10484				10484
			10799				10799
147	6700	"	34538	60	"	"	34598
1193	46604	40	200473	1723	1	3	202249
3503	127542	260	614008	3740	42	28	618087

Kadoe is na Pekalongan de kleinste residentie van Java. Zij is echter nog 7 □ g. m. grooter dan de provincie Zeeland en slechts een drietal □ g. m. kleiner dan de Nederlandsche provincie Limburg.

Na de opheffing van Buitenzorg en Patjitan als afzonderlijke residentieën, is zij het eenige provinciaal gewest dat nergens de zee bereikt. Zij beslaat de groote en uiterst vruchtbare vallei tusschen den Soembing en de Merbaboe en Merapi, die zuidelijk in de vlakte van Djokjokarta overgaat.

In 1815 werd de bevolking van Kadoe geschat op een cijfer van 197310; in 1830 op 307339; in 1845 op 357111; in 1860 op 470511; in 1865 op 472875, en na de statistische opneming van 1867 in dit jaar op 618080.

Sedert 1815 zou de bevolking alzoo toegenomen zijn met 213,25 pCt. of met gemiddeld 2,2 pCt. 's jaars. Het jaar 1845 als punt van uitgang nemende, bekomt men een aanwas in 22 jaar van 73,77 pCt. of van gemiddeld 2,55 pCt. 's jaars. Kadoe is thans de dichtstbevolkte residentie van Java.

De dichtheid der bevolking was op de aangegeven tijdstippen

1815 =	5314	zielen	per	□ g. m.
1830 =	8277	"	"	" " " "
1845 =	9617	"	"	" " " "
1860 =	12672	"	"	" " " "
1865 =	12735	"	"	" " " "
1867 =	16647	"	"	" " " "

De bevolkingsstaat is opgemaakt, wat de cijfers der niet-inheemsche bevolking betreft, naar de residentie-statistieken over 1867, doch wat die der inlanders aangaat, naar de resultaten der statistische opneming van 1867, openbaar gemaakt in het extra-bijvoegsel van de Javasche Courant van 21 Febr. 1868. In de opgaven van het bestuur over 1867 kwam het cijfer der inlandsche bevolking voor als 541295, doch door de bijzondere opneming werd dit gebracht op 614008.

Van de beide regentschappen beslaat Temanggoong de kleinere noordelijke, Magelang de grootere zuidelijke helft der residentie. De bevolking is in deze laatste helft veel meer saamgedrongen dan in de noordelijke, want Magelang telt 20168 zielen per □ g. m., terwijl Temanggoong er slechts 12244 per □ m. heeft.

In hoeverre de distrikten binnen de grenzen der regentschappen nog in bevolkingsdichtheid verschillen, blijkt uit ondervolgend overzicht.

De staten der volkstelling van 1867 duiden tot zelfs de bevolkingcijfers der onderdistrikten aan, doch bij de berekening der dichtheidsverhoudingen heb ik mij tot de distrikten moeten bepalen, omdat ik de uitgestrektheid der onderdistrikten in geen der beschikbare bescheiden zie aangegeven.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Magelang.	Magelang . . .	1,729	52410	30312
	Ngassinan . . .	2,781	44000	15821
	Balak . . .	2,781	49380	17756
	Bandongan . . .	3,063	55083	17983
	Probolingó. . .	4,346	100315	23082
	Remameh . . .	1,572	30615	19475
	Menoreh . . .	4,346	84035	19566
	Totaal. . .	20,618	415838	20168
Temanggoong.	Djetis . . .	2,694	46174	17139
	Lempoeyang . . .	4,511	36976	8196
	Prapak . . .	1,904	26075	13694
	Kadoe . . .	2,980	58417	19603
	Soemowono . . .	4,429	34598	7811
	Totaal. . .	16,518	202249	12244

Kadoe beslaat de noordelijke helft van het stroomgebied der Progo. Het middengedeelte van dit gebied, hetzelfde waar de bouwvallen van Boeroboedoor thans nog de talrijke bevolking en de hooge beschaving van vroeger eeuwen vertolken, is het sterkstbevolkte deel van geheel Java. Dit middendeel wordt gevormd door de distrikten Remameh, Menoreh, Probolingó en Magelang, die te zamen op eene oppervlakte van nog geen 12 □ g. m. eene bevolking bezitten van meer dan 267000 zielen of van meer dan 22200 zielen per □ m.

In de meer noordelijk liggende distrikten wordt de bevolking, hoezeer immer nog zeer kompakt, allengs dunner. De zes distrikten Bandongan, Balak, Ngassinan, Prapak, Djetis en Kadoe, het middendeel der residentie uitmakende, hebben te zamen eene uitgestrektheid van ruim 16 □ g. m. en eene bevolking van ruim 279000 of ruim 17200 zielen per □ m. In de beide noordelijkste distrikten, Lempoeyang en Soemowono, te zamen beide 9 □ g. m. groot en bevolkt met ruim 71500 zielen, valt de dichtheidsverhouding evenwel tot slechts 8000 zielen per □ m.

De distriktsverdeling van Kadoe heeft na 1845 slechts een

paar wijzigingen ondergaan. Het voormalige distrikt Bligo werd met Remameh vereenigd, en Kadoe, als nieuw distrikt van Djetis gescheiden. De bevolkingscijfers van 1845 laten zich alzoo gevoeglijk stellen naast die van 1867.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Magelang.	Magelang	36268	52410
	Ngassinan	29024	44000
	Balak	26524	49380
	Bandongan	29030	55083
	Probolingo	69711	100315
Magelang.	Remameh	15891	30615
	Menoreh	35127	84035
	Totaal.	241575	415838
Temanggoong.	Djetis }	48125	46174
	Kadoe }		58417
	Lempoeyang	33949	36976
	Prapak	17050	26075
	Soemowono	16399	34598
	Totaal.	115523	202249

In het twee-en-twintigjarig tijdvak 1845—1867 zou alzoo de bevolking van het regentschap Magelang toegenomen zijn met 72,13 pCt. of met 2,5 pCt. 's jaars, en die van Temanggoong met 75,07 pCt. of met 2,58 pCt. 's jaars.

De aanwas had plaats in alle distrikten. Djetis maakt daarop slechts schijnbaar eene uitzondering, want het cijfer van 1845 sluit ook dat van Kadoe in en men moet alzoo ter vergelijking de cijfers van Djetis en Kadoe van 1867 samentellen, als wanneer het blijkt dat de bevolking er meer dan verdubbeld is. Verdubbeling of meer dan dat had overigens slechts nog plaats in de distrikten Soemowono en Menoreh.

Het gemiddeld bevolkingscijfer der dessa's was in 1867 voor de geheele residentie = 176; voor het regentschap Magelang = 180, en voor het regentschap Temanggoong = 169.

De cijfers der inlandsche huisgezinnen hierboven vermeld, zijn overgenomen uit de residentie statistiek van 1867. In de openbaar gemaakte resultaten der statistische opneming van hetzelfde jaar zie ik ze niet vermeld. Volgens de gegeven cijfers bestond ieder huisgezin gemiddeld, over de geheele residentie genomen, uit 4,8 zielen; voor het regentschap Magelang was deze verhouding = 5,1, en voor het regentschap Temanggoong = 4,3.

Het cijfer der werkbare mannen zie ik slechts vermeld in de residentie-statistiek, doch daar de opneming van 1867 een aanzienlijk hooger bevolkingscijfer heeft aangewezen dan die statistiek, zal ook het aantal werkbare mannen aanmerkelijk hooger zijn dan het in de residentie-statistiek aangegeven cijfer van 107725.

De cijfers der niet-inheemsche bevolking stegen van 1845 tot 1867, voor de Europeanen van 174 tot 260; voor de Chineezen van 2484 tot 3740, terwijl dat der Arabieren en vreemde Oosterlingen nauwelijks eenige verandering onderging (73 in 1845 en 70 in 1867).

De staten der statistische opneming van Kadoe behelzen een overzicht van de uitkomsten der volkstelling, met specificatie der distrikten en onderdistrikten niet alleen, maar ook van de seksen en leeftijden der inlanders. Die opgaven bezitten zeker eene hooge mate van nauwkeurigheid, en daar zij betrekking hebben tot het volkrijkste gewest in het middenpunt van Java, zijn zij voor de wetenschap hoogst belangrijk. Ik laat hier die cijfers volgen, wat de distrikten betreft.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	INLANDSCHE BEVOLKING.			
		Mannen.	Vrouwen	Meisjes.	Jongens.
Magelang.	Magelang . .	14588	16500	9716	9797
	Ngassinan . .	12055	13790	8733	9376
	Balak . . .	14449	15982	9099	9813
	Bandongan. .	16019	16293	11179	11574
	Probolingo. .	29164	33021	18227	19554
	Renameh . .	8780	10099	5667	6060
	Menoreh . .	22168	25007	17866	18959
	Totaal. . .	117223	130692	80487	85133
Temanggoong.	Djetis . . .	13377	14810	8467	9059
	Kadoe . . .	16951	18533	10500	11387
	Lempoeyang .	10434	11494	7274	7765
	Prapak . . .	7889	6822	5572	5601
	Soemowono. .	8966	10334	7516	7722
	Totaal. . .	57617	61993	39329	41534
	Tot. Resid.	174840	192685	119816	126667

Uit deze cijfers blijkt dat het geheel der mannelijke bevolking bestaat uit $174840 + 126667 = 301507$, en dat der vrouwelijke bevolking uit $192685 + 119816 = 312501$ zielen; dat de mannelijke tot de vrouwelijke individus staan $= 1 : 1,036$, de mannen tot de vrouwen $= 1 : 1,102$ en daarentegen de meisjes tot de jongens $= 1 : 1,057$.

XII. BEVOLKING DER RESIDENTIE

DJO

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ G. mijl.	Dessa's.
Gebied des Sulthans.	Bantool.	Tjelep		23
		Samen		37
		Boengkoës		48
		Poetjanganom		50
		Panggang		56
		Lipoero		46
		Tjapit		60
		Soka		39
		Pekodja		96
		Kretes		50
		Koewarassan		48
		Gaboësan		50
		Pandes		38
		Totaal.	4,58	641
	Kalassan.	Imogiri djokja		70
		Imogiri solo		88
		Djedjaran		35
		Pakem		126
		Tjanden		64
		Bandowo		50
		Redjokesoemo		65
		Barongan		55
		Demangan		146
		Soember		92
		Bribah		53
		Ngapik		48
		Tanggallan		95
		Bantarwaron		48
		Redjowinangon		78
		Sambilegi		55
		Totaal.	6,00	1168
	Sleeman.	Anginangin		54
		Klegoeng		122
		Godejan		37
		Godingan		108
		Tegalwaroe		41
		Djoemeneng		121
		Tembalangan		30
		Ploembon		33

Huisg
(Inlan

3

TIE DJOKJOKARTA OP HET EINDE VAN 1867.

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders.)	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
23	1198		2658				2658
37	2959		4295				4295
48	3145		4143				4143
50	2645		4267				4267
56	2293		6295				6295
46	1231		4414				4414
60	3100		5235				5235
39	3581		6467				6467
96	2688		6199				6199
50	2181		4474				4474
48	2361		4424				4424
50	2709		4284				4284
38	2340		4359				4359
641	32401	30	61514	79	"	"	61623
70	1710		2454				2454
88	1031		3671				3671
35	900		3673				3673
126	1300		5149				5149
64	750		5490				5490
50	640		2698				2698
65	1041		3616				3616
55	526		2846				2846
146	1038		6229				6229
92	465		3256				3256
53	371		1907				1907
48	452		2425				2425
95	452		3785				3785
48	365		2722				2722
78	1612		3861				3861
55	369		2699				2699
68	13022	91	56481	96	"	"	56668
54	2012		5898				5898
22	1922		6435				6435
37	977		2198				2198
08	2276		4496				4496
41	928		2561				2561
21	2763		6680				6680
30	954		2091				2091
33	559		2536				2536

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ G. mijl.	Dessa's.	Huisge (Inlan
Gebied des Sulthans.	Sleman.	Gamping		165	5
		Tegalredjo		60	1
		Koemoesoeh		42	
		Ngidjon		64	1
		Menoelis		31	
		Sendangpitoe		49	
		Totaal.	7,58	957	23
	Nanggoelan.	Gedonggoebah		20	
		Temanggal		7	
		Wadas		47	
		Grigak		18	
		Wonoredjo		4	
		Kentheng		5	
		Poendak		9	
		Kamal		5	
		Djatingarang		4	
		Nanggoelan		16	
		Selomiroh		28	
		Peering		16	
		Pritih		14	
		Tjebongan		21	
		Gedoengugiring		18	
		Sermo		52	
		Totaal.	3,26	282	
	Kalibawang.	Djomblangan		8	
		Nglangong		17	
		Klepoe		23	
		Gedoengrong		17	
		Salakmalang		19	
		Borowetan		7	
		Borokoelon		12	
		Dondong		3	
		Toeksongo		12	
		Dhikso		6	
		Semaken		5	
		Dhegan		6	
		Samigalook		12	
		Ngalian		14	
		Kalibawang		18	
		Doewet		5	
		Totaal.	1,28	184	

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders).	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN
165	5757		16246				16246
60	1329		2704				2704
42	832		3029				3029
64	1725		2764				2764
31	539		1852				1852
49	862		1717				1717
957	23435	117	61207	191	"	"	61515
20	747		2644				2644
7	186		766				766
47	785		3722				3722
16	315		1739				1739
4	97		726				726
5	78		565				565
9	146		818				818
5	94		829				829
4	102		648				648
16	411		1578				1578
28	395		2070				2070
16	245		968				968
14	558		3646				3646
21	295		1563				1563
18	256		1207				1207
52	817		2705				2705
82	5527	6	26194	3	"	"	26203
8	136		1393				1393
17	306		1992				1992
23	193		1702				1702
17	232		1561				1561
19	273		1524				1524
7	65		789				789
12	69		978				978
3	205		1371				1371
2	57		865				865
6	167		1283				1283
5	118		862				862
6	173		964				964
2	156		1031				1031
4	95		779				779
8	179		1469				1469
5	282		1992				1992
4	2706	2	20555	10	"	"	20567

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ G. mijl.	Dessa's.
Gebied des Sulthans.	Sentolo.	Bantar		2
		Djilaban.		6
		Kalibondol		3
		Djlegong matabayan		2
		Djlegong karangwetan		5
		Worawari		10
		Soekopontja.		5
		Kentheng		4
		Mahissan		6
		Ngalendah		4
		Toebin		10
		Karangassem		6
		Wonolopo		3
		Gegoeloe		8
		Sentolo		6
		Totaal.	1,03	80
	Pengasih.	Sirang		15
		Djosoetan		7
		Banjoemeneng		12
		Ngoelakan		9
		Djambokan		2
		Banaran		13
		Gedoengsogo		7
		Gedoenggaleh		7
		Boetoeh		8
		Panggang		6
		Mahissan koelon		2
		Mahissan wetan		2
		Djantoeran		1
		Pengasih		7
		Totaal.	3,33	98
	Goen. kidool.	Goenoeng kidool. (Oost-)		281
		Goenoeng kidool. (Midden-)		213
		Goenoeng kidool. (West-)		183
		Totaal.	24,42	677
		Passargedeh.		64
		Hoofdpl. Djokjokarta.		"
		Totaal.	0,41	

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders).	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
2	396		1419				1419
6	250		951				951
3	220		709				709
2	244		933				933
5	335		1317				1317
10	250		996				996
5	158		673				673
4	234		853				853
6	214		698				698
4	327		1175				1175
10	443		1820				1820
6	281		1190				1190
3	365		1451				1451
8	502		2135				2135
6	321		1119				1119
80	4540	"	17439	12	"	"	17451
15	431		2116				2116
7	173		939				939
12	410		1830				1830
9	165		1135				1135
2	115		786				786
13	356		1739				1739
7	153		815				815
7	390		1109				1109
8	188		1032				1032
6	154		1153				1153
2	161		1200				1200
2	203		956				956
1	352		1384				1384
7	196		1763				1763
98	3447	"	17957	6	"	"	17963
81	2716		11064				11064
13	2117		10897				10897
83	1512		6417				6417
77	6345	4	28378	34	"	"	28416
64	2002		10936	21			10957
	14127	945	37155	1188	19		39307
	16129	945	48091	1209	19	"	50264

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte □ g. m.	Dessa's.	Huisgezin (Inlande
Gebied des Sulthans.	Totaal gebied des Sulthans.				
	Bantool.		4,58	641	324
	Kalassan.		6,—	1168	130
	Sleeman.		7,58	957	234
	Nanggroelan.		3,26	282	55
	Kalibawang.		1,28	184	27
	Sentolo.		1,03	80	45
	Pengasih.		3,33	98	34
	Goen. kidool.		24,42	677	63
	Hoofdplaats en Passergedeh.		0,41	64	161
Gebied van Pakoe Alam.		Totaal. . .	51,89	4151	1075
	Brossot.	Glaheng.		59	16
		Genthan.		37	15
		Galoer		64	21
		Boegel		72	88
		Totaal. . .	2,76	232	143
		Hoofdpl. Djokjokarta. . .	"	"	13
		Totaal gebied van Pakoe Alam	2,76	232	15
		Totalen der residentie. .	54,65	4383	1231

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders.)	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
641	32401	30	61514	79	"	"	61623
1168	13022	91	56481	96	"	"	56668
957	23435	117	61207	191	"	"	61515
282	5527	6	26194	3	"	"	26203
184	2706	2	20555	10	"	"	20567
80	4540	"	17439	12	"	"	17451
98	3447	"	17957	6	"	"	17963
677	6345	4	28378	34	"	"	28416
64	16129	945	48091	1209	19	"	50264
4151	107552	1195	337816	1640	19	"	340670
59	1678		7671	"	"	"	7671
37	1536		7763	"	"	"	7763
64	2161		7641	"	"	"	7641
72	8876		7773	"	"	"	7773
232	14251	3	30848	102	"	"	30953
"	1339	6	3873	"	"	"	3879
232	15590	9	34721	102	"	"	34832
1383	123142	1204	372537	1742	19	"	375502

De residentie of het sulthanaat Djokjokarta heeft eene uitgestrektheid van 54.66 □ g. m. en is dus nagenoeg even groot als de provincie Zuidholland. Zij beslaat het Opakgebied en het zuidelijk deel van het Progogebied.

De afzonderlijke bevolkingscijfers van Djokdjokarta in haar tegenwoordige begrenzing dagteekenen van het jaar 1831. Men schatte het geheel der populatie toen op 198156 zielen. In de opgaven van 1845 is dit cijfer gesteld op 347525; in die van 1860 op 352800; in die van 1865 op 368418, en in die van 1867 op 375502. De residentie is, even als Soerakarta, meer aan het inlandsch bestuur overgelaten dan de goevernements-residentien, en het is hoogstwaarschijnlijk dat de cijfers slechts eene beperkte mate van vertrouwen verdienen. Als zeker kan men echter aannemen dat zij minstens het minimum der bevolking voorstellen. Eene nauwkeurige opneming zou zeer stellig de bevinding van aanzienlijke meerderheden tot uitkomst hebben. De bestaande cijfers, bij gebrek aan betere, tot maatstaf nemende, zou de populatie toegenomen zijn sedert 1831 met 89,48 pCt. of 1,80 pCt. 's jaars, en sedert 1845 met 8,05 pCt. of slechts 0,35 pCt. 's jaars.

De dichtheid der bevolking zou op de aangegeven tijdstippen geweest zijn, in

1831	=	3623	zielen	per	□ g. m.
1845	=	6358	"	"	"
1860	=	6454	"	"	"
1865	=	6740	"	"	"
1867	=	6869	"	"	"

De dichtheid kan niet distriktsgewijze, maar slechts regentschapsgewijze worden opgegeven, wat intusschen, in vergelijking met andere residentien op hetzelfde neerkomt, daar de Djokjosche regentschappen, met uitzondering van Goenoengkidool, in den regel niet grooter zijn dan de distrikten in de goevernements-residentien. Men kan de regentschappen zelve nog in drie groepen samenvatten. De eerste groep, Mataram koelon, het westelijk deel der residentie bevattende, bestaat uit de regentschappen Kalibawang (in het noorden), Nanggoelan, Pangasih en Sentolo (in het midden) en Brossot of Galoor (langs de zuidkust). De tweede groep, Mataram wetan, het midden der residentie innemende, bestaat uit de regentschappen Sleeman (in het noorden), Bantool

(in het zuiden), Kalassan (in het oosten) en de hoofdplaats (in het centrum). De derde groep bestaat dan uit de distrikten van Goenoengkidoel, die het uitgestrekte en slecht bevolkte oosterdeel der residentie vormen en slechts tot een enkel regentschap behooren.

De dichtheid der bevolking naar deze groepen en regentschappen berekenende, erlangt men de volgende uitkomsten. De bevolking der hoofdplaats Djokjokarta en van Passergedeh, is hieronder begrepen in de cijfers van het regentschap Kalassan.

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPEN.	Oppervl.	Bevolking.	Zielen
		□ g. m.		per □ g. m.
Mataram koelon	Kalibawang . .	1,28	20567	16068
	Nanggoelan . .	3,26	26203	8037
	Sentolo	1,03	17451	16942
	Pengasih	3,33	17963	5394
	Brossot (Galoer)	2,76	30953	11211
	Totaal	11,16	113137	9703
Mataram wetan	Sleman	7,58	61515	8115
	Kalassan en			
	Hoofdplaats . .	6,41	110811	17284
	Bantool	4,58	61623	13454
	Totaal	18,57	233949	12598
Goenoeng kidool	Goenoeng kidool .	24,42	28416	1163

Men ontwaart dat de bevolking in het Goenoeng kidoolsche of Zuidergebergte het meest verspreid is en slechts 1163 zielen per □ g. m. bedraagt. Trekt men dit gewest van Djokjo af, dan blijven voor de beide Matarams 30,23 □ g. m. (of eene uitgestrektheid zoo groot als de provincie Zeeland), met eene bevolking van 347086 zielen, wat eene dichtheid voorstelt van 11481 zielen per □ m. Deze dichtheidsverhouding stijgt, zooals uit de gegeven cijfers blijkt, voor Mataram wetan tot 12589 en voor het regentschap Kalassan met de hoofdplaats zelfs tot 17284.

Zonder Goenoeng kidool zou Djokjokarta, wat bevolkingsdichtheid betreft, gelijk staan met de residentien Pekalongan en Samarang.

De bevolkingscijfers der regentschappen in het jaar 1845 zijn samen te stellen naar de gegevevens, door mij in het jaar 1847 in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië openbaar gemaakt. De daar vermelde distrikten Semanoe en Ngawehawoe zijn gelijk aan het tegenwoordige regentschap Goenoeng kidool. Bantool karang heet thans eenvoudig Bantool, en Galoor draagt thans den naam van Brossot. — Nanggoelan's bevolking komt in die gegevens voor, met het cijfer van de Javanen onder het onmiddellijk beheer van het goeyernement staande.

REGENTSCHAPPEN.	INLANDSCHE BEVOLKING.	
	1845.	1867.
Nanggoelan . . .	25359	26194
Kalibawang . . .	13370	20555
Brossot (Galoor) .	36222	30848
Pengasih	10519	17957
Sentolo	11748	17439
Sleeman	83678	61207
Kalassan	53539	56481
Hoofdplaats en Passer gedeh. . .	41603	51964
Bantool	53279	61514
Goenoeng kidool .	16379	28378

Deze cijfers steken ongunstig af bij die der goeyernements-residentien.

In geen der regentschappen is de aanwas der bevolking in het twee-en-twintigjarig tijdvak van 1845—1867 zeer belangrijk te noemen, terwijl daarentegen eene belangrijke daling is op te merken wat betreft de regentschappen Brossot en Sleeman.

Zooals echter reeds gezegd is gebieden de cijfers dezer residentie voorzichtigheid bij het maken van gevolgtrekkingen.

Volgens de statistiek van 1867 was het gemiddeld bevolkingscijfer der dessa's, in dat jaar, voor de geheele residentie, de hoofdplaats niet medegerekend, = 76; voor Nanggoelan = 92; voor Kalibawang = 111; voor Brossot = 133; voor Pengasih = 183; voor Sentolo = 218; voor Sleeman = 64; voor Kalassan = 48; voor Passer gedeh = 171; voor Bantool = 96, en voor Goenoeng kidool = 42. In geen der tot-

nog toe beschouwde residenten werd eene zoo schrale gemiddelde bevolking der dessa's waargenomen.

Volgens dezelfde statistiek bestond ieder inlandsch huisgezin, gemiddeld, over de geheele residentie genomen, uit 3,02 zielen; voor Nanggöelan was deze verhouding = 4,7; voor Kalibawang = 7,6; voor Brossot = 2,16; voor Pengasih = 5,2; voor Sentolo = 3,8; voor Sleeman = 2,6; voor Kalassan = 4,3; voor de hoofdplaats Djokdjokarta met Passergedeh = 2,7; voor Bantool = 1,9 en voor Goenoeng kidool 4,4.

De groote verschillen in deze evenredigheden geven recht te meer om aan de juistheid der cijfers te twifelen. Het schijnt dat de cijfers der huisgezinnen nauwkeuriger zijn opgegeven dan die der individuen. Dat de huisgezinnen in Bantool, Brossot en Sleeman gemiddeld slechts 1,9 of 2,16 of 2,6 leden sterk zouden zijn, laat zich niet wel aannemen en doet vermoeden dat een deel der bevolking bij het doen der opgaven verzwegen is.

Het cijfer der werkbare mannen werd in 1867 geschat op 105889 en dat der dienstplichtigen op 74144. Er kwam alzoo één werkbare man op de 3,5 inlanders.

Het aantal Europeanen klom sedert 1845 van 684 tot 1204, en dat der Chineezzen van 1063 tot 1742. Het cijfer der Arabieren en andere vreemde oosterlingen was in 1845 nog 55. In dat van 1867 is slechts sprake van Arabieren alleen.

XIII. BEVOLKING DER RESIDENTIE SOE- RAK

AFDEELINGEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ g. mijl.	Dessa's of Kampongs.	Huizen (Inland)
Gebied des Soesoehoenan's.	Hoofdplaats.		800	
	Kartasoera		1438	
	Klatten		2551	
	Boyolali		1553	
	Ampel		3079	
	Sragen		2960	
	Totaal.		1930	
Gebied van Mangko negoro.	Hoofdplaats.		8	
	Karangpandan		1163	
	Wologiri		1897	
	Malangdjiwan		1099	
	Totaal.		4161	
	Totaal residentie.	110.—	16542	181

SOE- RAKARTA OP HET EINDE VAN 1867.

Dessas of Kampongs.	Huisgezinnen (Inlanders).	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
800	"	820	55186	2501	19	201	58727
1438	"	61	114840	275	"	20	115196
2551	"	225	75271	587	12	13	76108
1553	"	364	94366	475	8	20	95233
3079	"	145	89411	130	5	30	89721
2960	"	315	58807	220	"	26	59368
1930	"	1930	487881	4188	44	310	494353
"	"	"	15816	"	"	"	15816
1162	"	52	38912	215	"	3	39182
1897	"	18	117502	181	"	"	117701
1099	"	7	64007	140	"	"	64154
4161	"	77	236237	536	"	3	236853
16542	181029?	2007	724118	4724	44	313	731206

Het gebied der residentie of van het Soesoehoenaat Soerakarta wordt gerekend eene oppervlakte te beslaan van 110 □ g. m., zoodat het in uitgestrektheid gelijkstaat aan de provinciën Zuid-holland, Utrecht en Zeeland te zamen. Een gedeelte van dit gebied ligt buiten de grenzen van het gewest zelf. Het zijn verschillende stukken grond van eenige □ palen groot en verspreid in de residentien Samarang en Djokjokarta, die bij de grensregeling der Vorstenlanden na den Java-oorlog van 1825—1830 aan Solosche grooten zijn gelaten. Zij zullen te zamen eene oppervlakte beslaan van ongeveer 5 □ g. m. Zes er van liggen in het regentschap Salatiga, het zevende (Selo) in het regentschap Grobogan en het achtste (Ngawen) in het regentschap Goenoeng kidool van Djokjokarta.

De bevolkingscijfers van Soerakarta schijnen nog minder aanspraak te kunnen maken op juistheid dan die van Djokjokarta. De invloed van het Europeesch bestuur schijnt er nog niet krachtig genoeg te zijn geweest om de inlandsche hoofden te brengen tot het doen van juiste opnemingen of van juiste opgaven. De cijfers, waarvan hier sprake is, zijn dus slechts als benaderende te beschouwen.

De eerste opgave van het bevolkingscijfer van Soerakarta, zooals het ongeveer thans is begrensd, heeft men te danken aan Raffles (Hist. Jav. II p. 266, v. v.) Men telde er toen 197310 bewoners. In 1834 stelde men dit cijfer op 323199; in 1845 op 504167; in 1860 op 695268; in 1865 op 728239, en in 1867 op 731206. Volgens deze getallen zou de bevolking toenomen zijn, sedert 1815 met 270,5 pCt. of 2,55 pCt. 's jaars; sedert 1834 met 126,2 pCt. of 2,5 pCt. 's jaars, en sedert 1845 met 45,03 pCt. of 1,7 pCt. 's jaars. Deze verhoudingen wijken niet zeer belangrijk af van die in de overige residentien in het algemeen en schijnen recht te geven tot de gevolgtrekking dat nog meer waarde aan de cijfers te hechten is dan verwacht mocht worden. Eene meer zorgvuldige opneming zal hoogstwaarschijnlijk doen uitkomen, dat in de bestaande opgaven een deel der bevolking verzwegen is.

De dichtheid der bevolking zou, volgens de bestaande gegevens, geweest zijn in

1815	=	1793	zielen	per	□ g. m.
1834	=	2938	"	"	" " "
1845	=	4583	"	"	" " "

1860	=	6320	zielen	per	□	g.	m.
1865	=	6620	"	"	"	"	"
1867	=	6647	"	"	"	"	"

Omtrent de dichtheid der bevolking in de verschillende regentschappen of distrikten zijn geene numerieke verhoudingen te stellen. In geen der beschikbare bescheiden zie ik de uitgestrektheid der distrikten opgegeven en de tegenwoordige distrikten beantwoorden ook niet aan die, welke op de nieuwste kaart der residentie in den Algemeenen Atlas van Nederlandsch Indië van Melville van Carnbee en Versteeg zijn afgebeeld of aan die, welke ik in mijne vroegere Bijdragen tot de statistiek der bevolking van Java (Tijdschr. Nederl. Indië 1847) heb aangeduid. Intusschen laat zich nagaan dat de bevolking zeer onregelmatig over de residentie verspreid is en dat zij het meest is samengedrongen in het middendeel der groote vallei tusschen den Merbaboe en Merapi en den Lawoe, waar ook de hoofdplaats Soerakarta zich bevindt.

Eene juiste vergelijking tusschen de bevolking der verschillende distrikten op vaneengelegene tijdstippen, is evenmin te maken. In vroeger jaren heb ik eene opgave gepubliceerd, waarschijnlijk loopende over het jaar 1838, waarin de bevolkingscijfers der toenmalige distrikten zijn aangegeven. De distrikten waren toen 18 in getal; doch ik bezit de gegevens niet om ze met eenige juistheid tot de tegenwoordige 8 of 9 distrikten te herleiden. Die vroegere 18 distrikten werden toen gezegd te zamen eene bevolking te bezitten van 358230 zielen of ongeveer de helft van het zielental van 1867. Men zou alzoo als bij benadering kunnen stellen dat het dubbele bevolkingscijfer van 1838 de tegenwoordige bevolking dier voormalige distrikten voorstelt. Die cijfers in verband brengende met de uitgestrektheid dier distrikten, welke zich eenigzins benaderend uit de kaart van den heer Versteeg laat bepalen, zou men zich althans eenige voorstelling van de verspreiding der bevolking kunnen maken, b. v.:

AFDEELINGEN. (Oude)	DISTRIKTEN. (Oude).	Oppervl. □ g. m. (Ruwe be- rekening).	Bevolking in 1867. (Ruwe be- rekening).	Zielen per □ g. m. (Ronde cijfers.)
Padjang.	Kartasoera. . . .	5	60000	12000
	Boyolali	7	138000	19700
	Klatten.	10	219000	21900
	Laroh	4	10000	2500
	Semboeyan. . . .	16	12000	750
Soekawati.	Soekowati wetan .	13	38000	2900
	Soekowati koelon .	13	16000	1200
	Gagatan	3	41000	13600
	Simowalen. . . .	2	10000	5000
	Ampel, Getas en Assinan	3	66000	22000
	Hongobayan . . .	3	10000	3300
	Laban	1	57000	57000
	Selokradenan . .	2	6000	3000
	Kadoewang . . .	17	14000	820
	Wiroko.	7,5	6000	800
	Hariboyo	3,5	8000	2280

Ofschoon de cijfers en verhoudingen voor niet meer gegeven worden dan zij zijn, mag men er uit besluiten dat het tegenwoordig gebied der voormalige drie zuidelijke distrikten, Semboeyan, Wiroko en Kadoewang en te zamen grooter dan Kadoe, nog geene 1000 zielen per □ m. bezitten; dat op de tegenwoordige oppervlakte van de voormalige drie noordoostelijke distrikten, Soekawati koelon, Soekawati wetan en Hongobayan gemiddeld tusschen de 2000 à 3000 zielen per □ m. komen; dat deze verhouding stijgt tot boven de 8000 voor de beide voormalige noordwestelijke distrikten Gagatan en Simowalen; en dat eindelijk het centrale en westelijke deel der residentie, vertegenwoordigd door de voormalige distrikten Laban (aan de

hoofdplaats grenzende). Kartasoera, Hariboyo, Laroh, Klatten en Boyalali, omstreeks 30 □ g. m. groot, eene bevolking bezit van tusschen de 16000 à 17000 zielen per □ m.

Het aantal dessa's = 16542 in het totale bevolkingscijfer der residentie deelende, bekomt men slechts 44 zielen als de gemiddelde bevolkingssterkte der dorpen. Hier zijn blijkbaar echter de zoogenaande kampougs of wijken of gehuchten als dessa's opgebracht. Zoo is de hoofdplaats Soerakarta in 800 kampongs of wijken verdeeld, waarvan elk gemiddeld met ruim 73 zielen bevolkt was.

Omtrent het cijfer der huisgezinnen, werkbare mannen en dienstplichtigen in Soerakarta, bestaan geene gegevens in de beschikbare bescheiden.

Het aantal Europeanen nam sedert 1845 toe van 900 tot 2007, en dat der Chineezzen van 2000 tot 4724. Dat der Arabieren en vreemde Oosterlingen daalde daarentegen van 1200 tot 357, doch hieromtrent geldt de reeds herhaaldelijk gemaakte opmerking betreffende vroegere onjuiste klassifikatie in de categorie „andere Vreemde Oosterlingen.”

Met de bestaande gegevens is het thans mogelijk te overzien de toeneming der bevolking op het gebied der Vorstenlanden zooals zij begrensd waren vóór den Java-oorlog, toen daartoe nog gerekend werden de residentieën Banjoemas, Bagelen, Madioen (zonder Patjitan) en Kediri.

In 1815 stelde Raffles die bevolking op een cijfer van 1,657,934.

In 1845 was zij te schatten op 2,421,526.

Volgens de jongste bescheiden bedroeg zij in 1867 3,866,280.

XIV. BEVOLKING DER RESIDENTIE JAPA

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in G. mijl. □	Dessa's.	Huisge- (Inland
Patti.	Patti.	2,52	92	85
	Tengelles	2,00	67	57
	Selowessi	2,66	101	80
	Tjingkalsewoe	2,33	71	53
	Angkattan	1,66	81	55
	Glongong	1,33	86	54
	Bogorame	3,00	113	58
	Totaal	15,30	611	440
Japara	Japara	3,50	63	90
	Mayong	3,25	68	90
	Bandjaran	6,25	64	40
	Totaal	13,00	195	220
Koedoes	Koedoes	1,00	74	100
	Tjendono	1,00	76	60
	Oendaan	2,25	53	60
	Totaal	4,25	203	240
Joana of Djawana	Joana	1,25	33	60
	Mantoo	2,00	77	50
	Mergotoehoe	4,25	105	130
	Totaal	7,50	215	220
	Tot. Regentsch.	40,25	1224	1170
	Karimon java	1,80	2	
	Tot. Residentie	42,05	1226	1170

STATISTIEK VAN JAPARA OP HET EINDE VAN 1867.

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders.)	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
92	8539	133	48280	1694	25	37	50169
67	5784	20	36579	"	5	1	36605
101	8002	12	44134	"	"	"	44146
71	5378	"	28386	"	"	"	28386
81	5538	"	24835	49	"	"	24884
86	5475	"	29141	"	"	"	29141
113	5899	"	28078	"	"	"	28078
611	44615	165	239433	1743	30	38	241409
63	9640	158	47622	521	76	384	48761
68	9025	21	59042	1763	"	5	60831
64	4298	14	24449	12	"	"	24475
195	22963	193	131113	2296	76	389	134067
74	10498	60	57718	2924	"	13	60715
76	6910	22	30130	38	"	"	30190
53	6851	13	28776	"	"	"	28789
203	24259	95	116624	2962	"	13	119694
33	6195	28	28497	1117	"	25	29667
77	5822	"	28930	621	"	155	29706
105	13159	16	61393	174	"	"	61583
215	25176	44	118820	1912	"	180	120956
224	117013	497	605990	8913	106	620	616126
2	100?	2	442	16	"	243	703
226	117113	499	606432	8929	106	863	616829

Japara, een der kleinste maar bestbevolkste residentieën van Java, is met inbegrip der kleine eilandengroep van Karimon-Java, ruim 42 □ g. m. groot en dus zoo groot als de provincie Groningen of slechts een drietal □ mijlen kleiner dan de provincie Noordholland.

In 1815 schatte men het bevolkingscijfer op 216096; in 1830 op 370311; in 1845 op 421414; in 1860 op 544376; in 1865 op 597225, en in 1867 op 616829.

Sedert 1815 zou de bevolking alzoo toegenomen zijn met 185,4 pCt. of 2 pCt. 's jaars. Het jaar 1845 als uitgangspunt der vergelijking nemende, zou de aanwas geweest zijn 46,37 pCt. of gemiddeld 1,31 pCt. 's jaars.

De dichtheid der bevolking was op de genoemde tijdstippen:

1815	=	5139	zielen	per	□ g. m.
1830	=	8817	"	"	" "
1845	=	10336	"	"	" "
1860	=	12961	"	"	" "
1865	=	14219	"	"	" "
1867	=	14686	"	"	" "

Japara bestaat uit de vier regentschappen Patti, Japara, Koedoes en Joana en uit de eilandengroep Karimon-java. Van die regentschappen beslaat Japara het grootere noordwestelijke, Joana het kleinere noordoostelijke, Koedoes het kleinere zuidwestelijke en Patti het grootere zuidoostelijke deel der residentie. De Karimon-java-eilanden, van welke het voornaamste nog geen □ g. m. groot is, hebben eene bevolking van slechts 703 zielen, die allen of nagenoeg allen op het hoofdeiland gevestigd zijn.

De dichtheidsverhoudingen der populatie in de verschillende regentschappen was, volgens de bescheiden over 1867, als volgt:

REGENTSCHAPPEN.	Oppervlakte □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Patti	15,50	241409	15574
Japara	13,00	134067	10312
Koedoes	4,25	119694	28163
Joana	7,50	120956	16127

Men ontwaart dat Koedoes verreweg het dichtste bevolkt is. Men kan zich echter eene juistere voorstelling maken van de verdeeling der volksmassa in de residentie, wanneer men de dichtheidsverhoudingen der distrikten nagaat en de distrikten-

groepen neemt meer overeenkomstig hunne natuurlijke ligging dan naar hunne administratieve rangschikking. Zoo kan men de distrikten brengen tot drie groepen en wel tot de noordelijke-, de midden- en de zuiderdistrikten. De eerste groep bestaat uit Japara (westelijk en zuidwestelijk van het Moerialgebergte), Bandjaran (noordelijke helft en vlakte van den Moeriah) en Mergotoehoe (noordoostelijke vlakte van den Moeriah). De tweede groep bestaat uit de distrikten, die zich tusschen den Moeriah en de rivieren Tangoelangin en Joana uitstrekken en van het westen naar het oosten gerekend zich aaneenschakelen als volgt: Mayong, Koedoes, Tjendono, Tengelles, Patti, Selowessi en Joana. De derde groep eindelijk bestaat uit de distrikten, die zich aan het Grobogansche aansluiten en van het westen naar het oosten in de volgende orde zijn gelegen: Oendaan, Tjingkalsewoe, Angkattan, Glongong, Bogorame en Mantoop.

De cijfers der distrikten naar deze groepeeringsamenstellende, bekomt men volgend overzicht:

GROEPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervl.	Bevolking.	Zielen
		□ g. m.		per □ g. m.
Noordelijke.	Japara	3,50	48761	13931
	Bandjaran	6,25	24475	3916
	Mergotoeho	4,25	61583	14490
	Totaal. . . .	14,00	134819	9629
Midden.	Mayong.	3,25	60831	18721
	Koedoes	1,00	60715	60715
	Tjendono	1,00	30190	30190
	Tengelles	2,00	36605	18307
	Patti	2,52	50169	19908
	Selowessi	2,66	44134	16591
	Joana	1,25	29667	23733
	Totaal.	13,68	312311	22829
Zuidelijke.	Oendaan	2,25	28789	12350
	Tjingkalsewoe	2,33	28386	12182
	Angkattan	1,66	24884	14990
	Glongong	1,32	29141	22076
	Bogorame	3,00	28078	9359
	Mantoop	2,00	29706	14853
	Totaal.	12,56	168984	13454

De middendistrikten zijn alzoo meer dan tweemaal dichter bevolkt dan de noordelijke en ook nog aanmerkelijk dichter dan de zuidelijke. Eene zoo kompakte menschenmassa als die in de vlakte van Koedoes en Patti wordt over eene gelijke uitgestrektheid nergens elders op Java aangetroffen, dan in de delta van Soerabaya. Ook de zuidelijke distrikten, die, wat hunne noordelijke helft betreft, insgelijks tot de vlakte van Koedoes en Patti behooren, zijn nog sterk bevolkt, wat ook geldt voor de zuidelijke helft der distrikten Japara en Mergotoehoe. Daarentegen is de populatie betrekkelijk dun in het distrikt Bandjaran, dat grootendeels bestaat uit de noordelijke helft van het Moeriaheberge en zijne uitloopers.

De distriksverdeeling van Japara was in het jaar 1845 dezelfde als de tegenwoordige. De over 1845 gegeven distriktcijfers laten zich alzoo gereedelijk met die van 1867 vergelijken. De volgende cijfers omvatten zoowel de niet-inheemsche als de inlandsche bevolking.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Patti.	Patti	30915	50169
	Tengelles	24641	36605
	Selowessi	37599	44146
	Tjingkalsewoe	18355	28386
	Angkattan.	18340	24884
	Glongong	20297	29141
	Bogorame	26956	28078
	Totaal.	177103	241409
Japara.	Japara	36240	48761
	Mayong	31483	60831
	Bandjaran.	10916	24475
	Totaal.	78639	134067
Koedoes.	Koedoes	49328	60715
	Tjendono	24031	30190
	Oendaan	16071	28789
	Totaal.	89430	119694
Joana.	Joana	18883	29667
	Mantoo	22663	29706
	Mergotoehoe	34562	61583
	Totaal.	76108	120956

In het tijdvak van 1845 tot 1867 zou de bevolking toegenomen zijn: in het regentschap Patti met 36,87 pCt. of 1,49 pCt. 's jaars; in het regentschap Japara met 72,01 pCt. of 2,5 pCt. 's jaars; in Koedoes met 33,84 pCt. of 1,31 pCt. 's jaars, en in Joana met 58,92 pCt. of 2,25 pCt. 's jaars. De toeneming was alzoo in verschillende regentschappen zeer ongelijk. Zij was het belangrijkste in het regentschap Japara en het geringste in Koedoes. Verdubbeling werd in geen regentschap bereikt, en, wat de bijzondere distrikten betreft, slechts in Bandjaran. Overigens strekte zich de aanwas zonder onderscheid uit over alle distrikten.

Het gemiddeld bevolkingscijfer der dessa's was in 1867 voor de geheele residentie = 503; voor het regentschap Patti = 395; voor Japara = 687; voor Koedoes = 589; voor Joana = 562, en voor de Karimon-java-eilanden = 351.

Ieder huisgezin der inlandsche bevolking bestond gemiddeld, over de geheele residentie (zonder de eilanden) genomen, uit ruim 5,1 leden. Voor de regentschappen was deze verhouding: voor Patti = 5,3; voor Japara = 5,7; voor Koedoes = 4,8, en voor Joana = 4,7. Het aantal huisgezinnen der Karimon-java-eilanden zie ik niet opgegeven.

Als cijfer der werkbare mannen vind ik voor de geheele residentie (zonder de eilanden) opgegeven 91795, wat eene verhouding zou geven van slechts één werkbare man op de 6,5 inlanders. Van de werkbare mannen werden 82878 gerekend dienstplichtig te zijn.

De cijfers der niet-inheemsche bevolking stegen van 1845 tot 1867, voor de Europeanen van 403 tot 499; voor de Chineezzen van 6610 tot 8929, en voor de Arabieren en andere vreemde Oosterlingen van 939 tot 969.

Volgens de reeds meermalen aangehaalde volkstelling van 1802 werden de toenmalige regentschappen Japara, Tjinkalsewoe, Glongong, Koedoes, Joana en Patti, beantwoordende aan de tegenwoordige residentie Japara, opgenomen door H. Fredriksz, M. De Loo, J. G. Ehler en J. G. Van Hoorn, die het algemeen bevolkingscijfer (met uitzondering van de Europeanen) tot een totaal brachten van 321001 zielen. De opgaven van 1867, de Europeanen niet medegerekend, dat totaal stellende op 616330, zou de bevolking in het vijf-en-zestigjarig tijdperk slechts toegenomen zijn met 91,97 pCt. of gemiddeld jaarlijks met slechts 1 pCt.

XV. BEVOLKING DER RESIDENTIE

REGENTSCHAPPEN OF AFDEELINGEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in ☐ G. mijl.	Dessa's.
Rembang	Kotta Rembang	3,002	101
	Waroe		
	Binangoon	3,306	83
	Kragan	3,458	54
	Soelang	5,806	78
	Pamottan	3,472	50
	Sedan	5,986	45
	Totaal	25,030	411
Toeban	Toeban	0,082	23
	Djenoe	6,694	75
	Rembes	5,654	86
	Rengel	8,986	123
	Bantjar	4,889	85
	Djatirogo	5,736	59
	Singahan	4,222	65
	Totaal	36,263	516
Bodjonegoro	Bodjonegoro	2,750	29
	Bowerno	5,708	165
	Pellem	4,000	154
	Temayang	5,861	91
	Ngoempak	9,347	91
	Padangan	12,167	102
	Tinawoon	5,194	51
	Totaal	45,527	638
Blora	Blora	4,944	5
	Karangdjati		151
	Djepon	6,528	82
	Ngawen	6,542	127
	Panolan	4,958	58
	Randoe blatong	9,319	36
	Totaal	32,291	459
	Totaal Resid.	139,111	2069

REM

Huisge
(Inlan

18

80

63

37

4

3

3

31

2

6

6

8

5

3

4

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

3

TIE REMBANG OP HET EINDE VAN 1867.

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders).	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
101	1881	234	13133	2184	13	"	15564
83	8032	7	47543	"	"	"	47550
54	6208	35	39809	4617	"	"	44461
78	3753	"	24302	"	"	"	24302
50	4536	1	26486	"	"	"	26487
45	3481	1	21434	"	"	"	21435
	3478	7	20374	"	"	"	20381
11	31369	305	195081	6801	13	"	200180
23	2594	68	18103	4061	130	33	22395
75	6838	"	40325	"	"	"	40325
86	6830	2	41470	"	"	"	41472
23	8623	26	54639	"	"	"	54665
85	5944	2	38050	"	"	"	38052
59	3392	27	26651	"	"	"	26678
65	4208	36	23233	"	"	"	23268
16	38429	161	242470	4061	130	33	246855
29	1942	79	13643	1162	12	1	14897
65	5908	14	36065	108	"	"	36187
54	8899	22	50080	143	"	"	50245
91	5019	9	26985	60	"	"	27054
91	3566	5	22260	72	"	"	22337
92	5694	8	40194	140	"	"	40342
51	2757	6	16675	89	"	"	16770
38	33785	143	205902	1774	12	1	207832
5	1319	38	6359	753	"		7150
11	7315	"	37562	"			37562
2	3884	2	28355	32			28389
7	6798	2	33749	117			33868
8	2658	8	14606	200			14814
6	1911	15	10176	13			10204
9	23885	65	130807	1115			131987
9	127468	654	772260	13751	155	34	786854

De residentie Rembang is nog eenige □ m. grooter dan de provinciën Noordholland, Zuidholland en Zeeland te zamen. Zij beslaat eene oppervlakte van ruim 139 □ g. m.; is meer dan driemaal grooter dan Japara en meer dan viermaal grooter dan Kadoe.

Het bevolkingscijfer van 1815 van de gewesten die de tegenwoordige residentie Rembang samenstellen, was niet hooger dan 217421. In 1830 telde men er 413334 zielen en in 1845 reeds 478836, welk cijfer sedert nog steeg; in 1860 tot 691438; in 1865 tot 746776, en in 1867 tot 786854.

Volgens deze cijfers was de aanwas der populatie sedert 1815 = 261,9 pCt. of 2,5 pCt. 's jaars. Het jaar 1845 tot grondslag der vergelijking nemende, was de toeneming = 64,32 pCt. of 2,30 pCt. 's jaars.

De dichtheid der bevolking was op de genoemde tijdstippen:

1815	=	1562	zielen	per	□ g. m.
1830	=	2971	"	"	"
1845	=	3442	"	"	"
1860	=	4970	"	"	"
1865	=	5440	"	"	"
1867	=	5667	"	"	"

Van de regentschappen van Rembang ligt Rembang zelf in het noordwesten; Blora in het zuidwesten; Toeban in het noordoosten, en Bodjonegoro in het zuidoosten der residentie. Zij zijn op zich zelve reeds uitgestrekte gewesten. Rembang is zoo groot als de provincie Utrecht; Blora zoo groot als Zeeland; Toeban nog eenige mijlen grooter dan Zeeland, en Bodjonegoro zoo groot als Noordholland. Met andere residentien vergeleken is Blora alleen bijna van gelijke uitgestrektheid als Pekalongan; Toeban bijkans even groot als Kadoe, en Bodjonegoro grooter dan Japara.

De dichtheidsverhoudingen der bevolking in deze vier regentschappen was in 1867 als volgt:

REGENTSCHAPPEN	Oppervlakte	Bevolking.	Zielen per
	□ g. m.		□ g. m.
Rembang	25,030	200180	7997
Toeban	36,263	246855	6807
Bodjonegoro	45,527	207832	4564
Blora	32,291	131987	4087
Rembang en Toeban . . .	61,293	447035	7293
Bodjonegoro en Blora . .	77,818	339819	4366

De beide strandregentschappen zijn alzoo aanmerkelijk sterker bevolkt dan de beide binnenlandsche, en het zijn in die regentschappen nog voornamelijk de stranddistrikten die het overwicht verzekeren. In de binnenlanden heeft het meerendeel der bevolking zich gevestigd aan of nabij de groote Solorivier. Het overige der residentie bestaat uit weinig vruchtbare kalk- en zandsteenheuvels en voedt slechts eene schaarsche bevolking.

Bij de rangschikking der distrikten in ondervolgend overzicht is gelet op hunne ligging.

De eerste groep bestaat uit de stranddistrikten die van het westen naar het oosten in de rangorde volgen waarin ze zijn opgenoemd.

De tweede groep is samengesteld uit de binnenlandsche distrikten van het regentschap Rembang (van het westen naar het oosten: Soelang, Pamottan en Sedan), en uit de distrikten van het regentschap Blora, alle ten westen van de Solorivier gelegen (van het westen naar het oosten in de noordelijke helft van het regentschap. Ngawen, Karangdjati met de hoofdplaats Blora, en Djepon, en in de zuidelijke helft Randoeblatong en Panolan).

Tot de derde groep breng ik de binnenlandsche distrikten ten noorden van de Solorivier (van het westen naar het oosten Djatirogo en Singahan, geen van beiden tot aan de Solorivier reikende, en, meer in het zuiden aan de rivier grenzende, Tinawoon en Rengel). Tinawoon uitgezonderd, behooren zij tot het regentschap Toeban.

De vierde groep bevat dan de Bodjonegorosche distrikten, zuidelijk van de Solorivier gelegen, en alle door die rivier begrensd (van het westen naar het oosten: Padangan, Ngoempah, Bodjonegoro, Temayang, Pellem en Bowerno).

GROEPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervl. in □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Stranddistrikten.	Waroe met Rembang. . . .	3,002	63114	21023
	Binangoon. . . .	3,306	44461	13448
	Kragan. . . .	3,458	24302	7027
	Bantjar. . . .	4,889	38052	7783
	Djenoe met Toban. . . .	6,776	62720	9256
	Rembes. . . .	5,654	41472	7334
	Totaal. . . .	27,085	274121	10120
Blorasche.	Toelang. . . .	5,806	26487	4562
	Pamottan. . . .	3,472	21435	6173
	Sedan. . . .	5,986	20381	3404
	Ngawen. . . .	6,542	33749	5159
	Karangdjati met Blora. . . .	4,944	44712	9043
	Djepon. . . .	6,528	28389	4502
	Randoeblatong. . . .	9,319	10204	1095
Toebansche.	Panolan. . . .	4,958	14814	2987
	Totaal. . . .	47,555	200171	4209
Djatirogo.	Djatirogo. . . .	5,736	26678	4650
	Singahan. . . .	4,222	23268	5511
	Tinawoon. . . .	5,194	16770	3226
	Rengel. . . .	8,986	54665	6083
	Totaal. . . .	24,138	121381	5028
Bodjonegorosche.	Padangan. . . .	12,167	40342	3315
	Ngoempah. . . .	9,847	22337	2268
	Bodjonegoro. . . .	2,750	14897	5417
	Temayang. . . .	5,861	27054	4615
	Pellem. . . .	4,000	50245	12561
	Bowerno. . . .	5,708	36187	6339
	Totaal. . . .	40,333	191062	4712

Men ontwaart dat de stranddistrikten meer dan dubbel zoo dicht bevolkt zijn dan een der overige groepen. De Blora'sche distrikten komen het minst gunstig uit, waar zelfs in het uitgestrekte distrikt Randoeblatong slechts 1095 zielen per □ m. wonen. Na de Blora'sche volgen de Bodjonegoro'sche, en zonder Pellem, dat eene populatie telt van 12561 zielen per □ m., zouden ze gemiddeld slechts 3872 zielen per □ m. bezitten.

Eene samenstelling der distriktscijfers van 1845 en 1867 geeft
volgend overzicht:

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Rembang.	Kotta Rembang . . .	11758	15564
	Waroe	28657	47550
	Binangoon	29583	44461
	Kragan	17011	24302
	Soelang	18509	26487
	Pamottan	9283	21435
	Sedan	16532	20381
	Totaal. . .	131333	200180
Toeban.	Toeban	15073	22395
	Djenoe.	28845	40325
	Rembes	23181	41472
	Rengel.	31388	54665
	Bantjar	27570	38052
	Djatirogo	12535	26678
	Singahan	10549	23268
	Totaal. . .	149141	246855
Bodjonegoro.	Bodjonegoro	8895	14897
	Bowerno	18795	36187
	Pellem	32338	50245
	Temayang.	17844	27054
	Ngoempah	20184	22337
	Padangan	27218	40342
	Tinawoon	10605	16770
	Totaal. . .	135879	207832
Blora.	Blora	4411	7150
	Karangdjati	17444	37562
	Djepon.	12586	28389
	Ngawen	13512	33868
	Panolan	9962	14814
	Randoeblatong	4320	10204
	Totaal. . .	62235	131987

De aanwas der bevolking was het sterkste in het regentschap Blora. Van 1845 tot 1867 bedroeg die 112 pCt. of 3,7 pCt. 's jaars. Voor de andere regentschappen waren die verhoudingen = 65,51 pCt. of $2,23\frac{1}{2}$ pCt. 's jaars voor Toeban; = 52,95 pCt. of 1,98 pCt. 's jaars voor Bodjonegoro, en = 52,42 pCt. of 1,91 pCt. voor Rembang.

Verdubbeling of meer dan verdubbeling der populatie in genoemd twee-en-twintigjarig tijdvak had plaats in de Blorasche distrikten Karangdjati, Djepon, Ngawen en Randoeblatong, en voorts in de Toebansche distrikten Djatirogo en Singahan, alsmede in het Rembangsche distrikt Pamottan.

Geen distrikt bleef van den aanwas uitgesloten, doch de toeneming bleef betrekkelijk gering in het distrikt Ngoempah, waar zij slechts 10,66 pCt. bedroeg of 0,03 pCt. 's jaars.

Het gemiddeld bevolkingscijfer der dessa's was in 1867 voor de geheele residentie = 380; voor het regentschap Rembang = 487; voor het regentschap Toeban = 478; voor het regentschap Bodjonegoro = 304, en voor het regentschap Blora = 287.

Ieder huisgezin bestond gemiddeld, over de geheele residentie genomen, uit 6,05 zielen. Voor het regentschap Rembang was deze verhouding = 6,1; voor het regentschap Toeban = 6,3; voor Bodjonegoro = 6,09, en voor Blora = 5,7.

Het cijfer der werkbare mannen werd in 1867 gesteld op 141116 en dat der dienstplichtigen op 113012. Men rekende alzoo één werkbare man op de 5,4 inlanders.

De cijfers der niet-inheemsche bevolking ondergingen van 1845 tot 1867 de volgende wijzigingen. Het aantal Europeanen klom van 459 tot 654 en dat der Chineezen van 3932 tot 13751. Dat der Arabieren en vreemde Oosterlingen liep, wegens reeds vroeger medegedeelde redenen, van 1361 tot 189 terug.

Voor zoover het gebied der residentie Rembang in het jaar 1802 onder rechtstreeksch Europeesch bestuur stond, werd het op last der regeering opgenomen door J. Flikkenschild en H. Muijderland. De bevinding was, voor de regentschappen Rembang, Lassem en Toeban, eene totale inheemsche en oostersche bevolking van 137336 zielen. Dit cijfer met het totaal van 1867 voor de regentschappen Toeban en Rembang (het voormalige Lassem omvattende) = 446569 (zonder de Europeesche bevolking) vergelijkende, blijkt daaruit eene vermeerdering van 225,16 pCt. of eene gemiddelde jaarlijksche toenemingsverhouding = 1,81 pCt.

BEVOLKING DER RESIDENTIE MADIOEN
OP HET EINDE VAN 1867.

(Zie staat op bladz. 134—135.)

De residentie Madioen is, sedert Patjitan er weder mede is vereenigd, bijna zoo groot als de residentie Bantan en van gelijke uitgestrektheid als Gelderland en Zuidholland te zamen. Zij beslaat de groote valei tusschen den Lawoe en Willis en strekt zich verder over het Zuidergebergte tot aan de Zuidkust uit.

Patjitan vormde reeds tijdens het Engelsche tusschenbestuur een afzonderlijk goevernementsgewest, doch Madioen zooals het tot kort geleden bestond maakte tot 1830 deel uit van de Vorstenlanden. In dat jaar werd de gezamentlijke bevolking van Madioen en Patjitan geschat op 268130 zielen. In 1846 stelde men het cijfer van beide gewesten te zamen, op 403483; in 1860 op 517713; in 1865 op 587454, en in 1867 op 638306.

Volgens deze cijfers was de vermeerdering der bevolking sedert 1830 = 138 pCt. of 2,37 pCt. 's jaars, en sedert 1845 = 58,19 pCt. of 2,1 pCt. 's jaars.

„Op de genoemde tijdstippen was de dichtheid der bevolking:

1830	=	1809	zielen per	□	g. m.
1845	=	2722	"	"	"
1860	=	3628	"	"	"
1865	=	3963	"	"	"
1867	=	4307	"	"	"

Van de acht regentschappen, waaruit de residentie thans bestaat, beslaan Patjitan en Pangoel het Zuidergebergte (Patjitan het grootere westelijk deel en Pangoel het kleinere oostelijk deel). Zij vormen bijna het derde deel van de geheele residentie en stelden tot nog kort geleden de residentie Patjitan daar. Van de overige regentschappen ligt Ngawi, in het noordwesten, Madioen in het noordoosten, Ponorogo in het zuidoosten, Soemorotto in het zuidwesten, Magettan in het westen, en Poerwodadi in het centrum van den dalketel tusschen de vulkanen Lawoe en Willis en het zandsteen- en kalkgebergte van Patjitan

(Zie verder blz. 136).

XVI. BEVOLKING DER RESIDENTIE MAD

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ G. m ² .	Dessa's.	Huisgez. (Inland)
Madioen . .	Madioen. .	Madioen	0,25	12	17
		Oeteran	8,—	60	45
		Kanigoro.	6,65	38	28
		Bagi	2,—	50	31
		Maöspatti	2,—	38	37
		Tjaroeban	15,—	116	73
		Totaal.	33,09	314	234
Ngawi. . .	Ngawi .	Ngawi	0,30	14	10
		Gendingan	12,20	28	13
		Seprih	6,—	51	44
		Dero	5,—	62	37
		Djogorogo	4,—	44	23
		Sineh	3,—	45	16
		Totaal.	30,05	244	144
Magettan . .	Magettan .	Magettan.	1,25	96	4
		Balepandjang	4,—	66	2
		Boeloe	2,25	47	3
		Goranggareng	3,—	72	3
		Totaal.	10,05	281	13
	Poerwodadi.	Poerwodadi	2,75	54	4
		Keniten	1,75	49	2
		Totaal.	4,50	103	6
Ponorogo . .	Ponorogo .	Hoofdnegorij	0,50	13	1
		Ponorogo	2,—	28	2
		Koetoe	1,25	48	3
		Poeloong	5,50	56	3
		Ardjwinangoon	2,25	34	3
		Totaal.	11,50	179	14

STATISTIEK VAN DE BEVOLKING OP HET EINDE VAN 1867.

Desa's.	Huisgezinnen (Inlanders).	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN
12	1770	102	10130	678	"	2	10912
60	4587	2	22335	19	"	"	22356
38	2820	2	12737	"	"	"	12739
50	3176	2	9064	4	"	"	9070
38	3721	"	18279	286	"	"	18565
116	7399	2	47805	82	"	"	47889
314	23473	110	120350	1069	"	2	121531
14	1094	154	8255	517	5	181	9112
28	1343	5	8916	4	"	"	8925
51	4503	"	25492	2	"	"	25494
62	3777	"	27114	11	"	"	27125
44	2346	4	16290	8	"	"	16302
45	1680	"	11462	6	"	"	11468
244	14743	163	97529	548	5	181	98426
96	4305	12	27133	117	"	"	27262
36	2579	"	15058	2	"	"	15060
47	3008	"	15187	"	"	"	15187
72	3818	8	18544	30	"	"	18582
281	13710	20	75922	149	"	"	76091
54	4493	13	21638	79	"	"	21730
49	2366	"	12789	5	"	"	12794
103	6759	13	34427	84	"	"	34524
13	1644	16	11222	231	"	"	11469
28	2557	3	23189	"	"	"	23192
48	3883	"	24741	1	"	"	24742
56	3826	2	22443	10	"	"	22455
34	2783	"	17090	"	"	"	17090
179	14693	21	98685	242	"	"	98948

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ G. mijl.	Dessa's.	Huisge- (Inlan
Ponorogo . .	Soemorotto .	Soemorotto	3,50	63	0
		Gemoelak	0,75	26	2
		Djebeng	2,—	30	2
		Parang	2,75	32	2
		Totaal.	9,—	151	10
Patjitan . .	Patjitan . .	Patjitan	5,30	91	4
		Semanten	15,50	60	3
		Pringkoekoe	8,20	34	2
		Totaal.	29,—	185	10
	Pangoel . .	Lorrok	10,60	62	4
		Pangoel	8,70	40	4
		Totaal.	19,30	102	8
		Totaal Residentie . .	148,20	1559	100

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders.)	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
63	6074	4	51174	13	"	"	51191
26	2188	"	15748	4	"	"	15752
30	2709	"	16748	"	"	"	16748
32	2558	"	18976	2	"	"	18978
151	13529	4	102646	19	"	"	102669
91	5269	28	26487	104	2	"	26621
60	3210	"	18856	21	"	"	18877
34	2441	"	15445	11	"	"	15456
185	10920	28	60788	136	2	"	60954
62	4091	"	27446	34	"	"	27480
40	2283	4	17646	32	"	"	17683
102	6374	4	45093	66	"	"	45163
1559	104301	363	635440	2313	7	183	638306

en Rembang. Te zamen vormen zij het stroomgebied van de Madioensche rivier, welk gebied zich in het noordwesten met dat van de Solorivier vereenigt. De bevolking is voornamelijk langs en nabij de Madioensche rivier sanengedrongen, en in het Patjitansche is zij zelfs zeer verspreid te noemen. De dichtheidsverhoudingen in de verschillende regentschappen zijn hieronder aangetoond.

REGENTSCHAPPEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Ngawi	30,5	98426	3227
Poerwodadi	4,5	34427	7650
Magettan	10,5	75922	7230
Madioen	33,9	120350	3559
Soemorotto	9,0	102669	11407
Ponorogo	11,5	98948	8604
Patjitan	29,0	60954	2101
Pangoel	19,3	45163	2340

De groote verschillen tusschen de regentschappen springen in het oog, doch zij krijgen eene duidelijker beteekenis wanneer men ze naar de distrikten ontleedt.

Men kan die distrikten tot vijf groepen brengen. Een eerste groep wordt gevormd door de Patjitansche, alle tot het zuidergebergte behoorende en van welke Pringkoekoe, Patjitan, Lorrok en Pangoel van het westen naar het oosten op elkander volgen, terwijl Semanteu geheel binnen's lands zich zuidelijk aan Patjitan aansluit.

De tweede groep bestaat uit de Ponorogosche en Soemorottosche distrikten, alle in het hoogere gedeelte van het gebied der Madioensche rivier gelegen. In het westen (Soemorotto) telt men daar, van het noorden naar het zuiden de distrikten Parang, Soemorotto en Djebong, in het midden van het noorden naar het zuiden de distrikten Ponorogo, Hoofdnegory Ponorogo, Koetoe en Gemoelak, en in het oosten, van het noorden naar het zuiden, Poeloong en Ardjowinangoon.

Tot de derde groep breng ik de westelijke distrikten van Ngawi en Magettan, en wel, van het noorden naar het zuiden gerekend, Gendingan, Sineh, Boeloe, Magettan en Kalipandjang.

De vierde groep omvat de centrale distrikten benoorden het Ponorogosche, t. w. van het noorden naar het zuiden gerekend: Seprih, Ngawi, Poerwodadi, Keniten, Bagi, Maospatti, Madioen en Goranggareng.

Voor de vijfde groep blijven dan over de noordoostelijke distrikten der residentie, t. w. van het noorden naar het zuiden gerekend: Dero, Tjaroeban, Kanigoro en Oeteran.

GROEPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervl.	Bevolking.	Zielen
		□ g m.		per □ g m.
Patjitan.	Pringkoekoe . . .	8,20	15456	1885
	Patjitan . . .	5,30	26621	5020
	Lorrok . . .	10,60	27480	2583
	Pangoel . . .	8,70	17683	2032
	Semanten . . .	15,50	18877	1217
	Totaal. . .	48,30	106117	2197
Ponorogo-Soemorroto.	Parang . . .	2,75	18978	6901
	Soemorroto. . .	3,50	51191	14626
	Djebeng . . .	2,00	16748	8374
	Ponorogo en Kotta	2,50	34661	13864
	Gemoelak en Koe- toe	2,00	40494	20247
	Poeloong . . .	5,50	22455	4082
	Ardjowinangoon .	2,25	17090	7595
	Totaal. . .	20,50	201617	9835
Ngawi-Magettan.	Gendingan. . .	12,20	8925	7233
	Sineh . . .	3,00	11468	3822
	Boeloe . . .	2,25	15187	6750
	Magettan . . .	1,25	27262	2181
	Kalipandjang . .	4,00	15060	3765
	Totaal. . .	22,70	77902	3431

GROEPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Centrale.	Ngawi en Seprih .	6,30	34606	5493
	Poerwodadi . .	2,75	21730	7901
	Keniten . . .	1,75	12794	7310
	Maospatti . . .	2,00	18565	9282
	Madioen en Bagi .	2,25	19982	8880
	Goranggareng .	3,00	18582	6194
	Totaal. . .	18,05	126259	6994
Noordoostelijke.	Dero	5,00	27125	5425
	Tjaroeban . . .	15,00	47889	3192
	Kanigoro . . .	6,65	12739	1915
	Oeteran. . . .	8,00	22356	2794
	Totaal. . .	34,65	110109	3177

De groepen volgen elkander, wat densiteit der bevolking betreft, in verhoudingen van 2197, 3177, 3431, 6994 en 9835 zielen per □ g. m. De Ponorogo-distrikten zijn meer dan viermaal dichter bevolkt dan de Patjitansche, en meer dan tweemaal dichter dan de Ngawische en Noordoostelijke. Het zwakst bevolkt van allen zijn de beide westelijke Patjitansche distrikten Semanten en Pringkoekoe en het distrikt Kanigoro van het regentschap Madioen.

De bekende cijfers van 1845 laten ook voor Madioen eene vergelijking toe tusschen de sterkte der distriktsbevolking in dat jaar en in het jaar 1867. De administratieve indeeling der residentie heeft sedert dien tijd, afgescheiden van de aanhechting van Patjitan, geene andere wijziging ondergaan dan de intrekking van een enkel distrikt (Poloredjo), dat met Soemorotto schijnt vereenigd te zijn, en de opheffing van het regentschap Ardjowinangoon, dat slechts uit twee distrikten bestond, waarvan het eene, Ardjowinangoon, bij Ponorogo is getrokken en het andere, Djebeng, tot het regentschap Soemorotto is gebracht.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Madioen.	Madioen	6402	10912
	Oeteran	10232	22356
	Kanigoro	6824	12739
	Bagi	4460	9070
	Maorpatti	5609	18565
	Tjaroeban	20447	47889
	Totaal.	53974	121531
Ngawi.	Ngawi	6460	9112
	Gendingan	8677	8925
	Seprih	12740	25494
	Dero	13684	27125
	Djogorogo.	8043	16302
	Sineh	7252	11468
	Totaal.	56856	98426
Magettan.	Magettan	23348	27262
	Balipandjang	12952	15060
	Boeloe	11658	15187
	Goranggareng	13290	18582
	Totaal.	61248	76091
Poerwodadi.	Poerwodadi	12064	21730
	Keniten	6643	12794
	Totaal.	18707	34524
Ponorogo.	Hoofdnegorij	8185	11469
	Ponorogo	15395	23192
	Koetoe.	14752	24742
	Poeloong	15677	22455
	Ardjowinangoon	12142	17090
	Totaal.	66151	98948

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Soemorotto.	Soemorotto	19497	51191
	Poloredjo	8146	"
	Gemoelah	10801	15752
	Djebeng	13212	16748
	Parang.	5677	18978
	Totaal.	57333	102669
Patjitan.	Patjitan	19607	26621
	Semanten	17997	18877
	Pringkoekoe	14085	15456
	Totaal	51689	60954
Pangoel.	Lorrok.	21475	27480
	Pangoel	16043	17683
	Totaal.	37518	45163

De aanwas der bevolking was, blijkens dit overzicht, verreweg het sterkste in het regentschap Madioen, en bedroeg er in het twee-en-twintigjarig tijdvak 1845 tot 1867 niet minder dan 125,1 pCt. of 3,75 pCt. 's jaars. Deze verhoudingen waren over hetzelfde tijdvak voor het regentschap Poerwodadi 84,55 pCt. of 2,8 pCt. 's jaars; voor Soemorotto 79,07 pCt. of 2,7 pCt. 's jaars; voor Ngawi 74,87 pCt. of 2,6 pCt. 's jaars; voor Ponorogo 49,57 pCt. of 1,85 pCt. 's jaars; voor Magettan 24,23 pCt. of 1 pCt. 's jaars; voor Pangoel 20,38 pCt. of 0,85 pCt. 's jaars; en voor Patjitan 17,92 pCt. of 0,75 pCt. 's jaars. De bevolkingstoename was dus verreweg het geringste in de beide zuidelijke regentschappen, ofschoon ook daar in geen der distrikten, evenmin als in eenig ander distrikt der residentie, vermindering van het bevolkingscijfer plaats had.

Verdubbeling of meer dan verdubbeling der bevolking had plaats in de Madioensche distrikten Oeteran, Bagi, Tjaroeban en Maospatti (in dit laatste distrikt zelfs meer dan verdrievoudiging); in de Ngawische distrikten Seprih, Dero en Djogorogo, en in het Soemorottosche distrikt Parang (verdrievoudiging). Betrekkelijk gering was de aanwas in de distrikten Gendingan, Semanten, Pringkoekoe en Pangoel.

Het gemiddeld bevolkingscijfer der dessa's was in 1867 voor de geheele residentie = 409, en voor de regentschappen Madioen = 387; Ngawi = 403; Magettan = 270; Poerwodadi = 335; Ponorogo = 552; Soemorotto = 679; Patjitan = 334, en Pangoel = 442.

Ieder huisgezin bestond gemiddeld, over de geheele residentie genomen, uit 6,04 zielen. Voor de regentschappen was deze verhouding als volgt: Madioen = 5,1; Ngawi = 6,6; Magettan = 5,5; Poerwodadi = 5,09; Ponorogo = 6,7; Soemorotto = 7,5; Patjitan = 5,5, en Pangoel = 7,07.

Op de staten der residentie komt het cijfer der werkbare mannen voor = 100210 en dat der dienstplichtigen = 69497. Men rekende alzoo één werkbare man op de 6,3 inlanders.

Sedert 1845 nam het cijfer der Europeanen toe van 143 tot 363; dat der Chineezen van 1179 tot 2313, en dat der Arabieren en andere vreemde Oosterlingen van 102 tot 190.

XVII. BEVOLKING DER RESIDENTIE KEDIRI

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte □ g. m.	Dessa's.	Huisgez. (Inland)
Kediri . . .	Kediri . . .	Kediri	4,34	67	50
		Modjoroto	7,44	66	46
		Djambean	3,31	50	37
		Soekoredjo	4,38	57	21
		Papar	3,46	95	51
		Totaal.	22,93	335	206
Ngrowo . . .	Ngrowo . . .	Toelongagoong	3,08	75	61
		Ngoenoet	3,00	42	51
		Pakoentjen	3,31	25	14
		Tanggoel	3,18	45	29
		Wadjak	6,82	53	45
		Kalangbret	4,34	68	39
		Totaal.	23,73	308	242
Trenggalek . .	Trenggalek . .	Trenggalek	1,53	44	25
		Goenoenglor	4,63	38	24
		Ngassinan	3,85	54	31
		Pakkis	1,57	59	39
		Kampak	4,30	36	24
		Soembreng	3,46	20	11
		Prigi	1,86	10	4
		Totaal.	21,20	261	161
Berbek. . . .	Berbek	Berbek	1,60	31	23
		Godean	1,00	29	26
		Siwallan	4,34	21	14
		Ngandjoek	1,65	40	33
		Gemenggeng	5,46	66	51
		Totaal.	14,05	187	149
Kertosono . .		Kertosono	1,03	32	24
		Lengkeng	2,62	53	33
		Waroedjayeng	2,17	24	20
		Totaal.	5,82	109	80
		Totaal Regentsch.	19,87	296	230
Blitar	Blitar	Blitar	5,79	44	40
		Srengat	5,17	35	27
		Wlingi	7,44	24	10
		Lodoyo	11,58	29	17
		Totaal.	29,98	132	103
		Totaal Residentie.	117,71	1332	942

TIE KEDIRI OP HET EINDE VAN 1867.

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders).	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineez.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
67	5040	99	25049	1695	"	5	26848
66	4632	82	28868	14	"	"	28964
50	3754	21	20165	30	"	"	20216
57	2120	9	14330	97	"	"	14436
95	5105	3	28748	321	"	"	29072
335	20651	214	117160	2157	"	5	119536
75	6168	51	33298	593	"	"	33933
42	5120	11	24948	14	"	"	24973
25	1483	8	7868	5	"	"	7881
45	2958	"	15011	6	"	"	15017
53	4525	"	22180	3	"	"	22183
68	3949	9	21584	4	"	"	21597
308	24203	79	124880	625	"	"	125584
44	2570	5	12848	82	"	"	12935
38	2499	"	11708	"	"	"	11708
54	3109	2	13575	"	"	"	13577
59	3919	"	20228	12	"	"	20240
36	2450	"	13085	4	"	"	13089
20	1110	"	5637	1	"	"	5638
10	437	"	1960	"	"	"	1960
261	16194	7	79041	99	"	"	79147
31	2389	41	11850	354	"	"	12245
29	2608	"	14652	5	"	"	14657
21	1479	"	7803	"	"	"	7805
40	3318	"	15192	17	"	"	15209
66	5128	"	22820	9	"	"	22829
187	14922	41	72317	385	"	"	72745
32	2468	3	11842	721	"	"	12566
53	3581	8	21273	9	"	"	21290
24	2042	4	9602	6	"	"	9612
109	8091	15	42717	736	"	"	43468
296	23013	56	115034	1121	"	"	116213
44	4105	71	22250	299	"	"	22620
35	2783	6	13086	31	"	"	13123
24	1651	12	8633	35	"	"	8680
29	1758	19	8344	12	"	"	8375
132	10297	108	52313	377	"	"	52798
1332	94358	464	488428	4379	"	5	493278

De residentie Kediri beslaat eene oppervlakte gelijk aan die der tegenwoordige residentie Batavia (Batavia met Buitenzorg), en is nog eenige □ g. m. grooter dan Zuidholland, Utrecht en Zeeland te zamen. Zij beslaat, met de groote vallei tusschen de vulkanen Wilis, Kloet en Kawi, de hoogere helft van het Brantas-gebied en zet zich zuidelijk in hare geheele breedte voort tot aan de zee.

Van Kediri bestaan geene bekende bevolkingscijfers van vóór 1830, toen het nog deel uitnaakte van de Vorstenlanden. Het cijfer van 1830 werd gesteld op 167183, doch in 1845 telde men er 234227 zielen; in 1860 niet minder dan 356668, en in 1865 reeds 454450, terwijl de residentie-statistiek over 1867 een cijfer aanwijst van 493278 zielen. Dit laatste cijfer zou zelfs, volgens den Regeerings-Ahmanak voor Nederlandsch Indië 1869, niet minder dan 515660 bedragen hebben, doch deze opgave die toch ook gezegd wordt betrekking te hebben tot het einde van 1867, wordt door niets gestaafd, terwijl het cijfer van 493278 verkregen wordt door samentelling van de cijfers van alle elementen der populatie in de verschillende distrikten, en alzoo als het meer aannemelijke moet beschouwd worden.

De toeneming der bevolking zou, volgens deze cijfers bedragen hebben, sedert 1830 niet minder dan 195 pCt. of 2,66 pCt. 's jaars. Neemt men het jaar 1845 tot punt van vergelijking, dan blijkt die evenredigheid te zijn = 110,60 pCt. of 3,37 pCt. 's jaars. Ook wanneer men het jaar 1860 tot grondslag neemt, bekomt men eene toeneming van 38 pCt. of 4,7 pCt. 's jaars, zoodat hier inderdaad te denken is aan eene hoogst buitengewone vermeerdering van het zielental.

De dichtheid der bevolking zou op de verschillende tijdstippen geweest zijn, in

1830	=	1420	zielen	per	□ g. m.
1845	=	1989	"	"	"
1860	=	3010	"	"	"
1865	=	3843	"	"	"
1867	=	4190	"	"	"

De residentie staat dus, wat de densiteit der populatie betreft, nagenoeg gelijk met Madioen, waar, op hetzelfde tijdstip gemiddeld 4307 zielen kwamen op de □ g m., en met Bantam, waar die verhouding was = 4135.

Van de vijf regentschappen van Kediri beslaat Berbek het noordelijk en Kediri het middendeel der residentie, terwijl de grotere zuidelijke helft van het gewest wordt ingenomen westelijk door Trenggalek, in het midden door Ngrowo en oostelijk door Blitar. Alle deze drie regentschappen strekken zich uit tot aan zee. Het stroomgebied van den Brantas strekt zich in het Trenggaleksche en Ngrowosche veel verder zuidwaarts uit dan in het Blitarsche, welks zuidelijke helft het minst bevolkte deel is van het geheele gewest.

De dichtheidsverhoudingen der bevolking in de verschillende regentschappen waren in 1867 als volgt:

REGENTSCHAPPEN.	Oppervl.	Bevolking.	Zielen
	□ g. m.		per □ g. m.
Berbeh	19,87	116213	5848
Kediri	22,93	119536	5213
Trenggalek	21,20	79147	3733
Ngrowo	23,73	125584	5282
Blitar	29,98	52798	1761

Trekt men de beide noordelijke regentschappen, Berbek en Kediri te zamen, dan bekomt men 42,80 □ g. m. met 235749 zielen of 5508 per m., terwijl eene bijeenvoeging der drie zuidelijke regentschappen eene uitkomst geeft van 64,91 □ g. m. met 257529 zielen of 3967 inwoners per □ m.

Eene ontleding der distriktcijfers doet nog grootere verschillen ontwaren dan tusschen de regentschappen onderling. Ook hier is eene nadere aanwijzing dier distrikten niet overbodig. Ik breng ze tot vier groepen en noem ze naar hunne ligging als volgt:

1^e groep. Vlakte-distrikten, nl. de distrikten der noordelijke helft van de residentie, die niet tot aan het gebergte reiken. Zij liggen in drie reijen. Van het noorden naar het zuiden volgen op elkander, in de westelijke rei, Gemenggeng, Ngandjoek, Berbek en Godean; in de middenrei Lengkong, Kertosono en Waroedjayeng, en in de oostelijke rei Papar en Kediri.

2^e groep. Wilis-distrikten, die van uit de vlakte langs den Wilis opstijgen. Van het noorden naar het zuiden heeft men eerst Siwallan en voorts Modjoroto, Pakoentjen, Kalangbret en Goenoenglor.

3^e groep. Kloet-Kawi-distrikten, die tot de hellingen en den voet van deze vulkanen behooren, t. w. van het noorden naar het zuiden Soekoredjo, Djambean, Sringat, Blitar en Wlingi.

4^e groep. Zuider-distrikten. Zij liggen in de westelijke helft

van het groepgebied in drie reijen. In de westelijke rei bevinden zich, van het noorden naar het zuiden op elkander volgende: Trengalek, Ngassinan, Kampak en Soembreng; in de volgende rei eveneens naast elkander geplaatst, Pakkis, Tanggoel en Prigi, en in de oostelijke rei evenzoo Toelongagoong (met Ngonoet) en Wadjak; terwijl het distrikt Lodoyo geheel het oosterdeel van het groepgebied inneemt.

Bij het onderstaand overzicht is deze groepeerings der distrikten gevolgd.

GROEPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Vlakte-distrikten.	Gemenggeng . . .	5,46	22829	4181
	Ngandjoek . . .	1,65	15209	9212
	Berbek	1,60	12245	7653
	Godean	1,00	14657	14657
	Lengkong . . .	2,62	21290	8122
	Kertosono . . .	1,03	12566	12160
	Waroedjayeng .	2,17	9612	4429
	Papar	3,46	29072	8402
	Kediri	4,34	26848	6186
	Totaal . . .	23,33	164328	7436
Wilis-distrikten.	Siwallan . . .	4,34	7805	1798
	Modjoroto . . .	7,44	28964	3893
	Pakoentjen . . .	3,31	7881	2381
	Kalangbret . . .	4,34	21597	4983
	Goenoenglor . .	4,63	11708	2528
	Totaal . . .	24,06	77955	3240
Kloet-distrikten.	Soekoredjo . . .	4,38	14436	3295
	Djambean . . .	3,31	20216	6107
	Sringat	5,17	13123	2538
	Blitar	5,79	22620	3906
	Wlingi	7,44	8680	1153
	Totaal . . .	26,09	79075	3030

GROEPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Zuider-distrikten.	Trenggalek. . .	1,53	12935	8454
	Ngassinan. . .	3,85	13577	3526
	Kampak . . .	4,30	13089	3044
	Soembreng. . .	3,46	5638	1641
	Pakkis . . .	1,57	20240	12891
	Tanggoel . . .	3,18	15017	4722
	Prigi . . .	1,86	1960	1053
	Toelongagoong .	3,08	33933	11017
	Ngoenoet . . .	3,00	24973	8324
	Wadjak . . .	6,82	22183	3252
	Lodoyo. . .	11,58	8375	723
	Totaal. . .	44,23	171920	3886

Splitst men de zuiderdistrikten voorts nog in twee groepen, nl. in de binnenlandsche en in de stranddistrikten, dan worden de cijfers voor de binnenlandsche distrikten (Trenggalek, Ngassinan, Kampak, Pakkis, Tanggoel, Toelongagoong en Ngoenoet) = 20,51 □ g. m. met 133764 zielen of 6521 zielen per □ g. m., en voor de stranddistrikten (Soembreng, Prigi, Wadjak en Lodoyo = 23,72 □ g. m. met 38156 zielen of slechts 1608 zielen per □ g. m.

De vlakte-distrikten zijn alzoo meer dan viermaal dichter bevolkt dan de stranddistrikten en meer dan tweemaal dichter dan de distrikten aan Kloet en Wilis.

De distriktsverdeeling van Kediri heeft sedert 1845 slechts enkele wijzigingen ondergaan. Het tegenwoordig distrikt Ngoenoet maakte in 1845 een deel uit van het distrikt Toelongagoong. Blitar en Sringat waren toen op zich zelve staande wedonoschappen en zijn sedert vereenigd tot een eigen regentschap verheven, terwijl het oude distrikt Blitar in de distrikten Blitar, Wlingi en Lodoyo is opgelost.

De vergelijking der cijfers van 1845 met die van 1867 levert alzoo voor de distrikten geene bezwaren op. Zij heeft echter enkel betrekking tot de inlanders,

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Kediri.	Kediri	13085	25049
	Modjoroto	11059	28868
	Djambean	6508	20165
	Soekoredjo.	7779	14330
	Papar	11797	28748
	Totaal.	50228	117160
Ngrowo.	Toelongagoong	24796	33289
	Ngoenot		24948
	Pakoentjen	3720	7868
	Tanggoel	10356	15011
	Wadjak	11664	22180
	Kalangbret	14237	21584
	Totaal.	64773	124880
Treggalek.	Treggalek	8768	12848
	Goenoenglor	8553	11708
	Ngassinan	9110	13575
	Pakkis	8740	20228
	Kampak	7941	13085
	Soembreng.	4684	5637
	Prigi	1862	1960
	Totaal.	49658	79041
Berbek.	Berbek	6706	11850
	Godean.	4926	14652
	Siwallan	3631	7803
	Ngandjoek.	7272	15192
	Gemenggeng	12971	22820
	Kertosono	5758	11842
	Lengkong	6436	21273
	Waroedjayeng.	3753	9602
	Totaal.	51453	115034
Blitar.	Sringat.	4575	13123
	Blitar		22250
	Wlingi.	12602	8633
	Lodoyo.		8344
	Totaal.	17177	52313

De aanwas der bevolking was het aanzienlijkste in de regentschappen Blitar, Berbek en Kediri, waar de populatie meer dan verdubbelde. In Blitar, een gewest waar de landbouwnijverheid in de laatste tijden groote voortschreden heeft gemaakt, was in 1867 het bevolkingscijfer zelfs het drievoudige van dat van 1845. De toenemingsverhoudingen waren overigens, voor Blitar = 204 pCt. of 5,5 pCt. 's jaars; voor Kediri = 132 pCt. of 3,91 pCt. 's jaars; voor Berbek = 123 pCt. of 3,7 pCt. 's jaars; voor Ngrowo = 92 pCt. of 3,1 pCt. 's jaars, en voor Trenggalek = 59 pCt. of 2,12 pCt. 's jaars.

De vermeerdering had plaats, zonder uitzondering, in alle distrikten. Verdrievoudiging of meer is op te merken met betrekking tot de distrikten Blitar, Wlingi en Lodojo, Lengkong en Djambean; verdubbeling of meer, ten opzichte van de distrikten Modjoroto, Papar, Toelongagoong met Ngoenoet, Pakoentjen, Pakkis, Godean, Siwallan, Ngandjoek, Kertosono, Waroedjayeng en Sringat. Nergens, tenzij in het stranddistrikt Prigi, was de toeneming gering te noemen.

Het gemiddelde bevolkingscijfer der dessa's was in 1867 voor de geheele residentie = 370; voor het regentschap Kediri = 356; voor het regentschap Ngrowo = 407; voor het regentschap Trenggalek = 303; voor het regentschap Berbek = 392, en voor het regentschap Blitar = 399.

Ieder huisgezin bestond gemiddeld, over de geheele residentie genomen, uit 5,18 zielen; en over de regentschappen = 5,6 voor Kediri; = 5,1 voor Ngrowo; = 4,8 voor Trenggalek; = 5,0 voor Berbek, en = 5,08 voor Blitar.

Het cijfer der werkbare mannen werd met 109905 opgegeven en dat der dienstplichtigen met 58610. Er kwam alzoo één werkbare man op de 4,4 inlanders.

De cijfers der niet-inheemsche bevolking klommen, sedert 1845 voor de Europeanen, van 94 tot 464 en voor de Chineezen van 1661 tot 4379.

XVIII. BEVOLKING DER RESIDENTIE

SOER

REGENTSCHAPPEN OF AFDEELINGEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in ☐ G. mijl.	Dessa's.	Huisgez. (Inland)
Soerabaya	Soerabaya	3,31	353	12
	Djabakotta	2,06	235	11
	Goenoeng kending	6,70	361	15
	Totaal.	12,07	949	39
Sidhoardjo	Djengollo 1	2,57	132	11
	Djengollo 2	2,28	156	12
	Djengollo 3	2,11	181	7
	Djengollo 4	1,61	169	9
	Rawapoeloe 1	1,86	140	10
	Rawapoeloe 2	1,82	126	8
	Totaal.	12,25	904	60
Modjokerto	Modjokerto	4,10	318	11
	Modjokasri	8,82	352	10
	Modjojari lor.	3,27	281	10
	Modjosari kidool.	5,79	279	7
	Modjoredjo	7,37	227	10
	Modjogoong	7,82	352	13
	Totaal.	37,17	1809	63
Grissee	Kotta	0,10	27	5
	Petambakan	3,02	121	9
	Bengawan djero	2,85	149	11
	Goenoeng kending	4,34	150	6
	Totaal.	10,31	447	32
Sidayoe	Tambangan	4,18	170	12
	Kedokan	5,13	154	14
	Pridjek	4,88	134	14
	Totaal.	14,19	458	41
Lamongan	Lingkir	11,67	261	14
	Goenoeng kending	4,05	152	7
	Tengahan	1,78	122	6
	Bengawandjero	1,49	101	4
	Totaal.	18,99	636	33
Bawean	Sankapoera en Wetan-negri, Lor-negri en Koelon-negri	3,60	65	9
	Totaal Residentie.	103,58	5268	280

SOERABAYA OP HET EINDE VAN 1867.

	Huisgezinnen (Inlanders.)	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
53	12827	3472	94011	3959	827	2080	104439
35	11254	12	67311	14	1	"	67338
61	15575	2	75827	61	"	"	75890
49	39656	3486	237149	4034	828	2080	247577
32	11206	29	55018	19	"	"	55066
56	12650	74	62227	891	22	"	63214
81	7990	28	40511	48	"	"	40587
69	9893	11	50444	38	"	"	50493
40	10063	4	50037	50	"	"	50091
26	8340	27	40637	2	"	"	40666
04	60142	173	298874	1048	22	"	300117
18	11382	97	48791	901	43	154	49986
52	10579	18	52082	151	"	"	54251
81	10873	33	49486	119	"	"	49638
79	7327	21	32287	13	"	"	32321
27	10008	47	43606	323	"	"	43976
52	13047	10	55254	17	"	"	55281
09	63212	226	283506	1524	43	154	285453
27	5711	202	23401	1163	665	613	26044
21	9393	13	43397	"	"	"	43410
49	11583	31	55421	20	"	"	55472
50	6307	"	31347	"	"	"	31347
47	32994	246	153566	1183	665	613	156273
70	12509	64	59015	39	9	32	59159
54	14686	"	64078	45	"	6	64129
34	14424	11	49244	29	"	"	49284
58	41619	75	172337	113	9	38	172572
61	14519	15	60400	30	"	"	60445
52	7912	1	33348	"	"	"	33349
22	6730	11	31547	86	"	"	31644
01	4262	"	19423	"	"	"	19423
56	33423	27	144718	116	"	"	144861
35	9017	31	30883	15	4	349	31282
38	280063	4269	1321033	8033	1571	3234	1338135

De residentie Soerabaya is slechts een weinig kleiner dan het Soesoehoenaat Soerakarta. Met Nederlandsche provinciën vergeleken, is zij nagenoeg zoo groot als Zuidholland, Zeeland en Utrecht te zamen. Zij bezit, op eene uitgestrektheid van 108,58 □ mijlen eene bevolking van niet minder dan 1338135 zielen, een cijfer dat der gezamentlijke bevolking van de provinciën Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel en Gelderland nog overtreffende.

Voordat Madura tot eene afzonderlijke residentie was verheven, werd de bevolking van dit laatste gewest gemeenlijk onder de algemeene bevolking van Soerabaya begrepen. In 1815 werd het tegenwoordig grondgebied der residentie, volgens Raffles, gerekend eene bevolking te bezitten van 243380 zielen, waarvan 127938 kwamen op de regentschappen Soerabaya en Modjokerto, en 115442 op de regentschappen Grisse, Sidayoe en Lamongan. — In 1832 was de populatie van Soerabaya en Modjokerto tot 363227, en die van Grisse, Sidayoe en Lamongan tot 243029 zielen vermeerderd, zoodat het totale bevolkingscijfer der residentie te stellen was op 606256.

In het jaar 1845 was het tot 936063 geklommen, in 1860 tot 1187037; in 1865 tot 1297151 en in 1867 tot het reeds gemelde cijfer.

De toeneming der bevolking, naar deze cijfers berekend, waren, sedert 1815 = 449 pCt. of 3,3 pCt. 's jaars; sedert 1832 = 120 pCt. of 3,2 's jaars, en sedert 1865 = 42,95 pCt. of 1,65 pCt. 's jaars.

De dichtheid der bevolking was naar de bestaande gegevens berekend, in

1815	=	2318	zielen	per	□ g. m.
1832	=	5775	"	"	" "
1845	=	8620	"	"	" "
1860	=	10932	"	"	" "
1865	=	11945	"	"	" "
1867	=	12323	"	"	" "

Wat de jaren 1815 en 1832 betreft is in de dichtheidsberekening het eiland Bawean (3,60 □ g. m. groot) buiten gesloten, omdat de bevolkingscijfers van dat eiland over die jaren niet in de gegevene begrepen zijn.

Soerabaya is een der dichtst bevolkte residentien van Java. Zij wordt ten dezen opzichte slechts overtroffen door Kadoe, Bagelen en Japara.

De bevolking is er echter zeer ongelijkmatig verdeeld. Zeer samengedrongen in de delta van de Kalimaas of Brantas, in de vlakte van Modjokerto nabij het engere deel van straat Madura en langs de boorden der Solorivier, is zij ijl te noemen in de minder vruchtbare streken der kalkheuvels van Sidayoe en Lamongan en, in de zuidelijke helft van Modjokerto, op de hellingen van den Ardjoeno, Koekoesan en Selondo. Nergens echter op geheel Java is eene meer kompakte bevolking aan te wijzen dan die der delta van Soerabaya en van de stranddistrikten van straat Madura. De dichtheidsverhoudingen der regentschappen, waren in 1867 als volgt:

REGENTSCHAPPEN.	Oppervlakte	Bevolking.	Zielen per
	□ g. m.		□ g. m.
Soerabaya	12,07	247577	20511
Sidhoardjo	12,25	300117	27764
Modjokerto	37,17	285453	7679
Grissee	10,31	156273	15157
Sidayoe	14,19	172572	12161
Lamongan	18,99	144861	7628
Bawean	3,60	31282	8690

Bawean ligt ver van uit den wal en laat zich slechts administratief tot het gebied der residentie brengen. Rekent men zijne oppervlakte en bevolking niet mede, dan blijven, wat het jaar 1867 betreft, voor Soerabaya over 104,98 □ g. m. en 1306853 zielen, wat eene dichtheid vertegenwoordigt van 12448 zielen per □ g. m.

Men ontwaart dat Modjokerto, het zuidelijk deel der residentie en een gewest zoo groot als de residentie Kadoe, met slechts 7679 zielen p. □ m. bevolkt is. Laat men ook dit gewest buiten berekening, dan houdt men over 67,81 □ m. en 1021400 zielen, wat beantwoordt aan 15062 zielen per □ m.

Ook Lamongan, het minst dicht bevolkte en aan Modjokerto grenzend regentschap, 18,99 □ m. groot en eene bevolking van 144861 zielen tellende, van de residentie aftrekkende, bekomt men voor het overblijvende eene oppervlakte van 48,42 □ m. (en dus een gewest uitgestrekter nog dan de residentie Japara of dan de provincie Noordholland) bevolkt met 876539 zielen of met 17954 zielen per mijl, eene dichtheid welke die van de

dichtstbevolkte residentie, Kadoe, die slechts ruim 37 □ g. m. groot is, nog met meer dan 1300 zielen per □ m. overtreft.

Een nog juister inzicht in de verdeeling der bevolking erlangt men door de studie der cijfers van de verschillende distrikten en door de groepeerings der distrikten benoorden de Kalimaas op eene gedeeltelijk andere wijze dan de officiële. Even als Modjokerto het zuiderdeel der residentie beslaat, wordt het noorderdeel er van ingenomen door Sidayoe. Het middendeel der residentie bestaat dan nog uit vier regentschappen, van welke het zuidoostelijke, Sidhoardjo, de delta beslaat der Kalimaas, het westelijke gevormd wordt door de distrikten van Lamongan, en het noordoostelijke door die van Grisee, terwijl het regentschap Soerabaya in het middenste oosten der residentie gelegen hoefijzervormig omgeven wordt door de drie andere.

Leerzaam komt mij voor, de volgende groepeerings der distrikten.

GROEPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Noordelijke kalk-distrikten.	Pridjek . . .	4,88	49284	10099
	Kedokan . . .	5,13	64129	12500
	Tambangan . . .	4,18	59159	14152
	Bengawendjero (Lamongan) . .	1,49	19423	13035
	Tengahan . . .	1,78	31644	17777
	Totaal . . .	17,46	223639	12808
Zuidelijke kalk-distrikten . .	Lengkir . . .	11,67	60445	5179
	Goenoeng kending (Lamongan) . .	4,05	33349	8234
	id. id. (Grisee) . .	4,34	31347	7218
	id. id. (Soerabaya) . .	6,70	75890	11326
	Totaal . . .	26,76	201031	7512
Straat-distrikten.	Bengawandjero (Grisee) . . .	2,85	55472	19463
	Petambahan en Kotta . . .	3,12	69454	22260
	Soerabaya . . .	3,31	104349	31522
	Totaal . . .	9,28	229275	24706

GROEPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervl.	Bevolking.	Zielen
		□ g. m.		per □ g. m.
Delta-distrikten .	Djabakotta. . .	2,06	67338	32683
	Djengollo 1 . .	2,57	55066	21426
	Djengollo 4 . .	1,61	50493	31362
	Djengollo 3 . .	2,11	40587	19235
	Djengollo 2 . .	2,28	63214	27725
	Rawapoeloe 2 . .	1,82	40666	22344
	Rawapoeloe 1 . .	1,86	50091	26930
	Totaal . .	14,31	367455	25677
Vulkanische dis- distrikten . .	Modjoredjo . .	7,37	43976	5966
	Modjoagoong . .	7,82	55281	7069
	Modjokerto . .	4,10	49986	12191
	Modjokasri . .	8,82	54251	6150
	Modjosari lor. .	3,27	49638	15177
	Modjosari kidool.	5,79	32321	5582
	Totaal . .	37,17	285453	7679

De Straat- en Delta-distrikten, te zamen 23,64 □ g. m. groot en bevolkt met niet minder dan 596720 zielen of met gemiddeld meer dan 25200 per □ m., zijn een in Indië niet geëvenaard voorbeeld van dichte bevolktheid, en zelfs zal men in Europa wellicht geen plek vinden van gelijke uitgestrektheid waar eene zoo kompakte plattelandsbevolking gevonden wordt als in de delta van Soerabaya.

Uit het gegeven overzicht blijkt voorts, dat de bevolking in de Delta- en Straat-distrikten meer dan driemaal dichter is dan in de Vulkanische en Zuidelijke kalk-distrikten en meer dan tweemaal dichter dan in de Noordelijke kalk-distrikten.

Ten opzichte van de ligging der distrikten zij hier nog herinnerd, dat in het regentschap Sidayoe, van het westen naar het oosten op elkander volgen Pridjek, Kedokan en Tambangan; dat in Lamongan het grootste gedeelte des regentschaps ingenomen wordt door het distrikt Lingkir, dat noordoostelijk van zich heeft het distrikt Goenoeng kending, hetwelk noordelijk begrensd wordt door Tengahan, gelijk dit weder ten noorden van zich heeft het Lamongansche distrikt Bengawandjero.

In het regentschap Grissece volgen van het noorden naar het

zuiden op elkander de distrikten Bengawandjero, Petambakan met Kotta, en het Grisseesche Goenoeng kending. In het regentschap Soerabaya ligt Goenoeng kending in het westen, Soerabaya zelf in het midden en Djabakotta in het oosten, waar het den noordelijken hoek van de delta der Kalimaas beslaat. Sidhoardjo heeft zijne distrikten in twee reijen geplaatst, die van het noorden naar het zuiden naast elkander gerangschikt zijn als volgt: in de westelijke helft Djengollo 4, Djengollo 3 en Rawapoeloe 2, en in de oostelijke helft Djengollo 1, Djengollo 2 en Rawapoeloe 1. In het Modjokertosche eindelijk ligt het distrikt Modjokasri ten noorden van de Kalimaas en de overige distrikten ten zuiden van de rivier in eene rei van het westen naar het oosten, t. w. Modjoredjo, Modjoagoong, Modjokerto en de beide Modjosari's (Modjosari lor in het noorden en Modjosari kidool in het zuiden).

Alhoewel de residentie Soerabaya sedert 1845, afgescheiden nog van de afzondering van Madura, vrij belangrijke veranderingen heeft ondergaan, wat de grenzen zijner regentschappen betreft, zijn de distrikten zelve tamelijk dezelfde gebleven. Slechts het oude distrikt Modjosari werd in twee distrikten gesplitst (M. lor en M. kidool). Modjokasri is de tegenwoordige naam van het oude distrikt Kabooh. Eene samenstelling van de bevolkingcijfers van 1845 en 1867 van de verschillende distrikten doet den vooruitgang ontwaren, die in de verschillende distrikten plaats had, wat betreft het zielental der inlandsche bevolking.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Soerabaya.	Soerabaya	82203	94011
	Djabakotta	50379	67311
	Goenoeng kending	50629	75827
	Totaal.	183211	237149
Sidhoardjo.	Djengollo 1	41621	55018
	Djengollo 2	41111	32227
	Djengollo 3	39466	40511
	Djengollo 4	40560	50444
	Rawapoeloe 1	35106	50037
	Rawapoeloe 2	21482	40637
	Totaal.	219346	298874

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Modjokerto.	Modjokerto	36888	48791
	Modjokasri	33644	52082
	Modjosari lor . . .	21511	49486
	Modjosari kidool. .		32287
	Modjoredjo	12995	43606
	Modjoagoong. . . .	16817	55254
	Totaal	121855	283506
Grissee.	Kotta	18877	23401
	Petambakan	40072	43397
	Bengawan djero . . .	51056	55421
	Goenoeng kending . .	24606	31347
	Totaal. . . .	134611	153566
Sidayoe.	Tambangan	45709	59015
	Kedokan	46852	64078
	Pridjek	37818	49244
	Totaal. . . .	130379	172337
Lamongan.	Lingkir	39608	60400
	Goenoeng kending . .	22777	33348
	Tengahan	26182	31547
	Bengawan djero . . .	18396	19423
	Totaal. . . .	106963	144718
Bawean.	Sankapoera, enz. . .	27323	30883

De belangrijkste toeneming, in het twee-en-twintigjarig tijdvak van 1845 tot 1867 had plaats in het regentschap Modjokerto, waar de bevolking meer dan verdubbelde. In de reeds in 1845 overbevolkte delta- en straat-distrikten was de vermeerdering veel geringer. Voor de verschillende regentschappen vind ik de volgende verhoudingen: voor Modjokerto 132,65 pCt. of 3,9 pCt. 's jaars; voor Sidhoardjo 36,25 pCt. of 1,4 pCt. 's jaars; voor Lamongan

35,20 pCt. of 1,39 pCt. 's jaars; voor Sidayoe 32,17 pCt. of 1,3 pCt. 's jaars; voor Soerabaya 29,44 pCt. of 1,2 pCt. 's jaars; en voor Grisee 14,08 pCt. of slechts 0,47 pCt. 's jaars. — Op Bawean was de toeneming insgelijks gering en bedroeg slechts 13,02 pCt. of 0,57 pCt. 's jaars.

Op de lijst komt geen enkel distrikt voor waar de bevolking in 1867 niet met een hooger cijfer is aangeduid. Verdrievoudiging of meer dan dat valt slechts te konstateeren van de distrikten Modjosari (lor en kidool), Modjoredjo en Modjoangoong; verdubbeling van geen enkel distrikt; en betrekkelijk geringe toeneming van de distrikten Djengolo 3, Petambakan en de Bengawan djero's van Grisee en Lamongan.

Het gemiddelde bevolkingscijfer der dessa's was in 1867, voor de geheele residentie = 254; voor de regentschappen Soerabaya = 261; Sidhoardjo = 332; Modjokerto = 157; Grisee = 349; Sidayoe = 376; Lamongan = 227; en Bawean = 481.

Ieder huisgezin bestond gemiddeld, over de geheele residentie genomen, uit 4,7 leden. In de regentschappen was deze verhouding, voor Soerabaya = 5,9; voor Sidhoardjo = 4,9; voor Modjokerto = 4,4; voor Grisee = 4,6; voor Sidayoe = 4,1; voor Lamongan = 4,3; en voor Bawean = 3,4.

Het cijfer der werkbare mannen werd opgegeven met 285871 en dat de dienstplichtigen met 165391. Er kwam alzoo één werkbare op de 4,6 inlanders.

Sedert 1845 klom het cijfer der Europeanen van 2073 tot 4269; dat der Chineezzen van 5136 tot 8033, en dat der Arabieren en andere vreemde Oosterlingen van 4537 tot 4805.

In de residentie Soerabaya zijn talrijke Partikuliere landerijen. Zij liggen grootendeels in de distrikten Soerabaya en Djabakotta, doch voor een gedeelte ook in het Modjokerto'sche, Grisseesche en Sidayoe'sche. In den Regeerings Almanak voor Nederlandsch Indië voor 1869 zijn de namen der partikuliere landerijen in de regentschappen Soerabaya, Grisee en Sidayoe opgegeven, ofschoon zonder gespecificeerde gegevens betrekkelijk hunne uitgestrektheid en bevolking. De partikuliere landen in de distrikten Modjokerto (Ketanen), Modjoangoong (Ngoro) en Modjoredjo (Bandjardjeder en Soekawati), die in 1845 bekend waren eene bevolking te bezitten van ruim 3500 zielen, zie ik in genoemden Regeerings Almanak niet vermeld. — De daar wel vermelde landen, 40 in getal, behooren voor ongeveer de helft aan Chineezzen, en overigens aan Europeanen, Arabieren en Inlanders.

Het geheel der partikuliere landen werd geschat op eene uitgestrektheid van 7201 bouws en gerekend eene bevolking te bezitten van 33337 zielen. In de verponding waren zij aangeslagen voor f 2.563,700.

Van de residentie Soerabaya waren in het jaar 1802 nog slechts onder rechtstreeksch europeesch beheer de regentschappen Soerabaya, Grisseë, Sidayoe en Lamongan. Die regentschappen, beantwoordende aan de gelijknamige van heden met inbegrip van Sidhoardjo, werden in 1802 opgenomen door de regeerings gekonmitteerden H. G. Sloomman, N. Herrenau, J. C. Hein en J. Lapré en gerekend eene inlandsche en oostersche bevolking te bezitten van 280362 zielen. Dit cijfer steeg in 1867 voor dezelfde gewesten tot 1017393 en wijst op eene vermeerdering van 262,88 pCt. en eene gemiddelde jaarlijksche toenemingsverhouding = 2 pCt.

XIX. BEVOLKING DER RESIDENTIE

REGENTSCHAPPEN OF AFDEELINGEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ G. mijl.	Dessa's.	Huis (Inl.)
Pasoeroean	Kotta Pasoeroean	0,45	60	6
	Redjassa	0,91	73	4
	Kraton	0,62	61	2
	Kebontjandi	0,79	67	4
	Gratti	0,95	36	2
	Djatti	1,45	40	5
	Winongan	1,12	45	2
	Wangkal	1,08	40	2
	Ngempit	0,62	45	2
	Wonoredjo	1,70	52	2
	Poerworedjo	3,50	80	2
	Tengger	14,78	52	2
	Totaal	27,97	651	47
Bangil	Kotta Bangil	0,75	62	5
	Gemping	1,78	151	2
	Gempol	2,18	202	6
	Pandakan	3,18	68	5
	Totaal	7,89	483	22
Malang	Kotta Malang	0,75	33	2
	Gondanglegi	23,78	95	6
	Sengoro	13,04	87	4
	Pakkies	10,35	125	7
	Penangoengan	6,71	136	7
	Karanglo	5,96	124	5
	Ngantang	7,45	63	2
	Totaal	68,04	663	37
	Tot. Residentie	103,90	1797	107

TIE

PASOEROEAN OP HET EINDE VAN 1867.

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders).	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
60	6345	733	26577	2061	197	665	30233
73	4127	"	22170	"	"	"	22170
61	3686	"	15357	"	"	"	15357
67	4680	"	19284	"	"	"	19284
36	3989	"	20425	"	"	"	20425
40	5249	"	27390	"	"	"	27390
45	2441	"	10956	"	"	"	10956
40	2936	"	11792	"	"	"	11792
45	3278	"	14530	"	"	"	14530
52	3990	"	15078	"	"	"	15078
80	3977	"	15809	"	"	"	15809
52	2671	"	12872	"	"	"	12872
651	47369	733	212240	2061	197	665	215896
62	5585	32	25349	401	275	292	26349
151	3903	17	28395	395	"	"	28807
202	6995	19	33087	"	"	"	33106
68	5744	19	27248	"	"	"	27267
483	22227	87	114079	796	275	292	115529
33	3892	157	17328	682	21	209	18397
95	6112	33	32620	8	"	"	32661
87	4720	12	22254	30	"	"	22296
125	7402	1	35587	42	"	"	35630
136	7951	"	40971	40	"	"	41011
124	5771	3	31211	28	"	"	31242
63	2123	"	10102	33	"	"	10135
663	37971	206	190073	863	21	209	191372
1797	107567	1026	516392	3720	493	1166	522797

De residentie Pasoeroean is slechts weinig kleiner dan Soerabaya maar ze is niet half zoo dicht bevolkt. Hare grootere zuidelijke helft is voor een groot deel niet of zeer schaars bewoond. De bevolking in de noordelijke distrikten daarentegen is zeer kompakt, gelijk hieronder nader zal worden aangetoond.

In 1815 schatte men de bevolking der geheele residentie nog slechts op een cijfer van 108812. De opgaven van 1830 spreken van 238447, die van 1845 van 336239, die van 1860 van 464428, die van 1865 van 501517, en die van 1867 van niet minder dan 522797 zielen. Volgens deze cijfers zou men mogen aannemen dat de bevolking sedert 1815 vermeerderd is met 380,45 pCt. of gemiddeld 3,05 pCt. 's jaars, en sedert 1845 met 55,45 pCt. of 2 pCt. 's jaars.

De dichtheid der bevolking zou dan geweest zijn, in

1815	=	1047	zielen	per	□ g. m.
1830	=	2294	"	"	" " " "
1845	=	3236	"	"	" " " "
1860	=	4470	"	"	" " " "
1865	=	4826	"	"	" " " "
1867	=	5031	"	"	" " " "

Voor de verschillende regentschappen is deze verhouding eene geheel andere. Voor Bangil en Pasoeroean, de beide noorder-regentschappen, die te zamen nauwelijks meer dan een derde gedeelte van de geheele residentie beslaan en waarvan Bangil nog meer dan driemaal geringer van omvang is dan Pasoeroean, vind ik 9242 zielen per □ g. m. en voor Malang, dat alleen grooter is dan de residentien Djokjokarta, Bagelen of Tagal, slechts 2812 zielen per □ m.

REGENTSCHAPPEN.	Oppervlakte □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Bangil	7,89	115529	14642
Pasoeroean	27,97	215896	7711
Malang	68,04	191372	2812

Bangil, in het noordwesten der residentie gelegen en aan het daltaland der Kalimas grenzende, heeft alzoo eene nagenoeg

dubbel zoo dichte bevolking als Pasoeroean en in Pasoeroean is zij nog meer dan dubbel zoo samengedrongen als in Malang.

In de regentschappen zelve is de verspreiding der populatie niet minder ongelijk. De noordelijke distrikten van Bangil en Pasoeroean bestaan uit de vruchtbare vlakte in welke de voet van den Ardjoeno en van het Tengergebergte overgaat. In het Malangsehe wordt het centrum gevormd door het hoogland dat door den Kawi in het westen en door het Tengergebergte en den Semiroe in het oosten is begrensd, en het uitgestrekte zuidelijk deel van dit regentschap bestaat uit onherbergzaam kalkgebergte dat tot aan de zuidkust reikt.

Men kan de distrikten gevoegelijk tot drie groepen brengen, die men kan bestempelen als de vlaktedistrikten, de vulkanische en de kalkdistrikten.

Tot de vlakte-distrikten zijn te brengen de volgende, die in twee rijen van het westen naar het oosten geplaatst zijn en in elke van welke ze in de hier aangegeven orde van het westen naar het oosten op elkander volgen. In de noordelijke rei liggen Gempol, Kotta Bangil, Gempeng, Kraton, Pasoeroean, Redjassa en Djatti en in de zuidelijke rei Ngempil, Wouoredjo, Wangkal, Kebontjandi, Wmongan en Grati.

De vulkanische distrikten vormen evenzoo eene dubbele rei. In de noordelijke liggen, in de bovenvermelde orde, Pandaan, Poerworedjo en Tengger en in de zuidelijke rei, Ngantang, Penangoengan, Karanglo en Pakkis, en, tusschen Penangoengan en Pakkis, het distrikt Kotta Malang.

De kalkdistrikten zijn slechts twee in getal; Sengoro beslaat de kleinere westelijke en Gondanglegi de veel grootere oostelijke helft van dit gebied. De cijfers van uitgestrektheid en bevolking dezer distrikten waren in 1867 als volgt:

GROEPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervl. in □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Vlakte-distrikten.	Gempol en Kotta			
	Bangil . . .	2,93	59455	20291
	Kraton en Kotta.	1,07	45590	42607
	Redjassi en Djati.	2,36	49560	21000
	Gemping . . .	1,78	28807	15060
	Ngempit en Wonoredjo . . .	2,32	29608	12935
	Wangkal . . .	1,08	11792	10918
	Kebontjandi, Wionongan en Grati.	2,86	50665	17645
	Totaal. .	14,40	275477	19130
Vulkanische distrikten.	Pandakan . . .	3,18	27267	8574
	Poerworedjo . .	3,50	15809	4516
	Tengger . . .	14,78	12872	870
	Ngantang . . .	7,45	10135	1360
	Penangoengan. .	6,71	41011	6112
	Karanglo en Kotta			
	Malang . . .	6,71	49639	7397
	Pakkis . . .	10,35	35630	3442
	Totaal. .	52,68	192363	3651
Kalk-distrikten.	Sengoro . . .	13,04	22296	1709
	Gondanglegi . .	23,78	32661	1373
	Totaal. .	36,82	54957	1492

In de vlakte-distrikten doet alzoo de dichtheid der bevolking nauwelijks onder voor de best bevolkte distriktgroepen van de dichtstbevolkte residentiën, terwijl zij die der vulkanische distrikten meer dan vijftienmaal en die der kalkdistrikten ongeveer dertienmaal overtreft.

In de distriktsverdeling van Pasoeroean is sedert 1845 weinig verandering gekomen. Wonoredjo is een nieuw distrikt dat uit

een deel van Ngempit gevormd is en overigens zie ik slechts eene naamsverandering, zijnde het oude distrikt Porrong met den naam van Poerworedjo herdoopt. In de jaren 1845 en 1867 waren de cijfers der inlandsche (Javaansche en Madureesche) bevolking als volgt:

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Pasoeroean.	Kotta Pasoeroean . .	25861	26577
	Redjassa	18937	22170
	Kraton	16271	15357
	Kebontjandi	17276	19284
	Grati	10826	20425
	Djatti	19922	27390
	Winangon.	8147	10956
	Wangkal	13563	11792
	Ngempit	13051	14530
	Wonoredjo	"	15078
	Poerworedjo	7422	15809
	Tengger	4252	12872
	Totaal.	155528	212240
Bangil.	Kotta Bangil. . . .	25470	25349
	Gemping	15347	28395
	Gempol	28873	33087
	Pandakan	24493	27248
	Totaal.	94183	114079
Malang.	Kotta Malang	10032	17328
	Gondanglegi	9478	32620
	Sengoro	9733	22254
	Pakkies	16506	35587
	Penangoengan	12430	40971
	Karanglo	16516	31211
	Ngantang	7625	10102
	Totaal.	82320	190073

De sterkste vermeerdering, in genoemd twee-en-twintigjarig tijdvak, had, wat de regentschappen betreft, plaats in het Malangsche, waar zij 130,89 pCt. bedroeg of gemiddeld 3,89 pCt. 's jaars. In het Pasoeroeansche was zij 36,46 pCt. of 1,40 pCt. 's jaars en in het Bangilsche slechts 21,12 pCt. of 0,91 pCt. 's jaars. Het schijnt dat de bevolking, voor een groot deel uit Madureezen bestaande, zich in deze residentie meer dan in andere uit de overbevolkte distrikten naar de aangrenzende of meer verwijderde heeft verplaatst.

In sommige distrikten, zooals Kraton, Wangkal en Kotta Bangil is het cijfer van 1867 zelfs geringer dan dat van 1845. In andere distrikten evenwel was de toeneming zeer belangrijk. Verdubbeling der bevolking had plaats in Grati, Ngempit (met Wonoredjo), Poerworedjo, Sengoro en Pakkies; en in de distrikten Tengger, Gondanglegi en Penangoengan steeg de toeneming zelfs tot ruim verdrievoudiging.

Het gemiddelde bevolkingscijfer der dessa's was in 1867, voor de geheele residentie = 290 en voor de regentschappen Pasoeroean = 331, Bangil = 239, en Malang = 288.

Ieder huisgezin bestond gemiddeld: in de geheele residentie, uit 4,8 leden, en in de regentschappen, Pasoeroean uit 4,4, Bangil uit 5,1, en Malang uit 5,0 zielen.

Het cijfer der werkbare mannen was 125019 en dat der dienstplichtigen 107241. Er kwam alzoo één werkbare man op de 4,1 inlanders.

Sedert 1845 krom het cijfer der Europeanen van 587 tot 1026, dat der Chineezzen van 2229 tot 3720, dat der Arabieren van 202 tot 493, en dat der andere vreemde Oosterlingen van 961 tot 1166.

Als Partikuliere landen in Pasoeroean zijn op de kaart der residentie van den heer W. F. Versteeg (1858) vermeld: Kedawoong (in het distrikt Redjassa), Rustenlust (tusschen Kraton en Pasoeroean), Alkmaar (in het distrikt Poerworedjo), en Genitri (in het distrikt Pakkies). In de Regeerings Almanak voor Nederlandsch Indië van 1869 is echter slechts Kedawoong als Partikulier land genoemd, terwijl de uitgestrektheid der partikuliere landen in Pasoeroean er opgegeven is 651 bouws te bedragen en de bevolking 2992 zielen.

Volgens de statistieke opneming van het jaar 1802 bestond de totale oostersche bevolking der regentschappen Bangil en Pasoeroean uit 55637 zielen. In 1867 bevond men het totale cijfer

voor beide regentschappen 330605 te bedragen. Daarna te oordeelen zou de bevolking met 469,01 pCt. toegenomen zijn, of gemiddeld jaarlijks met 2,9 pCt. De sterke toeneming der populatie in de oostelijke residentieën van Java is overigens, zooals bekend is, voor een niet gering deel toe te schrijven aan immigratie van Madureezen.

XX. BEVOLKING DER RESIDENTIE

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in ☐ g. mijl.	Dessa's.	Huisge- (Inlan
Probolingo.	Probolingo.	Probolingo	2,000	54	8
		Soemberkareng	1,487	35	5
		Tongas	3,020	45	6
		Tenger	3,280	22	1
		Dringoe	1,140	38	5
		Totaal.	10,927	194	26
Kraksaän.	Kraksaän.	Gending	2,800	40	6
		Padjarakan	3,100	47	6
		Kraksaän	3,640	54	8
		Djaboong	0,620	22	6
		Phaeton	1,900	49	9
		Totaal.	12,060	212	37
Loemadjang.	Loemadjang.	Loemadjang.	15,700	75	8
		Ranoelamongan.	8,100	49	3
		Kandangan	6,450	23	1
		Totaal.	30,250	147	12
		Totaal Residentie.	53,237	553	76

TIE PROBOLINGO OP HET EINDE VAN 1867.

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders).	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN
54	8306	301	41108	1426	202	824	43861
35	5078	9	25553	8	"	"	25570
45	6706	3	33595	9	"	"	33607
22	1457	"	7316	"	"	"	7316
38	5203	28	25659	7	"	"	25694
194	26750	341	133231	1450	202	824	136048
40	6230	8	27713	21	"	"	27742
47	6147	26	28001	8	"	1	28036
54	8452	19	37577	41	"	"	37637
22	6886	8	27706	27	"	"	27741
49	9456	7	39634	19	"	"	39660
212	37171	68	160631	116	"	1	160816
75	8251	96	46048	31	"	"	46205
49	3564	15	22275	13	"	"	22303
23	1081	"	7056	15	"	"	7071
147	12896	111	75379	89	"	"	75579
553	76817	520	369241	1655	202	825	372443

De residentie Probolingo is slechts een paar □ g. m. kleiner dan de provincie Zuidholland en slechts ruim één □ g. m. kleiner dan het sulthanaat Djokjokarta. Zij behoorde vroeger, met Banjoewangi, tot de residentie Bezoeki, en zoo zijn in de jaren vóór 1845 haar bevolkingscijfers in de beschikbare bescheiden, begrepen in die der voormalige residentie Bezoeki, die het geheele ten oosten van Pasoeroean gelegen deel van Java innam. De bevolking van dit uitgestrekte oosterdeel, binnen hetwelk de provinciën Noordholland, Zuidholland, Zeeland, Utrecht en Gelderland ruim plaats zouden vinden, was in de eerste jaren dezer eeuw nog zeer gering. Raffles schatte haar op niet meer dan 113232 zielen, een cijfer dat in 1823 tot 201940 en in 1832 tot 328472 geklommen was.

Afzonderlijke cijfers van Probolingo ken ik geene andere dan die van 1845 en volgende jaren. In 1845 werden de distrikten, tot de tegenwoordige residentie Probolingo behorende, gerekend eene bevolking te bezitten van 242932 zielen. Dit cijfer was, in 1860 tot 315097, in 1865 tot 347658 en in 1867 tot 372443 gestegen. Sedert 1845 zou, volgens deze cijfers, de bevolking toegenomen zijn met 53,31 pCt. of gemiddeld 1,96 pCt. 's jaars. Na 1860 en dus in de laatste zeven jaren waarover de bescheiden handelen, was die toeneming = 18,19 pCt. of 3,1 pCt. 's jaars.

De dichtheid der bevolking was, in

1845	=	4563	zielen	per	□	g.	m.
1860	=	5918	"	"	"	"	"
1865	=	6530	"	"	"	"	"
1867	=	6998	"	"	"	"	"

Van de drie regentschappen liggen Probolingo en Kraksaän in de noordelijke kleinere helft der residentie, Probolingo in het westen en Kraksaän in het oosten. Deze beide regentschappen beslaan de vruchtbare vlakte langs de noordkust en de noordelijke hellingen van den Tengger, den Lamongan en den Argopoero. Het grooter zuiderdeel der residentie bestaat geheel uit het Loemad-jangsche en hoezeer dit veel minder dicht bevolkt is dan de noordelijke regentschappen, biedt het toch in de uitgestrekte vlakte, die zich zuidelijk van den Lamongan en zuidoostelijk van den Semiroe tot aan het zuiderstrand voortzet, eene tamelijk dichte bevolking aan, die voor het regentschap met een veel

aanmerkelijker cijfer zou kunnen worden aangeduid, indien de bergstreken niet werden medegerekend.

De dichtheid der bevolking in de drie regentschappen blijkt uit volgend overzicht:

REGENTSCHAPPEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Probolingo	10,927	136048	12450
Kraksaän	12,060	160816	13334
Loemadjang	30,250	75579	2498

Het blijkt alzoo dat de noordelijke regentschappen eene meer dan vijfmaal dichtere bevolking bezitten dan het zuidelijke.

De distrikten kan men tot drie groepen brengen, de strand-distrikten, de bergdistrikten en het zuiderdistrikt.

De stranddistrikten zijn van het westen naar het oosten gerekend: de Probolingo'sche distrikten Tongas, Soemberkareng, Probolingo en Dringoe, en de Kraksaänsche, Gending, Padjarakan, Kraksaän, Djaboeng en Phaeton.

Tot de bergdistrikten behoort het Probolingo'sche distrikt Tengger en de beide Loemadjangsche distrikten Kandangan (in het westen) en Ranoelamongan (in het oosten).

Het zuiderdistrikt, Loemadjang, beslaat het geheele zuiderdeel van het regentschap en is grooter dan de beide andere.

Deze indeeling volgende bekomt men als overzicht:

DISTRIKTGROEPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervl. in □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Stranddistrikten.	Tongas	3,020	33607	11128
	Soemberkareng	1,487	25570	17196
	Probolingo	2,000	43861	21930
	Dringoe	1,140	25694	22538
	Gending	2,800	27742	9908
	Padjarakan	3,100	28036	9044
	Kraksaän	3,640	37637	10339
	Djaboeng en Phaeton	2,520	67401	26746
	Totaal	19,707	289548	14692

De residentie Probolingó is slechts een paar □ g. m. kleiner dan de provincie Zuidholland en slechts ruim één □ g. m. kleiner dan het sulthanaat Djokjokarta. Zij behoorde vroeger, met Banjoewangi, tot de residentie Bezoeki, en zoo zijn in de jaren vóór 1845 haar bevolkingscijfers in de beschikbare bescheiden, begrepen in die der voormalige residentie Bezoeki, die het geheele ten oosten van Pasoeroean gelegen deel van Java innam. De bevolking van dit uitgestrekte oosterdeel, binnen hetwelk de provinciën Noordholland, Zuidholland, Zeeland, Utrecht en Gelderland ruim plaats zouden vinden, was in de eerste jaren dezer eeuw nog zeer gering. Raffles schatte haar op niet meer dan 113232 zielen, een cijfer dat in 1823 tot 201940 en in 1832 tot 328472 geklommen was.

Afzonderlijke cijfers van Probolingó ken ik geene andere dan die van 1845 en volgende jaren. In 1845 werden de distrikten, tot de tegenwoordige residentie Probolingó behoorende, gerekend eene bevolking te bezitten van 242932 zielen. Dit cijfer was, in 1860 tot 315097, in 1865 tot 347658 en in 1867 tot 372443 gestegen. Sedert 1845 zou, volgens deze cijfers, de bevolking toegenomen zijn met 53,31 pCt. of gemiddeld 1,96 pCt. 's jaars. Na 1860 en dus in de laatste zeven jaren waarover de bescheiden handelen, was die toeneming = 18,19 pCt. of 3,1 pCt. 's jaars.

De dichtheid der bevolking was, in

1845 = 4563 zielen per □ g. m.

1860 = 5918 " " " "

1865 = 6530 " " " "

1867 = 6998 " " " "

Van de drie regentschappen liggen Probolingó en Kraksaän in de noordelijke kleinere helft der residentie, Probolingó in het westen en Kraksaän in het oosten. Deze beide regentschappen beslaan de vruchtbare vlakte langs de noordkust en de noordelijke hellingen van den Tengger, den Lamongan en den Argopoero. Het grooter zuiderdeel der residentie bestaat geheel uit het Loemadjangsche en hoezeer dit veel minder dicht bevolkt is dan de noordelijke regentschappen, biedt het toch in de uitgestrekte vlakte, die zich zuidelijk van den Lamongan en zuidoostelijk van den Semiroe tot aan het zuiderstrand voortzet, eene tamelijk dichte bevolking aan, die voor het regentschap met een veel

aanmerkelijker cijfer zou kunnen worden aangeduid, indien de bergstreken niet werden medegerekend.

De dichtheid der bevolking in de drie regentschappen blijkt uit volgend overzicht:

REGENTSCHAPPEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Probolingó	10,927	136048	12450
Kraksään	12,060	160816	13334
Loemadjang	30,250	75579	2498

Het blijkt alzoo dat de noordelijke regentschappen eene meer dan vijfmaal dichtere bevolking bezitten dan het zuidelijke.

De distrikten kan men tot drie groepen brengen, de strand-distrikten, de bergdistrikten en het zuiderdistrikt.

De stranddistrikten zijn van het westen naar het oosten gerekend: de Probolingó'sche distrikten Tongas, Soemberkareng, Probolingó en Dringoe, en de Kraksäänsche, Gending, Padjarakan, Kraksään, Djaboeng en Phaeton.

Tot de bergdistrikten behoort het Probolingó'sche distrikt Tengger en de beide Loemadjangsche distrikten Kandangan (in het westen) en Ranoelamongan (in het oosten).

Het zuiderdistrikt, Loemadjang, beslaat het geheele zuiderdeel van het regentschap en is grooter dan de beide andere.

Deze indeeling volgende bekomt men als overzicht:

DISTRIKTGROEPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervl. in □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Stranddistrikten.	Tongas	3,020	33607	11128
	Soemberkareng	1,487	25570	17196
	Probolingó	2,000	43861	21930
	Dringoe	1,140	25694	22538
	Gending	2,800	27742	9908
	Padjarakan	3,100	28036	9044
	Kraksään	3,640	37637	10339
	Djaboeng en Phaeton	2,520	67401	26746
	Totaal.	19,707	289548	14692

DISTRIKTOEGROEPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervl.	Bevolking.	Zielen per
		□ g. m.		□ g. m.
Bergdistrikten.	Tengger . . .	3,280	7316	2230
	Kandangan . . .	6,450	7071	1096
	Ranoelamongan . .	8,100	22303	2753
	Totaal. . .	17,830	36690	2057
Zuiderdistrikt.	Loemadjang . .	15,700	46205	2943

De meeste stranddistrikten strekken zich van het strand tot hoog op het gebergte uit en zouden, indien men alleen hunne vlakten in berekening bracht, nog veel dichter bevolkt zijn dan de staat aangeeft. Men ziet overigens dat de stranddistrikten desniettemin nog meer dan zevenmaal dichter bevolkt zijn dan de bergdistrikten.

Ik vind de tegenwoordige distrikten van Probolingó allen terug in de bescheiden van 1845. De hieronder volgende cijfers hebben betrekking tot het geheel der bevolking en niet uitsluitend tot de inlandsche.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Probolingo.	Probolingo . . .	27988	43861
	Soemberkareng . . .	14175	25570
	Tongas.	14254	33607
	Tenger.	3393	7316
	Dringoe	15783	25694
	Totaal. . .	75593	136048
Kraksaän.	Gending	18538	27742
	Padjarakan	24736	28036
	Kraksaän	27432	37637
	Djaboong	22603	27741
	Phaeton	33525	39660
	Totaal. . .	126834	160816
Loemadjang.	Loemadjang	25073	46205
	Ranoelamongan	11312	22303
	Kandangan	4122	7071
	Totaal. . .	40507	75579

In geen der regentschappen kwam het in het twee-en-twintig-jarig tijdvak tot eene verdubbeling der bevolking. Als verhoudingen vind ik eene toeneming voor Loemadjang van 84,11 pCt. of 2,8 pCt. 's jaars; voor Probolingo van 79,97 pCt. of 2,7 pCt. 's jaars, en voor Kraksaän van 26,79 pCt. of gemiddeld slechts 1,1 pCt. 's jaars. De geringe toeneming in Kraksaän schijnt te duiden op verspreiding der bevolking in de aangrenzende regentschappen. Overigens werd in geen enkel distrikt vermindering bespeurd en in enkele zelfs verdubbeling, zooals in Tenger, Tongas en Ranoelamongan.

Het gemiddelde bevolkingscijfer der dessa's was in 1867 voor de geheele residentie = 673; voor het Probolingo'sche = 701; voor het Kraksaänsche = 758, en voor het Loemadjangsche = 514.

Ieder huisgezin bestond gemiddeld, over de geheele residentie genomen, uit 4,8 leden. Voor het Probolingosche was deze verhouding = 4,9; voor het Kraksaänsche = 4,3, en voor het Loemadjangsche = 5,8.

Het aantal werkbare mannen werd geschat op 73832 en dat der dienstplichtigen op 62871. Men rekende alzoo één werkbare man op de 5,0 inlanders.

De cijfers der vreemde natiën klonnen sedert 1845, — dat der Europeanen van 285 op 520; dat der Chineezzen van 821 op 1655, en dat der Arabieren en andere vreemde Oosterlingen van 742 op 1027.

Volgens de statistiek van 1802 bezat het toenmalige regentschap Banger, eene Oostersche bevolking van slechts 29126 zielen. Indien, wat mij trouwens niet gebleken is, dat voormalige regentschap het gebied omvatte van de tegenwoordige residentie Probolingo, welker Oostersche bevolking in 1867 een cijfer van 371923 bereikte, zou men tot de gevolgtrekking kunnen komen dat de bevolking er in het aangeduid vijf-en-zestigjarig tijdvak meer dan vertienvoudigd is en toegenomen met niet minder dan 1176,94 pCt. Als gemiddelde jaarlijksche toenemingsverhouding vind ik 4 pCt. Ik vermoed evenwel dat het zuiderdeel der residentie in 1802 nog niet onder rechtstreeksch Europeesch gezag stond, evenmin als toenmaals de grootere zuidelijke helft van Pasoe-roean, het Malangsche.

XXI. BEVOLKING DER RESIDENTIE

REGENTSCHAPPEN OF AFDEELINGEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ G. mijl.	Dessa's.
Bezoeki	Bezoeki	3,5	60
	Binor	4,5	20
	Mlandingan	1,5	30
	Boenggattan	1,5	15
	Wringien	2,0	28
	Totaal. . .	13,0	153
Panaroekan	Panaroekan	2,0	42
	Sitoebondo	0,5	13
	Pradjekan	10,0	33
	Kapongan	2,0	26
	Kalitikoës	1,0	19
	Soemberwaroe	16,5	23
	Totaal. . .	32,0	156
Bondowosso	Bondowosso	4,0	49
	Wonosari	6,0	51
	Penangoengan	3,5	42
	Djember	18,0	42
	Soekokerto	8,0	32
	Poejer	20,0	24
	Tangool	16,0	19
	Totaal. . .	75,5	259
	Totaal Residentie . .	120,5	568

HET EINDE VAN 1867.

TIE

Dessa's.

60

20

30

15

28

153

42

13

33

26

19

23

156

49

51

42

42

32

24

19

259

568

Inlanders.	Chineezen	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
30257	440	146	"	30986
4901	"	"	"	4901
13528	"	"	"	13538
5646	"	"	"	5646
11930	"	"	"	11930
14867	440	146	"	67001
4670	44	62	"	17521
1949	21	18	"	9886
3501	11	"	"	18402
6455	42	"	"	27051
2952	"	"	"	11227
2325	"	"	"	11205
21852	118	80	"	95292
5054	172	43	"	28151
8841	7	"	"	44794
5472	6	"	"	29554
4161	4	"	"	20788
7825	2	"	"	40514
1632	6	"	"	8423
1297	"	"	"	6055
34282	197	43	"	178279
71001	755	269	"	310572

De residentie Bezoeki, in hare tegenwoordige gedaante, is van ongeveer gelijke grootte als de residentie Cheribon, of Kediri, of Batavia, en beslaat eene oppervlakte nog iets grooter dan die van de provinciën Gelderland en Utrecht te zamen.

Haar bevolkingscijfer, voor haar tegenwoordige grenzen, kan ik slechts mededeelen wat 1845 en latere jaren aangaat. Vóór 1845 vindt men dat cijfer slechts als een samengesteld getal van de tegenwoordige residentie met Probolingó en Banjoewangi. In 1845 schatte men de populatie op 232480 zielen; in 1860 op 299726; in 1865 op 322177, en in 1867 op 340572 zielen.

De toeneming der bevolking had dus plaats, sedert 1845 met 46,49 pCt. of 1,75 pCt. 's jaars, en sedert 1860 met 13,62 pCt. of 1,9 pCt. 's jaars.

De dichtheid der bevolking was alzoo op genoemde tijdstippen in

1845 = 1921 zielen per □ g. m.

1860 = 2487 " " " " "

1865 = 2673 " " " " "

1867 = 2826 " " " " "

Bezoeki behoort alzoo tot de minst bevolkte residentien en staat, wat dichtheid van populatie betreft, slechts weinig boven de Preanger regentschappen en Krawang. Ook ten haren opzichte echter komt het ongunstige der verhouding grootendeels op rekening van groote uitgestrektheden in het oosten en zuiden van haar gebied, waar geene of eene uiterst schaarsche bevolking aanwezig is. Reeds de verschillende regentschappen bieden ten deze groote verschillen aan. In het Bezoekische, het regentschap dat den noordwestelijken hoek der residentie beslaat, treft men gemiddeld nog meer dan 5000 zielen per □ g. m. aan. In het Panaroekansche, meer dan tweemaal grooter dan het regentschap Bezoeki en het noordoostelijk deel der residentie innemende, woont de bevolking voornamelijk in de westelijke helft en in de stranddistrikten. Men telt er gemiddeld nog geen 3000 zielen per □ g. m. In het Bondowossosche, dat het midden en geheel het zuiden der residentie beslaat, en alleen weinig kleiner is dan de provinciën Zuidholland en Utrecht te zamen, heeft elke □ mijl niet meer dan 2361 bewoners. De juiste verhoudingen blijken uit volgend overzicht:

REGENTSCHAPPEN.	Oppervlakte	Bevolking.	Zielen per
	□ g. m.		□ g. m.
Bezoeki	13,0	67001	5151
Panaroekan	32,0	95292	2978
Bondowosso	75,5	178279	2361

Bezoeki is alzoo meer dan tweemaal dichter bevolkt dan Bondowosso. De tegenstellingen in de bevolkingsdichtheid komen nog meer uit, wanneer men de distrikten tot andere dan regentschapsgroepen brengt en wanneer men de distrikten afzonderlijk beschouwt. Sommige dier distrikten doen, wat uitgestrektheid betreft, niet onder voor vele regentschappen elders, en de distrikten Soemberwaroe, Djember, Poeger en Tangool, zijn ieder op zich zelf grooter dan het geheele regentschap Bezoeki.

DISTRIKTGROEPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervl.	Bevolking.	Zielen
		□ g. m.		per □ g. m.
Stranddistrikten.	Binor	4,5	4901	1089
	Bezoeki	3,5	30986	8853
	Mlandingan . . .	1,5	13538	9025
	Boengattan . . .	1,5	5646	3764
	Panaroekan . . .	2,0	17521	8760
	Sitoebondo en Kapongan . . .	2,5	36937	14774
	Kalitikoës . . .	1,0	11227	11227
	Totaal. . . .	16,5	120756	7318
Middendistrikten.	Wringien	2,0	11930	5975
	Bondowosso . . .	4,0	28151	7037
	Wonosari	6,0	44794	7465
	Penangoengan . .	3,5	29554	8444
	Soekokerto . . .	8,0	40514	5064
	Totaal. . . .	23,50	154943	6593
Rawoen-Baloerandistrikten.	Pradjekan	10,0	18402	1840
	Soemberwaroe . .	16,5	11205	679
	Totaal. . . .	26,5	29607	1170
Zuiderdistrikten.	Poeger	20,0	8423	425
	Tangool	16,0	8417	526
	Djember	18,0	20788	1155
	Totaal.	54,0	37628	696

De stranddistrikten liggen naast elkander van het westen naar het oosten in de boven aangegeven rangorde. Van de middendistrikten volgen van het noorden naar het zuiden op elkander: Wringien, Bondowosso, Penangoengan en Soekokerto, welke laatste drie oostelijk van zich hebben het distrikt Wonosari. Van de Rawoen-Baloerandistrikten ligt Pradjekan in het westen en Soemberwaroe in het oosten. Dit laatste neemt tevens den uitersten noordoostelijken hoek van het eiland in. Van de Zuiderdistrikten neemt Poeger het zuidwestelijk en zuidelijk deel der residentie

in, terwijl Djember gelegen is tusschen Poeger en het centrale distrikt Soekokerto.

Het minst bevolkte distrikt zijn Poeger en Tangool. Zij zijn na Rogodjampi in het aangrenzende Banjoewangi, zelfs het minst bevolkte distrikt van geheel Java. De dichtheid der bevolking van Soemberwaroe staat ook slechts weinig boven die van de residentie Banjoewangi, waar men gemiddeld slechts 578 zielen per □ g. m. telt. Overigens ontwaart men dat de middendistrikten, te zamen toch eene oppervlakte beslaande bijkans zoo groot als die der provincie Utrecht, nog vrij dicht bevolkt zijn, ofschoon zij door de stranddistrikten worden overtroffen. Van deze laatste hebben de vijf westelijke, gelegen deels op de hellingen of de uitloopers van het Yanggebergte, deels den Ringgit omsluitende een grootendeels bergachtigen bodem, terwijl de drie oostelijke meer opene vlakten aanbieden. Voor de eerste is het dichtheidscijfer = 5584. voor de laatste niet minder dan 13732.

Op de beide tijdstippen 1845 en 1867 was de bevolking over de verschillende distrikten verdeeld, zooals hieronder is aangetoond. De cijfers gelden voor het geheel der populatie en omvatten alzoo ook de niet-inheemsche.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Bezoeki.	Bezoeki	32609	30986
	Binor	13008	4901
	Mlandingan	7628	13538
	Boengattan	6547	5646
	Wringien	13624	11930
	Totaal.	73416	67001
Panaroekan.	Panaroekan	14908	17521
	Sitoebondo	10371	9886
	Pradjekan.	11887	18402
	Kapongan.	12955	27051
	Kalitikoes	6759	11227
	Soemberwaroe	5170	11205
	Totaal.	62050	95292
Bondowosso.	Bondowosso	24998	28151
	Wonosari	25614	44794
	Penangoengan	16433	29554
	Djember	9237	20788
	Soekokerto	11803	40514
	Poeger.	8929	8423
	Tangool		6055
	Totaal.	97014	178279

Opmerkelijk is de vermindering van het bevolkingscijfer van het regentschap Bezoeki, waar, Mlandingan uitgezonderd, alle distrikten in deelden. Het schijnt dat die afnemings der bevolking voor een groot deel toe te schrijven is aan verhuizing naar het Bondowossosche, waar de bevolking, zich wel niet verdubbelde maar toch belangrijk toenam. Voor dit regentschap was de vermeerderingsverhouding = 83,76 pCt. of gemiddeld 2,8 pCt. 's jaars, en voor het regentschap Panaroekan = 53,57 pCt. of 2 pCt. 's jaars.

Buiten het regentschap Bezoeki had slechts afnemings der bevolking plaats in het distrikt Sitoebondo. In alle overige distrikten was de toeneming meerder of minder belangrijk. Verdrievoudiging valt op te merken met betrekking tot Soekokerto, en verdubbeling. wat aangaat de distrikten Kapongan, Soemberwaroe en Djember.

Het gemiddeld bevolkingscijfer der dessa's was in 1867 voor de geheele residentie = 599; voor het regentschap Bezoeki = 437; voor het regentschap Panaroekan = 610, en voor het regentschap Bondowosso = 686.

Ieder huisgezin bestond gemiddeld, over de geheele residentie genomen, uit 4,7 zielen. Voor het regentschap Bezoeki was deze verhouding = 4,4; voor Panaroekan = 4,3, en voor Bondowosso = 5,1.

Het aantal werkbare mannen werd geschat op 68919 en dat der dienstplichtigen op 53420. Men rekende alzoo één werkbare man op de 4,9 inlanders.

Het cijfer der Europeanen klom sedert 1845 van 173 tot 414 en dat der Chineezzen van 345 tot 755. Het cijfer der Arabieren en andere vreemde Oosterlingen komt in de opgaven van 1845 voor als 1017. De bescheiden over 1867 wijzen slechts op Arabieren, ten getale van 269, zijnde de vroeger als vreemde Oosterlingen aangeduiden onder de cijfers der inlandsche bevolking begrepen.

Het gebied der tegenwoordige residentie Bezoeki werd in het jaar 1802 statistisch opgenomen door de Regeerings-gekommitteerden J. Flikkenschild, Th. J. Knelke en J. G. Burkraat. De bevinding was, vóór de toenmalige regentschappen Bezoeki, Panaroekan en Poeger, eene Oostersche bevolking van 48475 zielen, een cijfer dat in 1867 tot 340158 gestegen was. Men mag alzoo besluiten tot een aanwas van 601,71 pCt. of eene gemiddelde jaarlijksche toenemingsverhouding van 3,24 pCt.

XXI. BEVOLKING DER RESIDENTIE

REGENTSCHAPPEN OF AFDEELINGEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ G. mijl.	Dessa's.
Bezoeki	Bezoeki	3,5	60
	Binor	4,5	20
	Mlandingan	1,5	30
	Boengattan	1,5	15
	Wringien	2,0	28
	Totaal.	13,0	153
Panaroekan	Panaroekan	2,0	42
	Sitoebondo	0,5	13
	Pradjekan	10,0	33
	Kapongan	2,0	26
	Kalitikoes	1,0	19
	Soemberwaroe	16,5	23
	Totaal.	32,0	156
Bondowosso	Bondowosso	4,0	49
	Wonosari	6,0	51
	Penangoengan	3,5	42
	Djember	18,0	42
	Soekokerto	8,0	32
	Poejer	20,0	24
	Tangool	16,0	19
	Totaal.	75,5	259
	Totaal Residentie	120,5	568

TIE
BEZOEKI OP HET EINDE VAN 1867.

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders.)	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
60	6695	143	30257	440	146	"	30986
20	978	"	4901	"	"	"	4901
30	3576	10	13528	"	"	"	13538
15	1006	"	5646	"	"	"	5646
28	2612	"	11930	"	"	"	11930
153	14867	153	66262	440	146	"	67001
42	4670	39	17376	44	62	"	17521
13	1949	46	9801	21	18	"	9886
33	3501	"	18391	11	"	"	18402
26	6455	24	26985	42	"	"	27051
19	2952	2	11225	"	"	"	11227
23	2325	2	11203	"	"	"	11205
156	21852	113	94981	118	80	"	95292
49	5054	65	27871	172	43	"	28151
51	8841	13	44774	7	"	"	44794
42	5472	7	29541	6	"	"	29554
42	4161	28	20756	4	"	"	20788
32	7825	35	20477	2	"	"	40514
24	1632	"	8417	6	"	"	8423
19	1297	"	6055	"	"	"	6055
259	34282	148	177891	197	43	"	178279
568	71001	414	339134	755	269	"	340572

De residentie Bezoeki, in hare tegenwoordige gedaante, is van ongeveer gelijke grootte als de residentie Cheribon, of Kediri, of Batavia, en beslaat eene oppervlakte nog iets grooter dan die van de provinciën Gelderland en Utrecht te zamen.

Haar bevolkingscijfer, voor haar tegenwoordige grenzen, kan ik slechts mededeelen wat 1845 en latere jaren aangaat. Vóór 1845 vindt men dat cijfer slechts als een samengesteld getal van de tegenwoordige residentie met Probolingó en Banjoewangi. In 1845 schatte men de populatie op 232480 zielen; in 1860 op 299726; in 1865 op 322177, en in 1867 op 340572 zielen.

De toeneming der bevolking had dus plaats, sedert 1845 met 46,49 pCt. of 1,75 pCt. 's jaars, en sedert 1860 met 13,62 pCt. of 1,9 pCt. 's jaars.

De dichtheid der bevolking was alzoo op genoemde tijdstippen in

1845 = 1921 zielen per □ g. m.

1860 = 2487 " " " " "

1865 = 2673 " " " " "

1867 = 2826 " " " " "

Bezoeki behoort alzoo tot de minst bevolkte residentien en staat, wat dichtheid van populatie betreft, slechts weinig boven de Preanger regentschappen en Krawang. Ook ten haren opzichte echter komt het ongunstige der verhouding grootendeels op rekening van groote uitgestrektheden in het oosten en zuiden van haar gebied, waar geene of eene uiterst schaarsche bevolking aanwezig is. Reeds de verschillende regentschappen bieden ten deze groote verschillen aan. In het Bezoekische, het regentschap dat den noordwestelijken hoek der residentie beslaat, treft men gemiddeld nog meer dan 5000 zielen per □ g. m. aan. In het Panaroekansche, meer dan tweemaal grooter dan het regentschap Bezoeki en het noordoostelijk deel der residentie innemende, woont de bevolking voornamelijk in de westelijke helft en in de stranddistrikten. Men telt er gemiddeld nog geen 3000 zielen per □ g. m. In het Bondowossosche, dat het midden en geheel het zuiden der residentie beslaat, en alleen weinig kleiner is dan de provinciën Zuidholland en Utrecht te zamen, heeft elke □ mijl niet meer dan 2361 bewoners. De juiste verhoudingen blijken uit volgend overzicht:

REGENTSCHAPPEN.	Oppervlakte	Bevolking.	Zielen per
	□ g. m.		□ g. m.
Bezoeki	13,0	67001	5151
Panaroekan	32,0	95292	2978
Bondowosso	75,5	178279	2361

Bezoeki is alzoo meer dan tweemaal dichter bevolkt dan Bondowosso. De tegenstellingen in de bevolkingsdichtheid komen nog meer uit, wanneer men de distrikten tot andere dan regentschapsgroepen brengt en wanneer men de distrikten afzonderlijk beschouwt. Sommige dier distrikten doen, wat uitgestrektheid betreft, niet onder voor vele regentschappen elders, en de distrikten Soemberwaroe, Djember, Poeger en Tangool, zijn ieder op zich zelf grooter dan het geheele regentschap Bezoeki.

DISTRIKTGROEPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervl.	Bevolking.	Zielen per
		□ g. m.		□ g. m.
Stranddistrikten.	Binor	4,5	4901	1089
	Bezoeki. . . .	3,5	30986	8853
	Mlandingan . .	1,5	13538	9025
	Boengattan . .	1,5	5646	3764
	Panaroekan . .	2,0	17521	8760
	Sitoebondo en Ka- pongan	2,5	36937	14774
	Kalitikoës . .	1,0	11227	11227
	Totaal. . . .	16,5	120756	7318
Middendistrikten.	Wringien . . .	2,0	11930	5975
	Bondowosso . .	4,0	28151	7037
	Wonosari . . .	6,0	44794	7465
	Penangoengan. .	3,5	29554	8444
	Soekokerto. . .	8,0	40514	5064
	Totaal. . . .	23,50	154943	6593
Rawoen-Baloerandistrikten.	Pradjekan . . .	10,0	18402	1840
	Soemberwaroe. .	16,5	11205	679
	Totaal. . . .	26,5	29607	1170
Zuiderdistrikten.	Poeger	20,0	8423	425
	Tangool	16,0	8417	526
	Djember	18,0	20788	1155
	Totaal. . . .	54,0	37628	696

De stranddistrikten liggen naast elkander van het westen naar het oosten in de boven aangegeven rangorde. Van de middendistrikten volgen van het noorden naar het zuiden op elkander: Wringien, Bondowosso, Penangoengan en Soekokerto, welke laatste drie oostelijk van zich hebben het distrikt Wonosari. Van de Rawoen-Baloerandistrikten ligt Pradjekan in het westen en Soemberwaroe in het oosten. Dit laatste neemt tevens den uitersten noordoostelijken hoek van het eiland in. Van de Zuiderdistrikten neemt Poeger het zuidwestelijk en zuidelijk deel der residentie

in, terwijl Djember gelegen is tusschen Poeger en het centrale distrikt Soekokerto.

Het minst bevolkte distrikt zijn Poeger en Tangool. Zij zijn na Rogodjampi in het aangrenzende Banjoewangi, zelfs het minst bevolkte distrikt van geheel Java. De dichtheid der bevolking van Soemberwaroe staat ook slechts weinig boven die van de residentie Banjoewangi, waar men gemiddeld slechts 578 zielen per □ g. m. telt. Overigens ontwaart men dat de middendistrikten, te zamen toch eene oppervlakte beslaande bijkans zoo groot als die der provincie Utrecht, nog vrij dicht bevolkt zijn, ofschoon zij door de stranddistrikten worden overtroffen. Van deze laatste hebben de vijf westelijke, gelegen deels op de hellingen of de uitloopers van het Yanggebergte, deels den Ringgit omsluitende een grootendeels bergachtigen bodem, terwijl de drie oostelijke meer opene vlakten aanbieden. Voor de eerste is het dichtheidscijfer = 5584. voor de laatste niet minder dan 13732.

Op de beide tijdstippen 1845 en 1867 was de bevolking over de verschillende distrikten verdeeld, zooals hieronder is aangetoond. De cijfers gelden voor het geheel der populatie en omvatten alzoo ook de niet-inheemsche.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	BEVOLKING.	
		1845.	1867.
Bezoeki.	Bezoeki	32609	30986
	Binor	13008	4901
	Mlandingan	7628	13538
	Boenggatan	6547	5646
	Wringien	13624	11930
	Totaal.	73416	67001
Panaroekan.	Panaroekan	14908	17521
	Sitoebondo	10371	9886
	Pradjekan	11887	18402
	Kapongan	12955	27051
	Kalitikoës	6759	11227
	Soemberwaroe	5170	11205
	Totaal.	62050	95292
Bondowosso.	Bondowosso	24998	28151
	Wonosari	25614	44794
	Penangoengan	16433	29554
	Djember	9237	20788
	Soekokerto	11803	40514
	Poeger	8929	8423
	Tangool		6055
	Totaal.	97014	178279

Opmerkelijk is de vermindering van het bevolkingscijfer van het regentschap Bezoeki, waar, Mlandingan uitgezonderd, alle distrikten in deelden. Het schijnt dat die afnemings der bevolking voor een groot deel toe te schrijven is aan verhuizing naar het Bondowossoche, waar de bevolking, zich wel niet verdubbelde maar toch belangrijk toenam. Voor dit regentschap was de vermeerderingsverhouding = 83,76 pCt. of gemiddeld 2,8 pCt. 's jaars, en voor het regentschap Panaroekan = 53,57 pCt. of 2 pCt. 's jaars.

Buiten het regentschap Bezoeki had slechts afnemings der bevolking plaats in het distrikt Sitoebondo. In alle overige distrikten was de toeneming meerder of minder belangrijk. Verdrievoudiging valt op te merken met betrekking tot Soekokerto, en verdubbeling, wat aangaat de distrikten Kapongan, Soemberwaroe en Djember.

Het gemiddeld bevolkingscijfer der dessa's was in 1867 voor de geheele residentie = 599; voor het regentschap Bezoeki = 437; voor het regentschap Panaroekan = 610, en voor het regentschap Bondowosso = 686.

Ieder huisgezin bestond gemiddeld, over de geheele residentie genomen, uit 4,7 zielen. Voor het regentschap Bezoeki was deze verhouding = 4,4; voor Panaroekan = 4,3, en voor Bondowosso = 5,1.

Het aantal werkbare mannen werd geschat op 68919 en dat der dienstplichtigen op 53420. Men rekende alzoo één werkbare man op de 4,9 inlanders.

Het cijfer der Europeanen klom sedert 1845 van 173 tot 414 en dat der Chineezzen van 345 tot 755. Het cijfer der Arabieren en andere vreemde Oosterlingen komt in de opgaven van 1845 voor als 1017. De bescheiden over 1867 wijzen slechts op Arabieren, ten getale van 269, zijnde de vroeger als vreemde Oosterlingen aangeduiden onder de cijfers der inlandsche bevolking begrepen.

Het gebied der tegenwoordige residentie Bezoeki werd in het jaar 1802 statistisch opgenomen door de Regeerings-gekommitteerden J. Flikkenschild, Th. J. Knelke en J. G. Burkraat. De bevinding was, voor de toenmalige regentschappen Bezoeki, Panaroekan en Poeger, eene Oostersche bevolking van 48475 zielen, een cijfer dat in 1867 tot 340158 gestegen was. Men mag alzoo besluiten tot een aanwas van 601,71 pCt. of eene gemiddelde jaarlijksche toenemingsverhouding van 3,24 pCt.

XXII. BEVOLKING DER RESIDENTIE BAN-

JOE

REGENTSCHAPPEN OF AFDEELINGEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte □ g. m.	Dessa's.
Banjoewangi	Banjoewangi	29	58
	Rogodjampi	55	48
	Totaal.	84	106

Huisge
(Inlan

Banjoewangi, het minst bevolkte gewest van Java en het uiterste oosten er van innemende, is bijna zoo groot als Zuidholland en Zeeland te zamen. Het bestaat slechts uit twee distrikten, waarvan het noordelijke, Banjoewangi, nagenoeg zoo groot is als Zeeland, en het zuidelijke, Rogodjampi zoo groot als Zuidholland.

In de vorige eeuw schijnt het Banjoewangische meer dan dubbel zoo sterk bevolkt te zijn geweest als thans, doch stellige cijfers ontbreken. In de eerste helft der tegenwoordige eeuw werd zijne bevolking steeds onder die van Bezoeki begrepen, van welke residentie het eene afdeeling uitmaakte. Stellige cijfers van Banjoewangi alleen, bezit men van het jaar 1845 af. In dat jaar bestond de geheele bevolking uit 27475 zielen, waarvan 17292 kwamen op het distrikt Banjoewangi en 10183 op het distrikt Rogodjampi. Het algemeene cijfer was in 1850 geklommen tot 30634, in 1860 tot 37805; in 1865 tot 45493 en in 1867 tot 48562.

Sedert 1845 bedroeg de toeneming 76,78 pCt. of gemiddeld 2,61 pCt. 's jaars en sedert 1860 zelfs 3,65 pCt. 's jaars.

De dichtheid der bevolking was op gezegde tijdstippen als volgt. In

1845	=	327	zielen per □ g. m.
1850	=	364	" " " "
1860	=	462	" " " "
1865	=	542	" " " "
1867	=	578	" " " "

Voor het distrikt Banjoewangi was in laatstgenoemd jaar de dichtheidsverhouding = 959, en voor het distrikt Rogodjampi = 377.

AN- JOEWANGI OP HET EINDE VAN 1867.

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders).	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
58	5966	153	25535	284	288	1569	27829
48	3646	"	20485	"	"	248	20733
106	9612	153	46020	284	288	1817	48562

De toeneming der populatie sedert 1845 was voor het distrikt Banjoewangi 60,35 pCt. of gemiddeld jaarlijks 2,15 pCt. en voor het distrikt Rogodjampi 103,60 pCt. of gemiddeld jaarlijks 3,3 pCt.

Het gemiddeld bevolkingscijfer der dessa's was in 1867 = 458, en wel voor het distrikt Banjoewangi = 479 en voor het distrikt Rogodjampi = 431.

Ieder huisgezin bestond er gemiddeld uit 4,8 leden.

Het aantal werkbare mannen bedroeg er 8805 en dat der dienstplichtigen 8376. Er kwam alzoo één werkbare man op de 5,2 inlanders.

Het aantal Europeanen klom sedert 1845 van 72 tot 153, dat der Chineezen van 207 tot 284 en dat der Arabieren en andere vreemde Oosterlingen van 1919 tot 2105.

Alhoewel Banjoewangi de schraalst bevolkte residentie is van Java, moet toch aangeteekend worden dat hare bevolking op enkele dessa's aan de Zuid- en Oostkust na, geheel samengedrongen is in de alluvievlakte tusschen het Idjen-Rawoen gebergte en Straat-Bali, in welke vlakte men de dichtheid der bevolking kan stellen op ongeveer 3000 zielen per □ g. mijl.

In het jaar 1802 werd dit gewest opgenomen door dezelfde gekommitteerden die de statistiek van Bezoeki opmaakten. Het geheele gewest had toen eene oostersche bevolking van slechts 4257 zielen, een cijfer dat in 1867 geklommen was tot 48409 en dus meer dan vertienvoudigd. De vermeerdering bedroeg voor het aangeduide tijdvak niet minder dan 1037,13 pCt. en de gemiddelde jaarlijksche toenemingsverhouding 3,8 pCt.

XXIII. BEVOLKING DER RESIDENTIE

MA D

AFDEELINGEN.	REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN.	Oppervlakte in □ G. mijl.	Dessa's.	Huisge- (Inlan
Madura.	Madura.	Bangkallan tenga	"	154	17
		Bangkallan laut	"	81	13
		Bangkallan daya	"	96	2
		Balega laut	"	108	9
		Balega daya	"	23	2
		Totaal	28,97	462	45
Sampang.		Sampang laut	"	114	
		Sampang tenga	"	57	
		Sampang daya	"	6	
		Totaal	14,48	177	15
		Totaal Regentschap.	43,45	639	60
Kotta.	Pamakassau.	Lambang lor.	4,50	38	5
		Kotta	2,00	71	6
Boender.		Boender	3,16	57	9
		Totaal	9,66	166	21
Sumanap.	Sumanap.	Kotta en Maringan. . . .	0,25	40	5
		Timor laut	4,25	81	7
		Timor daya	9,00	88	7
		Barat laut	4,75	57	7
		Barat daya	10,00	74	8
		Totaal vaste wal.	28,25	340	37
		Poeloe Kangean.	18,00	44	
		" Sapeken		1	
		" Sadoelan.	onder	1	
		" Saboenten	Kangean	1	
		" Paliat	begre-	1	
		" Sapandjang	pen.	1	
		" Sasael		1	
		" Sapoedi	6,25	24	4
		" Raäs	3,25	20	1
		" Goat	0,75	1	
		" Giligenteng	2,25	32	1
		" Giliang	1,50	7	
		" Poeteran	6,00	6	2
		" Giliradja	2,25	14	
		Totaal eiland. . . .	40,25	154	12
		Totaal Regentschap.	68,50	494	50
		Totaal Residentie .	121,61	1299	132

TIE MADURA OP HET EINDE VAN 1867.

Dessa's.	Huisgezinnen (Inlanders).	Euro- peanen.	Inlanders.	Chineezen.	Arabieren.	Andere vreemde Ooster- lingen.	TOTALEN.
154	17755	49	78402	808	118	127	79504
81	13044	1	62249	307	"	"	62557
96	2997	"	16838	186	"	6	17030
108	9139	"	39391	142	"	"	39533
23	2501	"	14150	"	"	"	14150
462	45436	50	211030	1443	118	133	212774
114	?	58	29487	236	"	"	29781
57	?	"	14813	56	"	"	14869
6	?	"	24933	149	"	"	25082
177	15050 ?	58	69233	441	"	"	69732
639	60486 ?	108	280263	1884	118	133	282506
38	5153	"	26623	2	"	"	26625
71	6836	165	33224	303	104	"	33796
57	9812	12	42522	162	"	"	42696
166	21801	177	102369	467	104	"	103117
40	5665	230	21058	342	609	837	23076
81	7839	"	31150	269	"	945	32357
88	7835	"	31743	161	"	330	32241
57	7439	"	31490	42	"	72	31604
74	8942	"	35135	37	"	215	35387
340	37720	230	150576	851	609	2399	154665
44	844	"	5020	23	14	2140	7197
1	17	"	39	"	"	130	169
1	74	"	292	"	"	50	342
1	15	"	57	"	"	93	150
1	12	"	41	"	"	35	76
1	68	"	230	"	"	36	266
1	20 ?	"	"	"	"	83	83
24	4332	"	18741	47	"	263	19051
20	1465	"	4394	"	"	140	4534
1	248	"	1054	"	"	129	1183
32	1223	"	4760	"	"	14	4774
7	769	"	2986	"	"	87	3073
6	2694	"	10110	40	58	581	10789
14	875	"	3830	"	"	36	3866
154	12656	"	51554	110	72	3817	55553
494	50376	230	202130	961	681	6216	210218
1299	132663 ?	515	584762	3312	903	6349	595841

Madura en de omliggende eilanden behoorden vroeger tot de residentie Soerabaya. Sedert de Vorsten van Madura niet meer den titel van Sulthan maar slechts dien van Panembahan bezitten en het europeesch gezag het inlandsche meer op den achtergrond heeft gedrongen, is Madura tot eene zelfstandige residentie verheven, van welke Pamakassan het middenpunt en de zetel is geworden. Men is desniettemin nog altijd gewoon Madura administratief als een deel van Java te beschouwen en haar als een der residentien van Java te betitelen.

De residentie Madura wordt gerekend eene oppervlakte te beslaan van 121,61 □ g. m., evenaart alzoo in uitgestrektheid de residentie Cheribon en overtreft nog met eenige mijlen de gezamentlijke uitgestrektheid van de provinciën Gelderland en Utrecht. Van die 121,61 □ g. m. komen echter 40,25 op de tot Madura behoorende eilanden, zoodat voor het eiland Madura zelf eene uitgestrektheid overblijft van 81,36 m., gelijkstaande aan de oppervlakte van Zuidholland met Utrecht, of op een vijftal mijlen na gelijk aan het gebied der residentie Krawang.

Volgens de History of Java van Raffles (Vol. II p. 284—286), bedroeg de bevolking van het gebied der tegenwoordige residentie Madura een cijfer van 218660 zielen. In 1832 zou dit cijfer geklommen zijn tot 263048; in 1845 tot 295748; in 1860 tot 508868; in 1865 tot 573210, en in 1867 tot 595841. De cijfers van vóór 1845 laten echter veel te wenschen over en berusten voor een groot deel op weinig vertrouwbare opgaven van de toenmalige sulthans of van hunne rijksbestierders. Eerst die van 1860, het gevolg van meerdere Europeesche inmenging, zijn als der juistheid eenigzins naderende te beschouwen.

Volgens de bekende cijfers zou de bevolking der residentie toegenomen zijn: sedert 1815 met 172,49 pCt. of gemiddeld 1,95 pCt. 's jaars; sedert 1845 met 104,85 pCt. of gemiddeld 3,3 pCt. 's jaars, en sedert 1860 met 17,13 pCt. of 2,48 pCt. 's jaars.

De dichtheid der bevolking zou volgens die cijfers geweest zijn, in

1815	=	1798	zielen	per	□ g. m.
1832	=	2163	"	"	"
1845	=	2432	"	"	"
1860	=	4184	"	"	"
1865	=	4713	"	"	"
1867	=	4887	"	"	"

Wat de jaren 1845 en 1867 betreft, zijn de cijfers van het eiland Madura afzonderlijk bekend. De bevolking werd in 1845 geschat op 253221 en in 1867 op 538288 zielen. Voor het eiland alléén zou dus de toeneming in 22 jaar tijds geweest zijn = 112,57 pCt. of gemiddeld 3,5 pCt 's jaars en de vermeerdering van het zieleantal per □ g. m., van 3235 tot 6616.

Van de drie regentschappen beslaat het regentschap Madura de grootste en westelijke helft van het eiland. Naast dit regentschap ligt Pamakassan, dat nog geen 10 □ g. m. groot is, terwijl Sumanap het oostelijke deel van het eiland inneemt.

De omliggende eilanden behooren tot het regentschap Sumanap en bevinden zich gedeeltelijk zuidelijk, doch grootendeels in eene reeks oostelijk van het eiland.

Volgende samenstelling geeft een overzicht van de verspreiding der bevolking over de verschillende regentschappen. Wat Sumanap betreft zijn de eilanden afzonderlijk gehouden.

REGENTSCHAPPEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Madura	43,45	282506	6501
Pamakassan	9,66	103117	10674
Sumanap. Vaste wal . .	28,25	154665	5474
Eilanden	40,25	55553	1380

De bevolkingsdichtheid van het eiland Madura zelf overtreft die van Nederland. Dat de residentie Madura met eene geringere verhouding voorkomt, ligt aan de eilanden die er toe behooren. Maar men ontwaart bovendien dat het middendeel (Pamakassan) van het eiland eene veel dichtere bevolking heeft dan het westeren oosterdeel, en dat het regentschap Sumanap nog ruim een duizendtal zielen minder per □ m. bezit dan het regentschap Madura.

De distriktsverdeeling van de regentschappen Madura en Pamakassan is thans eene geheel andere dan die welke aangeduid is op de Kaart van de residentie Madura (van den heer W. F. Versteeg), die het jaartal 1858 draagt. Lambanglor, daar nog tot het regentschap Madura gebracht, zie ik thans als een distrikt van Pamakassan vermeld. Van de tegenwoordige distrikten van het regentschap Madura liggen de Bangkallans in het westen, de Balega's in het midden en de Sampangs in het oosten. De

uitgestrektheid dier distrikten vind ik niet afzonderlijk vermeld, maar de Bangkallans en Balega's te zamen worden gezegd eene oppervlakte van 28,97 □ g. m. te beslaan, terwijl de drie Sampangs te zamen 14,48 □ g. m. groot zouden zijn.

Van de drie distrikten van Pamakassan ligt Lambanglor in het noorden. Kotta in het midden en Boender in het zuiden.

Wat het regentschap Sumanap betreft liggen de Barat's in het westen, Barat laut zuidelijk van Barat daya, en de Timor's in het Oosten, Timor laut met de hoofdplaats Sumanap (Kotta en Maringan) zuidelijk van Timor daya.

Van de eilanden van Sumanap is Kangean het grootste. maar onder zijne aangeduide uitgestrektheid is die van de eilandjes Sapeken, Sadoelan, Saboenten, Paliat, Sapandjang en Sasael begrepen. Zij liggen het verste uit den wal. Daarentegen ligt het eiland Poeteran geheel nabij de zuidkust, van welke ook de eilandjes Giligenting en Giliradja slechts weinig verwijderd zijn. Giliang, Sapoe di, Raäs en Goas bevinden zich in de verlenging van de lengteas van het eiland, tusschen Sumanap en de Kangean-eilanden.

De uitgestrektheid der distrikten van Pamakassan en Sumanap en van de eilandjes bekend zijnde, even als hun zielental, laat zich volgend overzicht van de bevolkingsdichtheid samenstellen.

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN OF EILANDEN.	Oppervl. □ g. m.	Bevolking.	Zielen per □ g. m.
Madura.	Bangkallans en			
	Balega's . . .	28,97	212774	7344
	Sampangs . . .	14,48	69732	4815
Pamakassan.	Lambanglor . . .	4,50	26625	5916
	Kotta	2,00	33796	16898
	Boender	3,16	42696	13511
Sumanap.	Timor laut en			
	Kotta	4,50	55317	12292
	Timor daya . . .	9,00	32357	3595
	Barat laut. . . .	4,75	31604	6653

REGENTSCHAPPEN.	DISTRIKTEN OF EILANDEN.	Oppervl.	Bevolking.	Zielen per
		□ g. m.		□ g. m.
Sumanap.	Barat daya . . .	10,00	35387	3538
	Kangean-eilanden.	18,00	8283	4601
	Sapoedi. . . .	6,25	19051	3048
	Raäs	3,25	4534	1395
	Goas	0,75	1183	1576
	Giligenteng . .	2,25	4774	2121
	Giliang. . . .	1,50	3073	2028
	Poeteran . . .	6,00	10789	1798
	Giliradja . . .	2,25	3866	1718

Eene vergelijking van de bevolkingcijfers der distrikten van 1845 met die van 1867 is slechts voor een gedeelte mogelijk.

Wat het regentschap Madura betreft zie ik over 1845 geene distriktcijfers en het totale bevolkingcijfer van dat jaar = 84765, op zich zelf reeds weinig aannemelijk, zou bovendien nog omvatten de populatie van het thans Pamakassansche distrikt Lambanglor. Het cijfer voor Pamakassan van 1845 omvat insgelijks het geheele toenmalige regentschap en alzoo de tegenwoordige distrikten Kotta en Boender. Men schatte het zielental er toen op 26553, terwijl de statistiek van 1867 voor beide distrikten een cijfer van 30409 aanwijst, wat eene toeneming aanduidt van slechts 14,52 pCt. of 0,60 pCt. 's jaars. Zoo is ook de bevolking van Sumanap (zonder de eilanden) in de opgaven van 1845 niet naar de distrikten gespecificeerd. In 1845 schatte men haar cijfer op 141903, terwijl het in 1867 gerekend werd 154665 te bedragen. De toeneming was hier dus nog geringer dan in het Pamakassansche en bedroeg slechts 8,95 pCt. of 0,4 pCt. 's jaars.

Indien deze verhoudingen aan de werkelijkheid beantwoorden, moet men toch bij de beoordeeling er van in het oog houden, dat jaarlijks talrijke Madureezen hun eiland verlaten om zich in een der oostelijke residentiën van Java te vestigen. Ook Java is voor een groot deel van uit Madura bevolkt geworden.

De bevolkingcijfers van 1845 der Sumanapsche eilanden zijn bekend en zij laten zich alzoo toetsen aan de nieuwere. De veranderingen in die cijfers in het twee-en-twintigjarig tijdvak van 1845 tot 1865 blijken uit volgende samenstelling.

EILANDEN.	BEVOLKING.	
	1845.	1867.
Kangean	5276	7197
Sapeken	1078	169
Sadoelan.	56	342
Saboenten	207	150
Sasael of Seeil.	421	83
Paliat of Pateat	55	76
Sapandjang.	189	266
Sapoedi	14418	19051
Raäs.	3243	4534
Goa of Goea-goea	690	1183
Giliang of Giliengsang	1950	3073
Giligenteng.	2949	4774
Poeteran of Tjabea	9333	10789
Giliradja	2640	3866
Totaal.	42505	55553

Voor alle eilanden te zamen bedroeg de vermeerdering in 22 jaar 30,69 pCt. of gemiddeld 1,21 pCt. 's jaars. Men ontwaart evenwel dat op sommige eilanden, zooals Sapeken, Saboenten en Sasael de bevolking sterk verminderde. Verdubbeling der populatie werd nergens bereikt.

Het gemiddeld bevolkingscijfer der dessa's was voor geheel Madura, zonder de Sumanapsche eilanden = 471; voor het regentschap Madura = 442; voor het regentschap Pamakassan = 621, en voor het Sumanapsche = 454. Voor zoover deze verhouding van de Sumanapsche eilanden kan nagegaan worden, was zij voor Kangean = 163; voor Sapoedi = 794, en voor Poeteran = 1798.

Wat de huisgezinnen betreft, ontbreken opgaven omtrent de afdeeling Sampang en het eilandje Sasael. Voor de afdeeling Madura was het gemiddeld sterktecijfer = 4,6; voor het regentschap Pamakassan = 4,7; voor het Sumanapsche (zonder de eilanden) = 3,9; en voorts voor Kangean = 5,9; voor Sapoedi = 4,3; voor Raäs = 3,0; voor Giligenteng = 3,9; voor Poeteran = 3,7; voor Giliang = 3,8; voor Giliradja = 4,3 enz.

In de bescheiden van 1867 komen de cijfers der werk-

bare mannen voor tot een totaal van 149312 en die der dienstplichtigen tot een totaal van 76522. Hiernaar zou één werkbare man komen op de 3,9 inlanders.

De cijfers der niet-inheemsche bevolking ondergingen sedert 1845 de volgende wijzigingen. Het aantal Europeanen klom van 346 tot 515; dat der Chineezzen van 2835 tot 3312, en dat der Arabieren van 546 tot 903. In de opgaven van 1845 komt het cijfer der Chineezzen eigenlijk met een totaal voor van 6544, doch daaronder werden gerekend 3709 Peranakan Chineezzen, die sedert tot de inlandsche bevolking schijnen gerekend te zijn. Het cijfer der andere vreemde Oosterlingen van 1845 bedroeg 8976 en in 1867 slechts 6349, welke vermindering komt op rekening van het gedeeltelijk terugbrengen dezer klasse van bewoners tot de eigenlijke inlandsche bevolking.

In 1802 werd Madura met onderhoorige eilanden op last van N. Engelhard, goeverneur van Java's Noordoostkust, statistisch opgenomen door de gekommitteerden J. M. Faupell, J. W. Meijer, M. De Loo en C. Tempel. Volgens hunne bevinding bestond de Oostersche bevolking toen uit 222130 zielen. De statistiek van 1867 geeft voor die bevolking een cijfer van 595326. Men zou diensvolgens hier te denken hebben aan eene toeneming, in 65 jaren, van 168 pCt. of aan eene gemiddelde jaarlijksche toenemingsverhouding = 1,55 pCt.

a. 9491.

